

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTA DOĞU ve İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTA DOĞU SİYASİ TARİHİ ve ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**LEVANT COĞRAFYASINDA AMERİKAN MİSYONERLİĞİNİN
MEŞRUIYET KAYNAKLARI**

Yüksek Lisans Tezi

SELİM HAN YENİACUN

İstanbul, 2016

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTA DOĞU ve İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTA DOĞU SİYASİ TARİHİ ve ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**LEVANT COĞRAFYASINDA AMERİKAN MİSYONERLİĞİNİN
MEŞRUIYET KAYNAKLARI**

Yüksek Lisans Tezi

SELİM HAN YENİACUN

Danışman: DR. ALİ ERKEN

İstanbul, 2016

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi Ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506313006 no'lu Selim Han YENİACUN' un hazırladığı "Levant Coğrafyasında Amerikan Misyonerliğinin Meşruiyet Kaynakları" konulu YÜKSEK LISANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü.Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 2016.10.16..... tarihinde saat 10.30..... da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ...*BAŞARILI*.....' ne OYBİRLİĞİ/ OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Dr. Ali ERKEN	<i>Başarılı</i>	<i>[Signature]</i>
Doç. Dr. Ahmet UYSAL	<i>Başarılı</i>	<i>[Signature]</i>
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	<i>Başarılı</i>	<i>[Signature]</i>

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 01.10.2016 tarih ve 2016/9-24 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖNSÖZ

Özverili bir çalışma neticesinde ortaya koymaya çalıştığım bu tez üç ana bölümde hazırlanmıştır. İlk bölümde misyonerlik faaliyetleri içerisinde Amerikan Misyonerliğinin yeri ve Amerikan misyonerliğinin mihmandarlığını yapan ABCFM teşkilatının yapısı, ikinci bölümde ise Levant coğrafyasında kurulmuş olan Suriye ve Filistin misyonlarının tarihsel ve siyasal öneminden bahsedilerek Suriye misyonunun yapısını ve faaliyetlerine değinilmiştir. Yine bu bölümde misyon kapsamında kurulmuş olan etkili kurumlar örneği kapsamında Suriye Protestan Koleji incelenip bu kurumun finansal kaynaklarının hangi toplumsal/siyasal çevrelerce karşılandığına cevap aranmıştır. Genel anlamda ise Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki politikalarında Protestan Misyonerlik faaliyetlerine ne ölçüde ön ayak olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tarihsel perspektifin ve Levant coğrafyasında yer alan faaliyetlerinin ön plana çıkartıldığı bu bölümde aynı zamanda Amerikan misyonerlerin “dışsal meşruiyet” kaynakları yani kurumları ve faaliyetleri bölge halkı nazarında nasıl kabul görür hale getirdikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Amerikan misyonerlerinin Osmanlı coğrafyasında yürütmüş olduğu belli başlı faaliyetlerden bahsedilmiştir. Bu bölümde Suriye coğrafyasındaki gelişmelerin Amerikan kamuoyunda nasıl meşruiyet zemini bulduğuna değinilmeye çalışılmıştır. Amerikalı misyonerlerin “içsel meşruiyet” oluşumu kapsamında ABD anakarasındaki Türklük ve İslam kavramları üzerinden kurulan algı incelenmiştir.

Tezin ana ekseninin Suriye misyonu çerçevesinde şekillendiği göz önünde bulundurulduğunda, zamanının en prestijli eğitim kurumlarından biri olan Suriye Protestan Koleji incelenip bu okul çerçevesinde Amerikan misyonerliğinin meşruiyet kaynakları ve bu kaynakların Amerikan toplumundaki geçerliliği sorgulanacaktır. Sonuç olarak, ortaya koyacak olduğum yüksek lisans tezimde geniş bir arşiv/veri tabanından istifade ederek Amerikan Misyonerliğinin ABD’de nasıl meşrulaştırıldığını inceleyeceğim. Bu kapsamda değinmek istediğim hususlar; Amerikan kamuoyunun misyonerlik faaliyetleri algısı, Amerikan misyon istasyonlarının hangi propaganda araçları ile desteklenmiş oldukları ve Protestanlığın ABD dışına yayılması için maddi ve manevi değerlerin işlendiği olacaktır.

“Levant Coğrafyasında Amerikan Misyonerliğinin Meşruiyet Kaynakları” adlı tezin hazırlanması için iki yıl boyunca maddi manevi desteğini üstümden esirgemeyen annem Ferhan YENİACUN, babam Mehmet Ali YENİACUN ve kıymetli dostlarıma; tezin hazırlanma sürecinde bir an olsun kıymetli desteklerini eksik etmeyen başta tez danışmanım Dr. Ali ERKEN’e her türlü yönlendirmeleri bıkmadan ve usanmadan tekrar eden kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali DOĞAN’a ve ideal ufkuma yapmış olduğu eşsiz katkılarından ötürü Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2016

Selim Han Yenciun

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
TABLO LİSTESİ	vi
ÖZET.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİSYONERLİK ÇALIŞMALARI İÇERİSİNDE “AMERİKAN MİSYONERLİĞİ’NİN” YERİ ve MİSYONER KURUMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

1.MİSYONERLİĞİN TANIMI ve AMERİKAN MİSYONERLİĞİNİN KAYNAĞI	9
2.AMERİKAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE AMERICAN BOARD OF COMMISSIONARS FOR FOREIGN MISSIONS TEŞKİLATI	15
3.AMERİKAN BOARD’UN OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ BAŞLICA KURUMLARI	19

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKAN MİSYONERLERİN LEVANT COĞRAFYASINDAKİ FAALİYETLERİ

1.AMERİKAN BOARD’UN OSMANLI SURİYE’SİNDEKİ FAALİYETLERİNİN TARİHÇESİ	25
1.1. Erken Dönem Suriye Misyonu (1818-1830)	26

1.2.	Misyonerlerin Gözünden Levant'ta İlk Yılların Değerlendirilmesi	32
1.2.1.	1825 Genel Değerlendirme Raporu	32
1.2.2.	1826 Genel Değerlendirme Raporu	37
1.3.	Amerikan Misyonerliğinin Suriye Coğrafyasında Yayılma Süreci (1830-1850).....	39
1.4.	Osmanlı Suriye'sinde Kalıcı bir Unsur Olarak Amerikan Misyonerliği (1850-1870)..	45
1.5.	Presbiteryen Kilisesi Yönetimi Altında Suriye Misyonu (1870-1908)	55
1.6.	Suriye Misyununun Genel Kuralları ve Temel Düzenlemeleri	58
2.AMERİKALI MİSYONERLERİN LEVANT COĞRAFYASINDAKİ FAALİYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ		60
2.1.	Levant Coğrafyasındaki Amerikan Misyonerlik Faaliyetlerinin İlham Kaynağı: Suriye Protestan Koleji	64
2.2.	Suriye Protestan Koleji'nin Kurulması ve Misyonerlik Çalışmaları Açısından Önemi	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MERİKAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN LEVANT COĞRAFYASINDAKİ ETKİLERİ VE GENEL ANLAMDA BESLENDİKLERİ KAYNAKLAR

1.OSMANLI DEVLETİNDE AMERİKALI MİSYONERLİĞİNİN YERİ		85
1.1.	Osmanlı İmparatorluğundaki Dini Hoşgörü Çerçevesinde Amerikan Misyonerlik Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi	85
1.2.	Osmanlı Devleti'nin Karşı-Misyonerlik Çalışmaları	93

2.AMERİKALI MİSYONERLERİN KENDİ TOPRAKLARINDAKİ “TÜRK” ALGISINA ETKİLERİ	97
3.AMERİKAN MİSYONERLİĞİNİ MEŞRULAŞTIRMA ARACI OLARAK HAYIR KURUMLARI ÖRNEĞİ	106
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA	115
EKLER.....	126

KISALTMALAR

ABC:	American Board Collections
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ABC FM :	American Board of Commissioners for Foreign Missions
ACASR:	American Committee for Armenian and Syrian Relief
a.g.e.:	Adı Geçen Eser
ARIT:	American Research Institute of Turkey
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
bknz.:	Bakınız
BÜTEK:	Boğaziçi Eğitim Turizm Teknopark Uygulama ve Danışmanlık Hizmetleri Sanayi Ticaret Anonim Şirketi
BFMPC:	Board of Foreign Missions of The Presbyterian Church
C.:	Cilt
ca.:	Catalogue
Çev.:	Çeviren
Ed.:	Editör
GHEB:	Genç Hristiyan Erkekler Birliği
GHKB:	Genç Hristiyan Kadınlar Birliği
İSAM:	İslam Araştırmaları Merkezi
NGRC:	National Golden Rule Committee

Ms.:	Miscellaneous
No.:	Numara
Reel.:	Mikrofilm Rulo Numarası
v.:	Version
Vol.:	Volume
ROC:	Rockefeller Arhive Center
s.:	Sayfa
S.:	Sayı

TABLO LİSTESİ

TABLO NO	TABLO ADI	SAYFA NO
Tablo 1	Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Topraklarındaki Başlıca Kurumları, Toplam Malvarlıkları ve Yıllık Ortalama Giderleri	19
Tablo 2	Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Topraklarındaki Teşkilat Yapısına İlişkin 5 Yıllık Dönemler Bazlı Veriler	23
Tablo 3	Amerikan Misyonerlerin Malta Matbaasında Bastığı Öncül Eserler	37
Tablo 4	1835 Yılı Verileri Doğrultusunda Amerikan Misyonerlerin Eğitim Faaliyetleri	43
Tablo 5	1841 Ön Değerlendirme Raporuna Göre Suriye Misyonun İstasyonlarına İlişkin Mevcut ve Hedeflenen Misyoner Sayıları	74
Tablo 6	Abeih Papaz Okulu 1850 Yılı Ders Müfredatı	75
Tablo 7	Filistin Bölgesinde Faaliyet Gösteren Amerika Kökenli Olmayan Bazı Misyoner Gruplarına Ait Veriler	76
Tablo 8	Levant Coğrafyasında Faaliyet Gösteren Misyoner Teşkilatlarının İstasyon ve Personel Sayıları	77
Tablo 9	Levant Coğrafyasında Faaliyet Gösteren Misyoner Teşkilatlarının Yerel Yardımcı ve Cemaat Sayıları	80
Tablo 10	Levant Coğrafyasında Faaliyet Gösteren Misyoner Teşkilatlarının Okul, Öğrenci, Hastane ve Hasta Sayıları	82
Tablo 11	1833-1843 Yılları Arası Suriye Misyonu ile Türkiye Misyonunun Yıllık Harcamalarına İlişkin Kıyaslama Tablosu	84

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Selim Han Yeniacun

Bölüm Adı : Orta Doğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri

Tez Danışmanı : Dr. Ali Erken

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – 2016

Anahtar Kelimeler : *Misyonerlik, Levant, Osmanlı, ABD, Suriye, Beyrut*

ÖZET

LEVANT COĞRAFYASINDA AMERİKAN MİSYONERLİĞİNİN MEŞRUIYET KAYNAKLARI

Amerikan misyonerlerin 19.yüzyılın başlarından itibaren Dünya'nın pek çok coğrafyası üzerinde gerçekleştirmiş oldukları misyonerlik çalışmaları faaliyet yürütülen ülkelerin özelinde ve milletlerarası düzende önemli siyasal, toplumsal ve kültürel gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Özel ve dini teşebbüsler bütünü olarak ortaya çıkan bu faaliyetler hem uygulanan bölgenin koşulları hem de Amerika Birleşik Devletleri kamuoyunun bu faaliyetlere ilgisi çerçevesinde resmi ve ticari kurumlarla yakın ilişkiler tesis etmiş cemiyet üstü bir yapı halini almıştır.

Amerikan misyonerlerin en köklü çalışma sahalarından birisi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları misyonerlik faaliyetlerindeki dönüşümün en bariz şekilde görülebileceği sahalardan birisi olarak tasvir edilebilir. Amerikan misyonerler Protestanlığı yaymak için, Osmanlı yönetimindeki, kutsal topraklar olarak adlandırdıkları, Filistin'e yoğun bir ilgi göstermişlerdir. Bu bölgede yoğunlaştırmayı düşündükleri misyonerlik çalışmaları ise Levant coğrafyasının tamamına yayılarak Osmanlı İmparatorluğu genelindeki faaliyetler içerisinde önemli bir yer edinmiştir.

Misyonerler, Levent'in pek çok bölgesine göre daha avantajlı konuma sahip olan Beyrut merkezli çalışmalara 1800'lerin ikinci çeyreğinden itibaren ağırlık vermişlerdir. Bölgedeki dışsal meşruiyet kaynaklarını da eğitim üzerinden şekillendirmeye başlamışlardır. Amerikalı

misyonerlerin teşvikiyle oluşturulan eğitim kurumları, kültürel cemiyetler, yardım kurumları ve tıbbi merkezlerin çeşitlenerek artması Amerikan misyonierlerin bölgedeki pek çok yerel unsur tarafından benimsenmesine yardımcı olmuştur.

Misyonerlik faaliyetlerinin tek taraflı bir yapıda olmadığı aşikârdır. Faaliyetlerin Levant coğrafyasındaki Hristiyan, Yahudi ve Müslüman unsurlar tarafından ne şekilde kabul görüp görmediğinin yanı sıra “içsel meşruiyet” diye tanımlayabileceğimiz; misyonierlik faaliyetlerinin Amerikan kamuoyu ve siyasi aktörleri tarafından kabul görülme seviyesi de ciddi bir araştırma sahasını oluşturmaktadır. Türk, Müslüman ve Osmanlı algısı, ABD kamuoyunda misyonierler vasıtası ile oluşturulmuştur. Aynı zamanda insan gücü temini ve finansal tedarik gibi Levant coğrafyasındaki faaliyetlerin desteklenmesi yine oluşturulan algı üzerinden bölgeye aktarılmıştır.

Bu çalışmanın Levant ve Osmanlı Suriye’indeki misyonierlik faaliyetlerini anlatan çalışmalardan en önemli farkı içsel ve dışsal meşruiyet kaynaklarına ilişkin geniş bir birleşim ortaya koymasıdır. Eğitim ve yardım kurumları örnekleriyle misyonierlerin etki edebildiği çeşitli gruplar ve toplumsal dönüşüm anlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Amerikan misyonierliğinin içsel dönüşümüne de değinilerek Levant coğrafyası ve Osmanlı İmparatorluğu genelindeki müdahaleci etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bulgular seçkin misyonierlik arşivleri ve birincil kaynakların ağırlıkta olduğu bir literatür taraması sonucu ortaya konulmuştur.

GENERAL KNOWLADGE

Name and Surname : Selim Han Yeniacun
Programme : Political History of Middle East and International Relations
Supervisor : Dr. Ali Erken
Degree Awarded and Date : Master – 2016
Keywords : *Missionary, Ottoman Emprie, USA, Syria, Beirut*

ABSTRACT

THE LEGITIMISATION SOURCES OF AMERICAN MISSIONARY ACTIVITIES IN THE LEVANT REGION

Missionary activities, which have been presented in many geographical parts of the World since 19th century by American missionaries, have caused many crucial changes such as political, sociological and cultural over the countries shown activities and international area. These activities that occur as a private and theological investments have formed supra-communitarian framework with the help of both field characteristics where have applied in and public attention of the United States of America to these kind of activities.

The lands of Ottoman Empire, where is one of the rooted activity area of American missionaries, was an observatory place to realizing transformations at the missionary activities. American missionaries had an attention to Palestine where they called there as a holy land, for spreading the Protestant Christianity. Missionary activities, which idealising intensively for applying over that region, had has important role among the missionary activities in the Ottoman Empire.

Missionaries had given attention on Beirut centric activities, is the most advantageous place than other regions of Levant, since the first quarter of 1800's. They, also, started formulating their external legitimisation sources based on education. Rising and becoming diversify numbers of educational, cultural, relief and medical foundations had helped American missionaries for acceptance from local factors.

It's explicit that missionary activities were not formed in just one side. As well as well-accepted or declining level of missionary activities by Christian, Jewish and Moslem population in Levant, "internal legitimisation" is a essential research area, which made by legitimise level of these activities by American public opinion and political actors. The perception of image of Turk, Moslem and Ottoman was built with missionary tools in the USA public. Hereby, whole supporting missionary activities to Levant such as manpower supplying and financial transfers were transferred with the help of that perception.

Most vital difference between this work and other which explains missionary activities in the Levant or Ottoman Syria is revealing the broad combination about both internal and external legitimisation sources. Through the educational and relief foundations samples, groups affecting by missionaries and sociological transformation were tried to explain. Furthermore, missionary transformation was mentioned with the interventional senses in both Levant and Ottoman Empire. The findings in this work were presented with outstanding missionary archives and broad literature, which primitive sources based, scanning.

GİRİŞ

1. KONU

Misyonerlik çalışmaları, hem tanımsal çerçeve olarak hem de yöntem ve metot açısından daimi bir gelişim sürecine sahne olmuştur. Bu çalışmalar genel itibariyle misyoner kurumları tarafından önceden belirlenmiş bir hedef kitleye yönelik olarak; mensup oldukları dinin yahut mezhebin yayılmasını amaçlayan bir dizi teoloji, kültür, sağlık ve eğitim alanlarında gösterilen faaliyetleri kapsamaktadır. Dinler kendi “hak” ve “hakikatlerini” yayabilmek için ortaya çıktıkları zamandan günümüze çeşitli şekillerde tebliğ yöntemleri kullanmışlardır. Özellikle Avrupa’daki aydınlanma çağı süresince Hristiyanlık ile özdeşleşmiş hale gelen misyonerlik hareketleri, toplumların en derin katmanlarına nüfuz edebilecek etkili bir dinsel/kültürel görüş yayma aracı olmuştur. Bu aracı hızlı ve etkili bir biçimde kullanmaya başlayan Hristiyan Avrupa’nın toplumsal refleksleri hem ardılı olarak Amerika’ya ilham kaynağı olmuş hem de yönelim sahası olarak dünyanın dört bir yanında bu faaliyetlere yönelmiştir. Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin öncelikli yayılma sahalarından birisi de Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Balkanlar, Kırım-Kafkasya, Anadolu, Levant, Irak, Mısır ve Arap Yarımadası gibi bölgeler misyoner faaliyetleri için 16.yüzyıldan itibaren yüzyıllarca ciddi cazibe merkezleri halini almışlardır. İmparatorluğun iç ve dış sorunlarının kendi egemenlik ve hâkimiyet kabiliyetini kötü şekilde etkilemeye başladığı 17.yüzyıldan itibaren ise misyonerlik faaliyetlerinin de paralel biçimde artış gösterdiği gözlemlenebilmektedir. Osmanlı topraklarının misyonerlik faaliyetlerinin hızla yayılabildiği bir saha olmasının en bariz örneği; Katolik ve Ortodoks din adamlarının yıllardır aşına olduğu coğrafyaya ve toplumlara daha sonradan bölgeye gelerek alışmaya çalışan ve bunu diğer misyonerlik faaliyetlerine kıyasla daha kısa bir süre içerisinde başaran Amerikan Protestan misyonerlerin dinsel ve kültürel faaliyetlerinin yayılcılığıdır.

Levant Coğrafyasında Amerikan Misyonerliğinin Meşruiyet Kaynakları adlı tezin çıkış noktasını oluşturan “Amerikan misyonerliği” genel olarak Hristiyan misyonerlerin dinsel/kültürel yayılcılığına hakkında ipuçları taşımaktadır. Bununla birlikte, özel anlamda, Protestan misyonerliğinin kendine has özellikleriyle Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında siyasal ve toplumsal hayatta ne şekilde yer edindiği ve ABD’nin iç dinamiklerinin misyonerlik konusunda nasıl bir reaksiyon gösterdiğini ortaya koymaya

çalışacaktır. Bu araştırmaya konu olan Osmanlı'daki Amerikan Misyonerliği: Amerikan misyonerliğinin Levant coğrafyası olarak ifade edebileceğimiz Suriye, Lübnan ve Filistin bölgelerindeki faaliyetlerini ve bu faaliyetler sürecinde/neticesinde oluşan sonuçların Amerikan kamuoyu tarafından nasıl bir algı alanı oluşturduğunun üzerinde duracaktır. Bahsedilen yönleriyle ele alınacak olan konu; yerli ve yabancı uzmanlar tarafından halen bakir çalışma sahaları olarak değerlendirilirken aynı zamanda da Yahudilerin, Katoliklerin ve Ortodoksların misyonerlik faaliyetleri hakkında yapılmış yerli literatür çalışmaları da yeterli sayıda ve nitelikte değildir. Osmanlı toplumundaki Protestanlaşma ve bu konudaki yapılan misyonerlik faaliyetlerine ilişkin akademik çalışmalar bir kaç ufuk açıcı çalışma ve kısıtlı tercüme eseri haricinde halen emekleme safhasında sayılabilir.

Amerikan misyonerlerinin Osmanlı topraklarında yürütmüş oldukları faaliyetlerin başlangıç dönemleri 19.yüzyılın ilk çeyreğine tekabül etmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda genel anlamda Amerika'nın yürütmüş olduğu Protestan misyonerlik faaliyetlerini incelediğimiz zaman 19.yüzyılın başlarından ortalarına kadar bu faaliyetlerin İngiliz misyonerlerin ve diplomatlarının himayesi altında filizlendiğini görmekteyiz. Fakat yıllar geçtikçe bu alandaki mihmandarlığı bilhassa Anadolu ve Levant coğrafyasında Amerikan Protestan Misyonerleri üstlenmiştir. Her ne kadar faaliyetler sonucunda Müslüman ve Yahudi Osmanlı tebaasından ciddi ölçüde Hıristiyanlığa döndürme yapamamış olsalar da çoğunluğu Ortodoks Ermeni ve Ortodoks Rum cemaatlerinden devşirme olan topluluklar ile Protestan cemaatini oluşturmuşlardır. Böylelikle, Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki hareket alanı genişlemiştir. Misyon faaliyetlerinin en üst seviyede olduğu 1914 yılında 65.000 civarındaki Osmanlı tebaasının Protestan cemaatine kayıtlı olması ise bu sürecinin sonuçları hakkında çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir¹.

Dünya üzerindeki pek çok Hıristiyan misyonerlik örgütü üstlenmiş oldukları misyonerlik faaliyetlerini basit bir din yayılcılığı altında yapmamaktadır. Amerikan misyonerlik hareketlerinin ise Amerikan siyasal ve kültürel yayılcılığına fayda sağlayıp sağlamadığı ise bu anlamda ciddi bir tartışma konusudur. Misyonerlik hareketlerinin devlet

¹ Gobar Agoston ve Bruce Masters, "Missionary", **Encyclopedia of the Ottoman Empire**, New York: 2009, s.384-385.

ile etkileşiminin ise kendisine ilham kaynağı olan ikinci büyük uyanışın² ardından ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Amerika Birleşik Devletleri bağımsızlığını kazandıktan sonra devlet yapısını dinsel bir temele oturtmamıştır. Buna rağmen 13 koloninin Kuzey Amerika'nın verimli arazilerine yayılması ve bu topraklarda Protestanlığı ile "Amerikalılaştırma" olgularını beraberinde götürmeleri Protestan inancı temelli teolojik bir atmosferin oluşmasına hız kazandırmıştır. Yani yerli kabileleri Hıristiyanlaştırılıp "moral değerleri" güçlü bir toplumun ortaya çıkması aynı zamanda siyasi figürlerin de desteğini alan bir Protestan cemaatler bolluğunu ortaya çıkarmıştır. 1700'lerin ortalarında başlayan bu uyanış Amerikan toplumu üzerinde etkin bir dinsel farkındalık oluşturmasının ardından 1800'lü yıllarda ikinci bir boyuta taşınmıştır. İkinci Büyük Uyanış olarak adlandırılan bu dinde reform hamlesi ile birlikte Amerikan Protestanlığı kendi kabuğunu kırmış ve dünyanın dört bir yanına doğru "misyoner" yayılcılığa geçmiştir³.

Bunlara ek olarak, iki Amerika Birleşik Devletleri siyasi doktrinini kıyaslamakta da yarar görmekteyim. Monroe doktrini diye adlandırılan ABD başkanı James Monroe'nin 1823 yılında kongreye sunmuş olduğu ABD'nin kolonyal sistemin bir parçası olamayacağına ve Kıta Avrupa'sının hiçbir kolonisine müdahale etmeyeceğine dair içeriğe sahip bu doktrin siyasal olarak ABD'yi kendi sınırlarında tutmuştur. Fakat ikinci büyük uyanışın etkisiyle Amerikan Protestan misyonerler, günümüzdeki modern devletlerin "kamu diplomasisi" olarak algıladığı başka toplumların içerisinde nüfuz alanı edinme çabalarını o günlerde "ruhani diplomasi" olarak düşük seviyede de olsa sağlamışlardır. Ayrıca Osmanlı toplumu içerisindeki aktif faaliyetlerini de Kıta Avrupa'sının sömürgeleştiremediği bir toprak olması ve rekabete açıklığı sebebine de bağlamak mümkündür. Çünkü Amerikalı diplomatların Amerikalı misyonerlerin arkasında Avrupalı başka hiçbir devlete hesap vermeden duracağı topraklar Osmanlı İmparatorluğu'na aittir. Kudüs ve Beyt'ül Lahim gibi Hıristiyanlığın kutsal

² Mehmet Ali Doğan ve Heather J Sharkey (Ed.), **American Missionaries and Middle East: Foundational Encounters**, Utah, University of Utah Press, 2011, s.4-7.

³ Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul: Arba Araştırma Basım Yayın, 1989 s.17-19.

kentlerinin de Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bulunması Amerikalı Misyonerler için ayrı bir motivasyon kaynağı olmuştur⁴.

2. AMAÇ ve KAPSAM

Amerikan Misyonerliğinin Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini ve boyutlarını irdeleyen araştırmaları incelediğimiz zaman konuyla ilgili en temel kaynak hazinesini misyonerlik faaliyetlerinin niceliksel anlamda en büyük yürütücüsü olan *American Board of Commissioners For Foreign Missions* (ABCFM) teşkil etmektedir. Kurumsal anlamda ABCFM'ye ait rapor ve yazışmalar ile Osmanlı topraklarına göndermiş olduğu misyonerlerin raporları, yazışmaları ve hatıratları birincil kaynakları oluşturmaktadır. Bu kaynaklar referans alınarak yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak o dönemdeki Anadolu coğrafyasında yer alan misyonerlik faaliyetleri işlemekte ve bununla birlikte ABCFM'nin teşkilatlanma bahsedilmektedir. Uygur Kocabaşoğlu'nun "*Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları*" adlı eseri yerli literatüre, Julius Richter'in kaleme aldığı "*A History of Protestant Missions in the Near East*" ise yabancı literatüre verilebilecek kapsamlı örneklerdir. ABCFM tarafından yürütülen misyonlarından biri olan Suriye(Filistin) misyonu 1870'den sonra *Board of Foreign Missions of The Presbyterian Church* (BFMPC) devredilmesinden ardından bir kırılma yaşanmıştır. Bu devir sonrası Suriye (Filistin) misyonunda ortaya çıkan gelişmelerinin tetkiki ise özellikle yerli akademik çalışmalarda gerekli önceliği bulamamaktadır. Yabancı literatür taramalarında ise Julius Richter'in yer verdiği 1870 sonrası Suriye misyonuna ait bilgiler, Joseph L. Grabill'in "*Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*" adlı eserinde de yer bulmuştur. Fakat J. L. Grabill'in bu eserinde kaynaklara ilişkin yazmış olduğu notlarda⁵ aktardığı üzere 1910 öncesi kayıtlarda ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Halbuki, ABCFM bünyesinde bu bölgede çalışan tüm misyon şefleri ve yardımcıları hiçbir değişiklik olmaksızın BFMPC idaresi altına girmişlerdir. Bu devamlılık arz eden sürecin maddi, sosyolojik, teorik ve siyasal boyutunun Amerika Birleşik Devletleri bakış açısıyla ele alınması; Levant coğrafyasında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış pek çok gelişmenin tetikleyici unsuru olması açısından önemlidir.

⁴ Doğan ve Sharkey (Ed.) **a.g.e.**, s.4-6.

⁵ Eserin "Essay on Sources" adlı bölümünde s.349-374 geçmektedir.

Bahsetmiş olduğum birincil kaynaklar ve türevlerinden yola çıkarak Levant coğrafyasındaki Amerikan misyonerlik faaliyetlerini içeren çalışmalarda; Arap Milliyetçiliğinin oluşumundaki misyoner eğitim kurumlarının etkisi, bölgedeki dinsel ve kültürel dönüşüm ve ABD'nin devlet nezdinde Suriye ve Filistin coğrafyalarında Protestanlık üzerinden bir siyaset ortaya koyma çabaları asgari düzeyde de olsa işlenerek literatüre öncülük edecek ikincil kaynakları oluşturmuşlardır. Fakat kapsamı itibariyle Yakın Doğu ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine yapılan çalışmalarda sınırlı şekilde değinilen bu konuların akademik bir çözümlene açısından bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Misyonerlerin Amerikalı siyasi-entelektüel elitleri Misyonerlik faaliyetlerinin ülkesel, iktisadi ve dini yararlılığına dair ikna etme yöntemleri ve bu bağlamda bir kamuoyu oluşturma çabası ise ortaya koymaya çalıştığım bu çalışmanın daha geniş bir boyuttan değerlendirilebilmesine olanak sağlayacaktır.

Bu çalışma başta *Harvard Üniversitesi*'ne bağlı olan *Houghton Kütüphanesi*'nde bulunan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* arşivleri, New York'ta bulunan *Rockefeller Foundation Archives*, *New York Public Library*'deki nadir eserler bölümü, *Beyrut Amerikan Üniversitesi Kütüphanesi*, *American Research Institute of Turkey* arşivleri, *Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi* ve *İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi*'nde bulunan eserler temel alınarak hazırlanmıştır. Ağırlıklı olarak birincil kaynak kullanımına dikkat edilmiştir.

Misyonerler için büyük önem arz eden ve İstanbul'dan sonra ikinci komuta merkezi olan hatta bölge üzerinde bağımsız inisiyatifler alan Suriye misyonundaki belli başlı faaliyetlere de değinilmiştir. Faaliyetlerin içerikleri ve reformist yapısalcılığı göz önünde bulundurularak Levant coğrafyasındaki toplumun “dışsal meşruiyet” çerçevesinde misyonerlik faaliyetleri ile etkileşimi anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca hem Osmanlı İmparatorluğu genelinde Amerikan misyoner kurumlarının yapıları hem de Levant coğrafyası özelinde detaylandırılan faaliyetlerin Amerikalı misyonerlerin hatıra ve yazışmalarında bireysel; finans, siyaset ve algı oluşumunda ise Amerikan kamuoyu üzerindeki içsel meşrulaştırılma politikaları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda; örnekler üzerinden Amerikan kamuoyunun görüşleri ile Suriye misyonundaki kurumların maddi olarak ne ölçüde ve hangi propaganda metotları ile desteklenmiş oldukları da ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmaya başlarken literatür taramalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun dönem içerisinde hakim olduğu farklı coğrafyalardaki etnik ve dini unsurların Amerikan Protestan misyonerler tarafından manipüle edilip edilmediği de hem misyon istasyonlarında görev yapmış kişilerin şahsi yazışma ve hatıratlarından hem de *American Board of Commissioners for Foreign Missions*(ABCFM)' nin raporlarından yapmış olduğum incelemelerle genel bir kaideye oturmuştur. Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin coğrafi sınırlamasını ise misyonerlerin nüfuz etmesiyle pek çok zincirleme olayın ortaya çıktığı Levant coğrafyası olarak ele alacağım.

3. KONUYLA İLGİLİ YAPILAN BELLİ BAŞLI ÇALIŞMALAR

Amerikan Misyonerliği ve faaliyet alanlarındaki etkileri daha önce belli başlı isimler tarafından ele alınmıştır. Uygur Kocabaşoğlu'nun "*Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları*" adlı eserinde *American Board*'un⁶ Osmanlı topraklarında yapmış olduğu faaliyetlere, genel kapsamı itibariyle, kitabın ilk kısmında değinilmiştir. Eserde misyonerlik faaliyetlerinin içeriği doğrultusunda oluşturulan kuruluşlar (okul, hastane, yetimhane, kilise vb.) ve örgütlenme yapısına dair yapılan incelemeler ise "Anadolu" coğrafyası ağırlıklıdır. Bu çalışma yerli literatür için bir başucu eseri teşkil etse de misyonerlik faaliyetlerini genel hatlarıyla ele almış ve ağırlıklı olarak ABCFM'nin resmi yayınladığı raporlardan yola çıkmıştır. Konuya ilişkin diğer kaynakları incelediğimizde karşımıza ağırlıklı olarak yabancı araştırmacıların eserleri çıkmaktadır. Örneğin: J. Richter'in yazmış olduğu "*A History of Protestant Missions in the Near East*" adlı eserinde Amerikan misyonerliğinin Yakın Doğu coğrafyasındaki tüm misyon sahalarından bahsederek buralarda yürütölen belli başlı misyonerlik faaliyetleri anlatılmıştır. Bu kapsamda her bölge için kronolojik bir sıralama takip edilmiştir. Bu kaynakların yanı sıra Ussama Makdisi'nin yazmış olduğu "*Artillery of Heaven; American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East*" ve Hans-Lukas Kieser'in yazmış olduğu "*Nearest East: American Millienialisim and Mission to the Middle East*" adlı eserlerde; Yakın Doğu (Orta Doğu) coğrafyasındaki misyonerlik faaliyetlerinin Arap költürüne etkilerine değinilmiş aynı zamanda da Amerikan misyonerlerin

⁶ ABCFM'nin yaygın bir kısaltması olarak kullanılır.

hangi motivasyonlar ve güdülenmeler altında bölgeye geldikleri tasvir edilmeye çalışılmıştır. Konuyla direk olarak bir ilişki içerisinde olmasa da misyonerlik faaliyetlerinin etkilerinin gözlemlenebileceği diğer bir eser ise A. L. Tibawi'nin yazmış olduğu "*Arab Education in Mandatory Palestine: A Study of Three Decades of British Administration*" adlı eseridir. Kitabın kapsamında İngiliz misyonerlerinin Filistin coğrafyası üzerindeki etkisinden bahsedilse de Filistin'de İngiltere mandası olunmadan önce yapılan eğitim faaliyetlerine ve diğer misyonerlik hareketlerine de kısmen değinilmiştir. Stephan B.L. Penrose'un Beyrut Amerikan Üniversitesinin 75.yılı anısına hazırlamış olduğu "*That They Have May the Life: Story of American University of Beirut 1866-1841*" adlı eser ise hem çalışmamızda bahsedilecek olan Suriye Protestan Koleji'nin detaylı tarihi hem de kurumun ilk yıllarından itibaren Levant coğrafyasında gelişen misyonerlik ile ilişkili olayların tahlili açısından nitelikli bir çalışmadır. Bununla birlikte Beyrut Amerikan Üniversitesinin üçüncü ve en uzun süre görev yapan müdürü olan Bayard Dodge'un yazmış olduğu "*The American University Of Beirut: The Brief History Of University And The Lands Which It Serves*" Penrose'un eseri ile paralellikler taşımakla birlikte kolejin özellikle de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki değişen dünyadaki aldığı yeni konuma dikkat çekmiştir. Levant coğrafyasındaki misyonerlik faaliyetlerine dair birincil ağızdan ipuçlarını bulabileceğimiz bir diğer kıymetli eser ise Daniel Bliss'in hatıra ve günlüklerinin arkeolog oğlu Frederick Bliss tarafından derlenen "*The Reminiscenes of Daniel Bliss*" dir.

Literatürdeki bir diğer çarpıcı örnek Mehmet Ali Doğan'ın ve Heather Sharkey'in editörlüğünü yapmış olduğu "*American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters*" adlı çalışmadır. M. Ali Doğan, bu kitaptaki makalesinde Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin ilk yıllarındaki motivasyon unsurlarını incelemiştir. ABCFM'nin kuruluşu hakkında kısa bilgilerin yer aldığı makalede Amerikalı misyonerleri New England'dan Osmanlı topraklarına getiren değerler ve güdülenmeler gözler önüne serilmiştir.

Amerikan misyonerliğinin Levant coğrafyasındaki faaliyetleri hakkında literatür taramaları yapılırken coğrafi kapsamda Suriye'ye odaklanılmış olsa da kültürel ve entelektüel anlamda tüm Arap coğrafyasına atıfta bulunan eserler incelemek konunun ana hatlarını kavramamızda yardımcı olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ve İslam dünyası genelinde yazılmış eserler de konuya ışık tutan çalışmalardır. Bölgedeki misyoner etkisinin hangi

merkezlerden Yakın Doğu coğrafyasına yayıldığını kavramak da bir o kadar önemlidir. Örneğin; Adnan Abu-Ghazaleh'in "*American Missions in Syria: A Study of American Missionary Contribution to Arab Nationalism in 19th Century Syria*" ve A. L. Tibawi'nin "*American Interests in Syria: A Study of Educational, Literary and Religious Work*" adlı eserleri misyonerlik faaliyetlerin etkilerinin geniş bir coğrafya ekseninde değerlendirilmesinde öne çıkan kitaplar olmuşlardır. Bu eserlerin ortaya koymak istediği bulgulardan biri olan Amerikan kamuoyunda misyonerlerin algı oluşturma yöntemleri ve meşruiyet alanı oluşturma metotları hakkında ciddi kapsamlı bilgilerin yer aldığı bir diğer önemli kaynak ise Justin McCarty'nin "*The Turk in America: Creation of an Enduring Prejudice*" adlı eseridir.

Ahmet Uçar'ın "*İslam Dünyasında Misyoner Orduları*" adlı kitabında ise Suriye bölgesindeki Amerikan misyonerlik faaliyetlerine değinilmektedir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Amerikan misyonerlerin Osmanlı içindeki çalışmaları yine Osmanlı arşiv belgeleri vesilesiyle ortaya konulmaktadır. Son olarak ise Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde hem öğrencilik hem de akademisyenlik yapmış olan Mustafa Halidi ve Ömer Ferruh'un üç risale⁷ şeklinde kaleme aldıkları "*İslam Ülkelerinde Emperyalizm ve Askerleri: Misyonerler*" eseri sayesinde Suriye başta olmak üzere Amerikan misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğunda ortaya koydukları çalışmalara detaylı bir şekilde değinilmiştir.

Sonuç olarak, yerli literatürde yapılan çalışmaların "Anadolu" coğrafyası ile sınırlı olduğunu, Levant coğrafyasının ise arka planda kaldığını görmekteyiz. Yine bu çalışmalarda misyonerlik faaliyetlerinin Amerika Birleşik Devletleri'nde nasıl algılandığına yönelik bir incelemeye rastlamamaktayız. Bu kapsamda yazılan *Levant Coğrafyasında Amerikan Misyonerlik Faaliyetlerinin Meşruiyet Kaynakları* adlı tez ile hem coğrafi hem de içerik yönünden misyonerlik çalışmaları kapsamındaki literatüre bir nebze katkı sağlanması beklenilmektedir.

⁷ "*Misyonerler ve Tarihçeleri*"(1991 Araştırma Yayınları), "*Misyonerler, Eğitim ve Siyaset*"(1991 Araştırma Yayınları) ve "*Misyonerlik Sosyal Hayat ve Siyonizm*"(1991 Araştırma Yayınları) adlı eserler Alem Yayınları tarafından bir araya getirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİSYONERLİK ÇALIŞMALARI İÇERİSİNDE “AMERİKAN MİSYONERLİĞİ’NİN” YERİ ve MİSYONER KURUMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

1. MİSYONERLİĞİN TANIMI ve AMERİKAN MİSYONERLİĞİNİN KAYNAĞI

Misyonerlik kelimesi her ne kadar günümüzde Hristiyanlıkla özdeşleşmiş bir kelime olarak algılansa da dil bilimi açısından Latince kökeni “mittere” olan “göndermek” kelimesinden türetilmiştir.⁸ “Mittere” kelimesi de bir başka kelime olan “missio” yani “görev” manasındaki kelimedenden türetilmiştir.⁹ “Misyoner” ve “misyonerlik” kelimelerinin Hristiyanlıkla özdeşleşmiş olan algılanışı ise kilisenin ve Hristiyanların bu kelimeyi İncil’i uzak diyarlara götürme amacıyla kullanmaları sonucunda oluşmuştur¹⁰. Dinler tarihi açısından meseleyi ele alırsak misyonerlik faaliyeti içeren tek din Hristiyanlık değildir. Genel anlayışa göre misyonerli dinler Hristiyanlık, İslam ve Budizm olarak tanımlanmakla birlikte diğer dinler¹¹ ise misyonersiz dinler olarak sınıflandırılmıştır¹².

Hız. İsa’nın havarilerine hitaben söylediği “Gidiniz! Gerçeği (İncil’i) onlara anlatınız.”¹³ sözünden ana ilham kaynağını alan misyonerlik hareketleri; batı Hristiyanlığının Ortaçağ’dan sonra Hristiyanlık içerisindeki farklı mezheplerin etkisini arttırma yönündeki girişimlerine örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda coğrafi keşifler ve sömürgecilik akımıyla birlikte Hristiyan devletlerin yönetimlerine de destekleyici bir meşruiyet zemini oluşturmuştur.

Hristiyan misyonerliği kendi etkinlik sahasını sadece basit bir din tebliği faaliyetinden müteşekkil kılmamıştır. Günümüze kadar pek çok farklı mezhep ve kurumdan misyonerlik teşkilatları ve misyonerler faaliyet sahalarını genişletmek için uğraşmışlardır. Özellikle tıbbi bakım ve okul gibi halk ile doğrudan etkileşim halinde olunabilecek kurumlar tesis edilip

⁸ Abdurrahman Küçük, **Misyonerlikten Diyaloga Türkiye**, Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2008, s.3.

⁹ Charles W. Formen, “Missionary Movements” **Dictionary of Comparative Religion**, (Ed. S. F. G. Brandon), New York: Charles Scribner’s Sons, 1970, s.444.

¹⁰ Zeki Arslantürk, **Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008, s.382

¹¹ A. Küçük’ün eserinde misyonerlik faaliyetine sahip olmayan dinler; sır nitelikli, milli nitelikli ve kabile dinleri olarak geçmektedir.

¹² Küçük, **a.g.e.**, ss.11-12

¹³ Ramazan Işık, “1820-1950 Yılları Arasında Suriye ve Lübnan’da Protestan Misyonerlerin Kadınlara Yönelik Faaliyetleri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Vol.15, No.2, 2010, s.168.

misyonerlik faaliyetleri kilisenin duvarları arasından çıkartılmaya çalışılmıştır¹⁴. Misyonerlik faaliyetlerinin hedef kitesinden bahsetmek gerekirse; ciddi bir sistematik içerisinde kurgulanmış olan bu faaliyetlerin herhangi bir dine mensup olmayan zümreler, Hristiyanlık harici diğer dinler ve hatta Hristiyanlığın içerisindeki farklı mezhepler de bu çalışmalar kapsamında değerlendirilebilmektedir¹⁵. Misyonerlik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde en önemli faktörlerden biri de örgütlenme misyonerlerin faaliyet sahalarındaki yapılarıdır. Hz. İsa'nın öğretilerinin ulaştırılması gereken bölgelerde faaliyet gösteren örgütlenmeler birbirleri ile etkileşim halinde olan misyon istasyonları halinde örgütlenmektedir¹⁶. Bu kapsamda oluşturulan yönetim, finansal kaynak, diplomatik ve sosyal ilişkiler ağının yürütüldüğü birimleri temsil eden misyon istasyonları başlı başına bir temsil merkezi halini almıştır. Bu istasyonlar kendi aralarında olduğu gibi aynı zamanda hem misyonerliğin yürütüldüğü bölgelerdeki yerel yönetimler hem de ülkelerin merkezi yönetimleriyle yoğun ilişkiler ağı tesis etmişlerdir.

Faaliyet yürütülecek bölgede bulunan bir misyonerde taşınması beklenen özellikler yine misyonerlik örgütlerince şu şekilde tasvir edilmektedir;¹⁷ feragat sahibi olmak, kararlı olmak, zor şart ve ortamlara ayak uydurabilmek ve her şeyden önemlisi Hz. İsa'nın öğretilerini yaymak için kendisini kilisenin egemenliği altına kayıtsız şartsız bırakmak. Ayrıca halkla doğrudan iletişim halinde olabilecek öğretmenlik, doktorluk, eczacılık vb. meslekler misyonerler için hem faaliyetlerini yürütmede hem de toplumda kabul görür bir şahsiyet portresi çizme yönünde ciddi bir artı olarak sayılmaktaydı. Misyonerlerin özellikleri hakkında söylenmiş pek çok söz ve misyonerlerin kendileri için ilham aldıkları Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten pasajlar da bulunmaktadır. Ünlü Fransız yazar Voltaire'nin Hristiyan misyonerler için yapmış olduğu benzetmeler: “*Koyun postuna girmiş kurtlar*” ve “*Dünyayı kana boyayan ejderhalar*” benzetmeleri de misyonerlerin faaliyetlerini tasvir etme açısından önemlidir¹⁸. Misyonerlerin kendileri için ilham aldıkları İncil bölümlerinden biri olan Matta 13 bu

¹⁴ Uygur Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s.14.

¹⁵ Dursun Ali Aykut, **Misyon ve İnciller**, İstanbul: Kesit Yayınları, 2006, s.18.

¹⁶ Aykut, **a.g.e.**, s.18

¹⁷ ARİT Arşivi, ABCFM Prudential Committee, **Handbook for Missions and Missionaries of the ABCFM**, Boston: 1926, s. 9-11.

¹⁸ Necmettin Tozlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.329-30.

konudaki faaliyetlerin tebliğ gibi sade bir din anlatımından daha da kapsamlı motivasyonlar içerdiğini göstermektedir.

“İsa onlara benzetmelerle birçok şey anlattı. “Bakın” dedi, “Ekincinin biri tohum ekmeye çıktı. Ektiği tohumlardan kimi yol kenarına düştü. Kuşlar gelip bunları yedi. Kimi, toprağı az, kayalık yerlere düştü; toprak derin olmadığından hemen filizlendi. Ne var ki, güneş doğunca kavruldu, kök salamadıkları için kuruyup gittiler. Kimi, dikenler arasına düştü. Dikenler büyüdü, filizleri boğdu. Kimi ise iyi toprağı düştü. Bazısı yüz, bazısı altmış, bazısı da otuz kat ürün verdi. Kulağı olan işitsin¹⁹!”

Pasajın buraya kadar olan kısmında Hristiyan misyonerler için görevlerin zorluğuna rağmen yılmadan yayılması gereken bir öğretinin varlığı söz konusudur. Aynı bölümün devamında ise Hristiyan misyonerlerin belki de dünyanın dört bir tarafında yapmış oldukları dinsel veya kültürel dönüşümün meşrulaştıracak bir diğer öğüt bulunmaktadır.

“Öğrencileri gelip İsa’ya, “Halka neden benzetmelerle konuşuyorsun?” diye sordular. İsa şöyle yanıtladı: “Göklerin Egemenliğinin sırlarını bilme ayrıcalığı size verildi, ama onlara verilmedi. Çünkü kimde varsa, ona daha çok verilecek, bolluğı kavuşturulacak. Ama kimde yoksa elindeki de alınacak²⁰.”

Bu sözlerden misyonerlerin çıkarmış oldukları dersler ise özellikle “modern misyonerlik” dönemindeki emperyalizmin de etkisiyle sadece ruhani olarak değil aynı zamanda misyon için kullanılan maddi vasıtaları da kapsayan bir öğüt olarak algılandığı söylenebilir. Zira misyonerlerin etkin olamadıkları coğrafyalarda ısrarla tutunmalarında da bu motivasyon kaynağının etkisi olduğu düşünülebilir. Misyonerliğin dönemlere ayrılması ve yapılan faaliyetlerin kronolojik bir biçimde incelenmesi bizlere yukarıda bahsetmiş olduğum “modern misyonerlik” tabirindeki maddi ve din-dışı motivasyon kaynaklarını değerlendirilmesinde yardımcı olacaktır. Misyonerlik faaliyetlerinin dönemsel olarak ayrılışı kaynaklar arasında farklılık gösterse de genel olarak; 33-100 yılları arasındaki dönem havariler dönemi, 100-800 yılları arasındaki dönem kilise kurucuları dönemi, 800-1500 yılları arasındaki dönem orta çağ dönemi, 1500-1630 yılları arasındaki dönem reformasyon dönemi ve 1630-1800 yılları arasındaki dönem ise post-reformasyon dönemi olarak

¹⁹ İncil, Matta, 13.

²⁰ İncil, Matta, 13.

adlandırılmaktadır²¹. Bilhassa “post-reformasyon” dönemi diye tabir edilen süreç içerisinde “modern misyonerliğin” tanımlanması ve kullandığı araçların etkileri daha belirgin şekilde görülebilmektedir. Anglo-Sakson sömürgeci yaklaşımının aynı zamanda Protestan din anlayışıyla birlikte dünyanın dört bir yanına yayılmaya başladığı 18.yüzyıl, aynı zamanda da “modern misyonerliğin” ortaya çıktığı dönem olmuştur. 1793 yılında misyoner William Carey’in Hindistan’a ayak basması ise birçok araştırmacı tarafından bu dönemi başlatan olay olarak kabul edilmektedir²².

Misyonerliğin tarihsel süreçteki evrimini incelediğimiz zaman karşımıza çözülmesi gereken iki temel ayrım çıkmaktadır. “tebliğ” ve “misyonerlik” kelimeleri tanımsal anlamda düşünüldüğü zaman birbirlerine çok yakın kavramlar olarak değerlendirilebilir. Lakin bu kavramları ve aralarındaki benzerlikleri örneklerle açıkladığımızda Hristiyan misyonerlerin zaman içerisinde misyonerlik hareketlerini ne boyuta getirdikleri ve hangi araçları kullandıkları hakkında bir çerçeve çizmemiz mümkün olacaktır.

Misyonerlik dinin gerekliliklerini sade bir bildirim şeklinde halka vaaz etmekten daha da öte bir yapılanmadır. Misyonerliğin özünde dinsel bir katman bulunsa da yörüngelerinde kültürel dönüşüm, toplumu değer-yargı çerçevesinde bir Hristiyan medeniyeti kalıbına sokma çabası ve Hristiyan dünya ile misyonun gerçekleştirdiği ortamı bütünleştirme gayesi yatmaktadır. Paris Katolik Enstitüsü dekanlarından Jean Danielou’nun “*Histoire Universelle des Missions Catholiques*” adlı eserinde bu konu şu şekilde belirtilmektedir.

“Konumuzu teşkil eden misyon, ikinci olarak, kültürü kapsamaktadır. Bir ülkede Hristiyanlığın yerleşebilmiş olması için sadece Kilise kurumlarına sahip olmak yeterli değildir. Hristiyanlığın o ülkenin kültür gelenekleriyle bütünleşmesi, o ülkede Hristiyan ilhamlı, yerli eserler meydana getirebilen laikler ortaya çıkarmış olması da gereklidir. Aksi takdirde Hristiyanlık, o ülkede, yabancı bir fenomen gibi görünür ve vatansever sorumlu aydınlara ulaşmayabilir. Görülmektedir ki misyoner faaliyetini, medeniyet faaliyetinden ayırmak mümkün değildir²³.”

²¹ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s.15.

²² David H. Finnie, **Pinooers East:The Early American Experince In The Middle East**, Cambridge: Harvard University Press, 1987, s.118.

²³ Jean Danielou, **Kilisede Misyoner Düşüncesi**, Çev. Abdurrahman Küçük, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara: 1997, Sayı: 37, s.101-104.

Genel olarak tebliğ ile misyonerlik arasındaki farklara gelecek olursak tebliğ plansız ve programsız bir şekilde gönülden gelerek bir teşkilatlanmaya bağlı olmaksızın yapılır. Tebliğ; devletin siyasi ve resmi kuruluşları, istihbarat servisleri yahut resmi bir görevlendirme birimi ile ilişkisi olmayan bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda gönüllülük esasına dayanır ve yaratıcının rızasına ulaşmak için fırsatçılıktan kaçınır. Buna karşın misyonerlik; planlı ve programlı bir teşkilatlanma içerisinde yer alarak aynı zamanda siyasal ve idari makamlarca da desteklenmen dini, kültürel ve sosyal çalışmalar yürütülmesidir. Misyonerlik kapsamında deprem, sel, yangın, savaş vb. afetler neticesinde ortaya çıkan durumlardan fayda ve menfaat sağlanmaya da çalışılmaktadır²⁴. Hz. İsa'nın öğretilerinin yayılması için çalışmalar yaptıklarını söyleyen misyonerler, metot olarak Hz. İsa'nın tebliğ yöntemini yeterli görmeyerek Hristiyanlığın yaygınlaşması için misyonerlik sistemini daha karmaşık bir yapıya büründürmüşlerdir. Hristiyanlığın yayılması din dışı kurumlar, devlet otoritesi ve buldukları bölgenin siyasal ortamına uyum sağlamaya çalışan misyonerlerle birlikte zaman içerisinde asıl gaye olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte misyonerler hangi ülkenin vatandaşları yahut kendilerini sahaya gönderen kurum hangi ülkeye ait ise o ülkenin ilkel anlamda bir kamu diplomasisi görevi yürüten temsilcileri haline gelmişlerdir. Bu durum özellikle sömürgecilik ve emperyalizm olgularıyla birlikte gelişen bir nevi “ruhani diplomasi” sistematiğini oluşturmuştur.

Misyonerlik meselesi metotları ve faaliyet sahaları haricinde Hristiyanlığın mezhepsel iç dinamiklerine göre de farklılık göstermekte ve hatta farklı mezheplerden misyonerlik faaliyeti yürütücüleri birbirlerini bazen rakip bazen de düşman olarak görebilmektedirler. Hristiyanlığın mezhepsel ayrışması günümüzde dinler tarihi ile ilgili geniş kapsamlı bir araştırma sahasını teşkil etmektedir. 4.yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğunun Hristiyanlığı resmi din ilan etmesinin ardından Doğu ve Roma kiliselerinin rekabeti sonucu ortaya çıkan Ortodoksluk ve Katoliklik mezhepleri 16.yüzyıla kadar Hristiyanlığın ana mezhepsel kolları olarak dini otoriteyi temsil etmişlerdir²⁵. Avrupa'nın merkezinde ve

²⁴ Küçük, a.g.e., s.22-25.

²⁵ Kürşat Demirci, “Hristiyanlık”, **İslam Ansiklopedisi**, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı, C.17, 1998, s.329-333.

kuzeyinde Katolikliğin eleştirisiyle birlikte 16.yüzyılda ortaya çıkan Protestanlık akımı zamanla mezhepsel kimliğe bürünmüş ve Hristiyanlığın üçüncü ana mezhebi olmuştur²⁶.

Amerikan misyonerlik hareketlerinin ana kaynağı olan Protestanlık mezhebinin ortaya çıkışındaki süreç göz önünde bulundurulursa Protestanlığı yaymaya çalışan misyonerlerin sosyal hayattan başlayarak hayatın pek çok alanında benimsemiş olduğu görüşler ve misyon faaliyetlerinin sürekli kendini yeniler nitelikte oluşu daha net bir şekilde anlaşılabilir. Martin Luther'in 1517 tarihinde Almanya'nın Wittenberg şehrinde kilise kapısına astığı bildiri²⁷ ile yayılmaya başlayan Protestanlığın, Katolik kilisesinin reforma kapalı yapısından tutalım da Avrupa devletlerinin sömürgeci-merkantilist politikalarının bilim ve sanatla desteklenmesi sonucundaki ortamın bir gereksinimi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Protestan kelimesinin etimolojik olarak "şahitlik etmek" ve "açıkça beyan etmek" gibi anlamlara da gelmektedir. Günümüzde zihinlerde bir mezhep olarak şekillenen ve anlam kazanan Protestanlık Cermen prenslerin Lutheryan prensipleri savunarak krallarına karşı olan protestoları sayesinde ilk formasyonunu almıştır²⁸.

Martin Luther'in başlatmış olduğu Protestanlık akımı özünde dini reform hareketi olsa da kısa zamanda Orta ve Kuzey Avrupa'ya siyasal ve sosyal alanlarda da etkilemiştir. Almanya'da yaşanan bu gelişmelerin ardından Fransa'da John Calvin; Kalviznizmi, İskoçya'da John Calvin ve John Knox; Presbiteryenliği, İngiltere'de ise Kral VIII Henry'nin kurduğu milli bir kilise olan Anglikan Kilisesi ise Protestanlığı temsil eden üç ana kol olarak adlandırılmaktadır²⁹.

Amerikan misyonerlik hareketleri Protestanlık mezhebi üzerinden şekillenirken hem mezhebin üç ana alt kolu hem de bu kolların altında çok daha çeşitlenen cemaat ve kiliselerin ortaya çıkarmış olduğu bütüncül bir hareket olarak da tasvir edilebilir. Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcından itibaren alt kollar, kiliseler ve cemaatler zaman zaman misyonerlik örgütlenmeleri üzerinden birlik içinde hareket etmişler bazen de reformist

²⁶ Mehmet Aydın, **Din Fenomeni**, Konya: Din Bilimleri Yayınları 1993, s.3.

²⁷ Ali Erbaş, **Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s.11.

²⁸ Ömer Topçu, "Protestanların Türkiye'deki Faaliyetleri", (**Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006**), s.12

²⁹ Jacques Waardenburg, "Protestanlık", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: İSAM Türkiye Diyanet Vakfı, C.34, s.353.

yapılanmaya giderek kendi misyonerlik örgütlenmelerini kurmayı tercih etmişlerdir. Bu geniş yelpazeli ve reformist yapıdaki cemiyetler bütünü ise diğer mezheplerdeki misyonerleri “dinden döndürme” ve “etki alanı oluşturma” konularında rakip olarak görmüşlerdir. Amerikan misyonerliğinin ve misyonerlik yöntemlerinin tetkiki için ilk önce misyoner örgütlenmelerin yapılarını incelemek sağlıklı bir başlangıç noktası olacaktır.

2. AMERİKAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE AMERICAN BOARD OF COMMISSIONARS FOR FOREIGN MISSIONS TEŞKİLATI

Amerikan misyonerliğinin detaylı bir biçimde kavranabilmesi için 19 ve 20. yüzyıllardaki misyonerlik faaliyetlerin sadece kronolojik olarak sıralanmasından ziyade bu faaliyetlerin diğer misyonerlik hareketlerinden farklı kılan manevi değerlerinin incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Tarihsel süreç ve misyonerlik kaynak belgeleri göz önünde bulundurulduğunda, misyonerlik faaliyetlerini güdüleyen manevi değerler sadece dini motivasyon içerikli olmayıp Amerikan milliyetçiliği ve ulusal çıkarları ile de harmanlanmış olduğu görülebilmektedir. Tarihe baktığımızda herhangi bir Amerikan misyonerini senato ya da başkanlık seçimi için aktif kampanya yürütücüleri arasında görmemiz mümkün değildir. Öte yandan pek çok misyonerin Amerikan basını, siyasetçileri ve dış işleri ile sahip oldukları samimi ilişkiler sayesinde Amerika Birleşik Devletleri yönetiminde etkili olduğunu gözlemleyebiliriz.

Amerikan misyonerliğinin başlangıcı olan 19.yüzyıl öncesinde Amerikalı Protestanlar arasında genel hakim olan görüş ABD'nin dünyanın en kutsal ve demokratik devleti olduğu yönündeydi³⁰. New England'ı yeni bir İsrail (vaadedilmiş topraklar) olarak adlandıran Protestan dindarlar, Celton Mutter'in 1700 yılında yazmış olduğu “*The Great Work of Christ in America*” adlı eserinden ilham alıyorlardı. Protestan misyonerler, Amerika'da “frontier”³¹ ideoloji adı altında Amerika'nın batı topraklarındaki Amerikan yerlilerini zapt ederek bu yeni topraklara Hristiyanlığı yayma amacını gütmüşlerdir. Bu amaç daha sonraları evirilerek evrensel bir boyut kazanmıştır³². Milenyanizm diye adlandırılan bu amaç doğrultusunda Amerikalı misyonerler Hristiyanlığın kıyametten önceki hüküm süreceği bin yıllık dönemi

³⁰ Hans Lukas Keiser, **Nearest East American Millienialisim and Missions to the Middle East**, Temple University Press, Philidelphia: 2010, s.18.

³¹ Ülke sınırlarını yerel halkın hem yaşam alanlarını hem de kültürlerini taşıyarak göç ederek genişletmesi.

³² Doğan ve Sharkey (Ed.) **a.g.e.**, s.4.

İngiliz ve Fransız rakiplerinden önce kendilerinin başarması gerektiğine ve bu döneme dünyayı Amerika'nın hazırlaması gerektiğine inanıyorlardı³³. Jonahtan Edwards önderliğinde 1. Büyük Uyanış (1740) ve Samuel Hopkins önderliğindeki 2. Büyük Uyanış (18.yüzyıl sonu-19.yüzyıl başı) adı altındaki dini reform hareketleri, ABD'li Protestanlar için küresel Hristiyan imparatorluğunun varoluşuna yönelik daha güçlü çalışılması gerektiğine dair motivasyon kaynağı olmuştur³⁴. Bu düşüncenin gelişmesinde Amerikan misyoneri tarafından popüler olarak okunan ve benimsenen İngiliz misyoner William Carey'in 1792'de kaleme aldığı "*An Enquiry into Obligations of Chirstians to Use Means for the Conversion of the Heathens*" ile Amerikalı Gordon Hall ve Samuel Nemall'ın kaleme aldıkları "*Conversian of the World*" eserlerin ilham veren etkileri çok büyüktür³⁵. Amerikan misyonerler bu ilhamlar çerçevesinde öncelikli olarak kendi toprakları ve civarında misyonerlik faaliyetleri yürüterek göreceli olarak başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Bu sayede inşa etmeyi arzuladıkları Hristiyan imparatorluğunu asıl merkezi olan Kudüs'e yönelme eğilimleri ortaya çıkmıştır. Kudüs'e yönelimin neticesinde ise Yahudilerin üzerinde gerçekleştirilecek inanç reformlarıyla ve onlarla etkileşim halinde ortaya çıkacak çalışmalarla Hristiyanlığın en parlak bin yılının yaşayacağına inanılıyordu³⁶.

Amerikan misyonerler genel itibariyle ABD iç siyaseti kapsamında liberal sayılabilecek bir duruşa sahiplerdir. Köle hakları, kadın-erkek eşitliği ve toplumsal hoşgörü konularında duyarlı bir tutumları vardır. Fakat gerek hedeflenen Hristiyan imparatorluğunun odak noktası olan Kudüs'ün Müslüman idaresinde olması gerek Osmanlı, İslam ve Türkler hakkındaki bilgilerin taraflı istihbaratlar sayesinde oluşması bu liberal görüşlü misyonerlerin ciddi bir ön yargı ile bu coğrafyaya yaklaşmasına neden olmuştur³⁷. Misyonerler, Türklerin hâkimiyet anlayışı hakkında önyargılarını tetikleyen unsurların başında Hannah Adams tarafından 1812 yılında yazılan "*The History of the Jews: From the Destruction to Present Time*" adlı eser gelmektedir³⁸. Bu eserde ise Müslümanlar zorba, Doğu kiliselerine mensup Hristiyanlar ise

³³ Christopher M. Beam, "Millennialism and American Nationalism, 1740-1800", *Journal of Presbyterian History* (1962-1985), Vol. 54, No.1, **Presbyterians And The American Revolution: An Interpretive Account** (İlkbahar 1976), s.182.

³⁴ Keiser, **a.g.e.**, s.25-27.

³⁵ Ussama Makdisi, **Artillery of Heaven: American Missionaries and Failed Conservation at the Middle East**, Cornell University Press, New York: 2008, s.6.

³⁶ Keiser, **a.g.e.**, s. 25-27.

³⁷ Keiser, **a.g.e.**, s. 25-27.

³⁸ Keiser, **a.g.e.**, s.25.

cahil olarak tanımlanmaktadır. Amerikan misyonerlik çalışmaları her ne kadar Kudüs ve Yahudi merkezli düşünülerek başlasa da kısa sürede mekân ve odak noktası değişikliği yaşanmıştır. Amerikan misyonerler, Filistin bölgesindeki romantik yaklaşımlı misyonerlik çalışmalarını çeşitli nedenlerden ötürü Levant ve Anadolu merkezli bir yapıya kavuşturup realist politikalarla Yahudilerin yerine de Ermenileri milenyalist amaçlarına ortak etmeye çalışmışlardır. Suriye misyonunda çalışmalarda bulunduktan sonra İstanbul'da görevlendirilen ünlü ABCFM misyoneri William Goodell' in de 1865 Mart'ındaki notlarında da bahsettiği üzere; misyonerler Amerika'dan yola çıktıklarında tek nihai durağın Kudüs olmasına rağmen Amerikalı misyonerler tam manasıyla orada tutunamadılar³⁹. O yüzden misyonun ana merkezi İstanbul'a yani kendi deyimleriyle Yeni Kudüs'e, Yakın Doğu merkezi ise Beyrut'a kaydı.

İkinci büyük uyanışının Amerikan Protestanlar arasında sosyal hareketliliği doğurduğu aşikârdır. ABD dışında misyonerlik faaliyeti yürütmeye başlayan ilk kuruluş olan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* örgütü başta olmak üzere pek çok Protestan misyoner örgüt 1810'lu yıllardan itibaren kurulmaya başlamıştır⁴⁰. *Home and Foreign Mission Society* (1812), *General Missionary Convension of the Baptist Denomination in the United States for Foreign Missions* (1814), *American Education Society* (1815), *American Bible Society* (1816), *American Colonization Society* (1817), *American Sunday School Union* (1814), *American Tract Society* (1825), *American Home Missionary Society* (1816) ve *American Temperance Society* (1826) adlı örgütlenmeler Amerikan misyonerliğinin başlangıcındaki diğer irili ufaklı misyoner cemiyetleridir.

Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin uzun yıllar öncülüğünü yapmış olan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* örgütü 1812 yılında ABD'nin Massachusetts eyaletinde kurulmuştur. 1810'da başlayan kuruluş aşamasında örgüt kendi hedeflerini; "Hristiyanlığın ulaşmadığı topraklarda İncil'i ve onun hükmünü yaymak" şeklinde belirlemişlerdir. 1867-1876 yılları arasında kadınlara yönelik misyonerlik faaliyetlerini düzenlemek için kurulan *Woman's Board of Mission*, *Woman's Board of Mission of the Interior* ve *Woman's Board of Pacific* örgütleri ise ABCFM 'ye yardımcı olan ana kurumlar

³⁹ Keiser, a.g.e., s.46.

⁴⁰ Doğan ve Sharkey (Ed.) a.g.e., s.5.

arasındadırlar. 1926 yılında kadınlara yönelik misyonerlik faaliyetleri yürüten kuruluşlar ABCFM ana çatısı altında toplanmışlardır⁴¹.

Her yıl yeniden revize edilen “*Misyonerin El Kitabı*” adlı ABCFM yönetim kurulu yayını incelendiği zaman ABCFM’nin tüm kurumsal yapısı daha detaylı anlaşılabilir. ABCFM genel meclisi, 600’ü Kongregationalist Kiliseler tarafından seçilen bir heyet ve buna ek olarak ABCFM yönetim kurulu tarafından 1/3’ü kadın olmak koşuluyla seçilen 250 kişi ile birlikte her yıl toplanır. Tüm karar ve kurallar toplanan bu meclis vasıtasıyla alınır. Yönetim kurulu 1/3’ü kadın olmak şartıyla 36 üyeden oluşur. Bütçenin belirlenmesi, yönetim ve finansal idare ile ilgili hususları karara bağlamak için yılda iki kez toplanır. Bunun yanı sıra New England bölgesindeki misyonerler iki haftada bir kendi aralarında istişare toplantısı yaparlar. Ayrıca yönetim kurulu kendi içinde dış ilişkiler, ana karadaki misyonlar, hazine vb. komitelere ayrılarak etkin bir çalışma sistematiği yürütmeye çalışır. Bu komitelerin yanı sıra bölgesel çalışma gruplarıyla misyon faaliyetlerinin yakından takibi sağlanmıştır. Afrika, Çin, Hindistan, Japonya, Adalar ve Papa Toprakları⁴² komitelerine ek olarak: Bulgaristan, Yunanistan ve Suriye alt komitelerinden oluşan Türkiye çalışma grupları oluşturulmuştur⁴³.

ABCFM ’nin kendi tanımlamasına göre yönetim kurulu tarafından daimi görevle atanmış ya da ABCFM yönetiminde bulunan her kadın ve erkek “misyoner” rütbesi almaya hak kazanmış demektir. Yardımcı misyonerlik ise bir bölgede geçici görevlendirme ile üç ile beş yıl arasında hizmet eden misyoner adaylarına verilen görev unvanıdır. Yardımcı misyonerler eğer misyoner olmadan 25 yıldan daha fazla çalışmışlar ya da emekliliklerine hak kazanmışlar ise finansal olarak bir misyoner seviyesinde muamele görürler. Yardımcı ve asli misyonerler dışında üçüncü bir çalışma grubu da “özel amaçlı atanmış” misyonerlerdir⁴⁴. Bu misyonerler eğitim, basım-yayın, bağış toplama ve tıbbi sebeplerle bir misyona geçici olarak atanabilirler. Bu misyonerler Amerikalı ya da Avrupalı olabilir. Yönetim kurulu, oy çokluğu ile atanan misyonerleri yıllık raporlarda belirtilirler. Misyonerlerin her gittikleri istasyonda kendi rüşlerini ispat edene dek oy kullanma hakları yoktur. İlk olarak eğitim faaliyetlerinde

⁴¹ ARİT Arşivi, ABCFM Prudential Committee, **Handbook for Missions and Missionaries of the ABCFM**, Boston: 1926, s. 7-9.

⁴² Papa Toprakları ile bahsedilen tanımlama Roma Katolik Kilisesinin dini egemenlik alanı için geçerlidir.

⁴³ ABCFM Prudential Committee, **a.g.e.**, s.12-17.

⁴⁴ ABCFM Prudential Committee, **a.g.e.**, s.12-17.

görevlendirilen misyonerler buldukları istasyondaki kıdemli misyonerlerin raporlarına göre mertebelerini yükseltirler⁴⁵.

3. AMERİCAN BOARD' UN OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ BAŞLICA KURUMLARI

ABCFM 1812'de Massachusetts de kurulmuştur. 1819'da ise Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ilk faaliyetlerine başlamıştır. O günlerden beri yapılan misyonerlik çalışmaları hızlanarak geniş bir coğrafyalara yayılmıştır. Bu faaliyetler kapsamında toplam harcamaların ortalama \$21,362,000 ve yıllık ortalamasının ise \$314,000 olduğu ABCFM kayıtları tarafından teyit edilmiştir⁴⁶. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında faaliyet gösteren belli başlı Amerikan misyoner kurum ve kuruluşlarını tablo şeklinde sıralayabiliriz⁴⁷:

Tablo 1

Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Topraklarındaki Başlıca Kurumları, Toplam Malvarlıkları ve Yıllık Ortalama Giderleri⁴⁸

Kurum Adı	Kuruluş İşlemlerinin Gerçekleştiği Yer	Merkezi	Toplam Varlığı/Dolar	Yıllık Gideri/Dolar
Fırat Koleji	Massachusetts	Harput	\$ 378,000	\$ 14,000
Merkezi Türkiye Koleji	Massachusetts	Antep	\$ 116,000	\$ 12,500

⁴⁵ ABCFM Prudential Committee, **a.g.e.**, s.12-17.

⁴⁶ **American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives**, ABC 16.5, **Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929**, Reel: 505, No: 136.

⁴⁷ *Maliyet hesaplamaları ve diğer veriler 1916 yılına ait olup kurumlar listesi ABCFM'nin kurumsal tanıtım dokümanları arasında özet şeklinde bulunmaktadır..*

⁴⁸ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.136. (Veriler 1916 yılı rakamları ve raporları çerçevesinde alınmıştır.)

Aziz Paul Koleji	New York	Tarsus	\$ 110,000	\$ 10,000
Anadolu Koleji	Massachusetts	Merzifon	\$ 190,000	\$ 13,500
Uluslararası İzmir Koleji	Massachusetts	İzmir	\$ 185,000	\$ 9,000
Selanik Tarım ve Teknik Enstitüsü	-	Selanik	\$ 60,000	\$ 9,000
Van Amerikan Koleji	-	Van	\$ 37,000	\$ 8,000
Merkezi Türkiye Kız Koleji	-	Maraş	\$ 95,000	\$ 9,600
Sivas Öğretmen Koleji	-	Sivas	\$ 80,000	\$ 8,000
İzmir Amerikan Kız Koleji	Massachusetts	İzmir	\$ 65,000	\$ 6,600
Samatov Koleji ve Teoloji Enstitüsü	-	Bulgaristan	\$ 75,000	\$ 9,000
Amerikan İncil Cemiyeti	New York	İstanbul ve Beyrut	\$ 30,000	\$ 97,000
İstanbul İncil Evi	-	İstanbul	\$ 250,000	•
Amerikan Risale Cemiyeti	-	Hristiyan nüfusun az olduğu bölgeler	\$ 94,000	•
Presbiteryen Cemiyeti	New York	Şam, Beyrut ve Filistin bölgeleri	\$ 1,200,000	\$ 144,000

Amerikan Muhipleri Misyonu	-	Doğu Kudüs ve Ramallah	\$ 65,000	\$ 9,000
Ermeni ve Hint Milli Yardım Birliği	New York	Bulgaristan, Türkiye ve Hindistan	\$ 600,000	\$ 96,000
Amerikan Reform Kilisesi	New York	Suriye, Irak ve İran coğrafyalarının kuzey bölgeleri	\$ 75,000	\$ 16,000
Genç Hristiyan Erkekler Birliği	New York	Beyrut, İstanbul ve Antep	\$ 800,000	\$ 9,000
Genç Hristiyan Kadınlar Birliği	New York	İstanbul ve Merzifon	\$ 6,000	\$ 1,500
Konya Amerikan Hastanesi	-	Konya	\$ 60,000	\$ 4,000
Robert Koleji	New York	İstanbul	\$ 3,070,000	\$ 75,000
Suriye Protestan Koleji	New York	Beyrut	\$ 2,800,000	\$ 80,000

Amerikan misyoner kurumları ve bu kurumlara harcanan meblağlar da göz önünde bulundurulduğunda bu yatırımların devamlılığı konusunda Amerikalı misyonerlerin hassasiyetlerinin yüksek olduğu söylenebilir. Osmanlı topraklarındaki savaş ve diğer çeşitli sebeplerden ötürü zarar gören misyoner yatırımlarını da dahil edecek olursak yaklaşık \$39,940,000 dolar gibi çok ciddi bir rakam ortaya çıkmaktadır. 1831-1915 yılları arasında sadece basın-yayın çalışmaları için \$2,804,104 dolar harcanmıştır⁴⁹. Bunun yanı sıra misyonerlik faaliyetlerinde 1916 yılına kadar toplam 450 Amerikalı misyoner görev almış ve

⁴⁹ Joseph K. Greene Rev., *Leaving the Levant, The Pilgrim Press*, New York, 1916, s.137.

bunlara da yaklaşık 4.500 kadar Osmanlı tebaası, misyoner kurumlarında görevli olarak, destek vermiştir⁵⁰.

Misyonerlik faaliyetlerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında etkinlik bakımından en üst noktaya tırmandığını söylememiz yalan olmayacaktır. 20.yüzyılın başlarına kadar iç meselelere müdahil olmayan bir pozisyonda yer almayı tercih eden misyonerler savaş ve kriz ortamına ortamının en yoğun yaşandığı dönemde ise krizi fırsata dönüştürmek için ciddi bir faaliyet atağına kalkmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlangıcında rekor sayıda bağışın Osmanlı misyonerlerine gönderilmesi ise bu faaliyet yoğunluğunun en büyük kanıtını teşkil etmiştir. Sadece 1914-1915 yılları arasında Osmanlı topraklarında göre yapan Amerikan misyonerler için senelik \$1,000,000 dolar toplanmıştır.⁵¹ Amerikalı misyonerlerin kriz ortamını misyonerlik faaliyetleri lehine değerlendirmeleri sadece genel geçer bir inanışın ürünü olmayıp bilhassa örneklerle denenmiş ve gözlemlenmiş bir teamüldür. Kırım savaşından sonra Cyrus Hamlin'in büyük pay sahibi olduğu misyonerlik çalışmaları ve 1860 Suriye Buhranının ardından Suriye misyonunda yaşanan gelişmeler kriz ortamlarının misyonerler tarafından değerlendirilmesine örnek gösterilebilir. Öte yandan Amerikalı misyonerlere göre savaş ve kriz ortamında Osmanlı'nın ihtiyacı olan teknik ve eğitim konularında yardımcı olunması misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı hükümeti nezdinde makul karşılandığının göstergesiydi. Amerikalı misyonerlerin temel iddiaları da bu doğrultuda şekillenmektedir. Bu doğrultuda verdikleri en bariz örnek ise modern tıp, modern eğitim, modern basım-yayın ve tarımsal enstitülerin Amerikalı misyonerlerin çalışmalarıyla Osmanlı İmparatorluğuna kazandırılmış olması iddiası olmuştur⁵².

Amerikan misyonerlerinin kriz ortamlarında göstermiş oldukları misyonerlik faaliyetlerinin ve Amerikan hükümetinin çıkarlarını destekleyen çabalarından ötürü özellikle Birinci Dünya Savaşı olmak üzere 1900'lerin başlarından itibaren ABD hükümetinin diplomatik ve moral desteğini de yanlarına almışlardır⁵³. Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikalı misyonerlerin iletişim ve haberleşmeden yararlanabilmeleri için özel ve güvenli telgraf hatları tahsis edilmiştir. Amerikalı misyonerler de savaş esnasında bilhassa Ermeni

⁵⁰ ABC 16.5, Near East Mission, Miscellaneous papers to 1929, a.g.e., No.136.

⁵¹ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, a.g.e., No.136.

⁵² ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, a.g.e., No.136.

⁵³ **American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, ABC 16.5, Near East Mission, Reel.505, No.137.**

halktan bazılarını kurumlarında saklamışlardır. Bu konu ile alakalı olarak bir diğer çarpıcı örnek ise 6 Nisan 1916 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı ikinci sekreterinin “hizmetinizdeyim” ibareli Amerikalı misyoner James L. Barton’a yazmış olduğu mektuptur. Bu mektupta ABCFM’nin Osmanlı İmparatorluğunun savaş sonrasında yapacak olduğu anlaşmalarda ABD’nin etkin bir rol alabilmesi hususunda misyonerlerden ricacı olunmuştur⁵⁴.

Amerikalı misyonerler özellikle Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Amerika Birleşik Devletleri namı hesabına etkin bir rol oynayabilmek için aynı zamanda da hali hazırdaki misyoner yatırımlarını koruyabilmek için Osmanlı Devleti’ne yönelik faaliyetlerin önemi ve yararları hakkında İmparatorluk bünyesinde de kamuoyu oluşturma çabalarına hız vermiştir. Amerikalı misyonerler Osmanlı Devleti sınırlarında kurulmuş olan 22’si imtiyazlı 6’sı normal statüdeki toplam 28 adet resmi kurumdan “gelişmişliği” ve “liberalizmi” ön plana çıkaran yatırımlar olarak bahsetmektedir⁵⁵. Ayrıca bu kurumların kendini Türk İmparatorluğu’na⁵⁶ ve insanlarına adanmış olduğu vurgusu misyonerlerin ve algı oluşturma yöntemlerinin merkez noktasında yer almıştır. Adriyatik’ten Batı İran’a, Karadeniz’den Akdeniz’in güneyine yayılmış olan misyoner kurumların bekasının korunması öncelikli hedef olmuştur. Başta kültür ve eğitim konusunda coğrafyanın dönüşümünü ardından da ticaret hacminin geliştirilmesi hakkında algı yönetiminde bulunulması için ciddi çabalar sarf edilmiştir.

Tablo 2

Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Topraklarındaki Teşkilat Yapısına İlişkin 5 Yıllık Dönemler Bazlı Veriler⁵⁷

Yıllar	Misyoner Sayısı	Yardımcılar (Osmanlı)	Kilise	Üye	Okul	Öğrenci
1845	34	12	-	-	7	135

⁵⁴ ABC 16.5, Near East Mission, **a.g.e.**, No.137.

⁵⁵ ABC 16.5, Near East Mission, **a.g.e.**, No.137.

⁵⁶ Misyonerlerin yazışmalarında Osmanlı İmparatorluğu pe çok yerde “Türk İmparatorluğu” olarak da geçmektedir.

⁵⁷ Rev. Joseph K. Greene, **Leaving the Levant, The Pilgrim Press**, New York, 1916, s.108. Ayrıca bkz. **The Orient**, 17 Nisan 1912, İstanbul.

1850	38	25	7	237	7	112
1855	38	77	23	584	38	363
1860	92	156	40	1277	71	2742
1865	89	204	49	2004	114	4160
1870	116	364	69	2553	205	5480
1875	137	460	77	3750	244	8253
1880	146	548	97	6620	331	13005
1885	156	768	105	8250	300	13791
1890	177	791	117	11700	464	16000
1895	176	878	125	12787	423	20406
1900	182	929	127	13370	438	22545
1905	187	1057	132	16000	465	22886
1910	200	1299	143	15348	460	25022

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKAN MİSYONERLERİN LEVANT COĞRAFYASINDAKİ FAALİYETLERİ

1. AMERİKAN BOARD'UN OSMANLI SURIYE'SİNDEKİ FAALİYETLERİNİN TARİHÇESİ

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Suriye'sindeki faaliyetlerinin tarihi 1800'lü yılların başlarına kadar dayanmaktadır. Amerikalı misyonerler bölgeye ilk olarak keşif amaçlı ziyaretler düzenlemişler, kendilerince geliştirmiş oldukları misyonerlik faaliyetleri ve uygulamaları sayesinde ise bölgede kalıcı bir unsur olmaya çalışmışlardır. Bölgedeki faaliyetlerini, çalışmalarını ve karşılaştıkları durumları kendi günlüklerinden, mektuplarından ve 1808 yılında yayımlanmaya başlayan ABCFM'nin resmi yayın organı konumundaki *Missionary Herald* yıllığından öğrenebilmekteyiz. Amerikan misyonerleri kendi faaliyetlerini kayıt altına aldıkları gibi bölgenin siyasal, kültürel ve coğrafi özelliklerini de uzun uzun tasvirlerle değerlendirmişlerdir. Hem misyoner faaliyetlerini hem de bölgeye ait pek çok veriyi edinebildiğimiz bu kayıtlar sayesinde 19.yüzyıl Osmanlı Suriye'sini batılı gözlemlerle ilk defa inceleyebilmekteyiz. Öyle ki 1840'lardaki ABCFM Suriye haritalarına Beyrut limanı ve çevresi hakkında sınırlı bilgiye sahip olan Amerikalılar, yüzyılın ikinci yarısında misyonerler sayesinde toplanan bilgilerle Doğu Akdeniz havzasına yönelmişlerdir⁵⁸.

Amerikan misyonerlerin Levant coğrafyasındaki faaliyetlerini incelerken öncelikle coğrafyanın önemine ve tanımlanmasındaki değişkenliğe bakmamız gerekmektedir. Levant coğrafyası ya da Osmanlı Suriye'si diye tasvir edebileceğimiz coğrafi alan günümüz Suriye'sinden çok daha geniş sınırlara sahip olmakla birlikte, hinterlandı hem coğrafi açıdan hem de misyonerlik faaliyetlerinin yayılması açısından çok daha geniş bir alanı ifade etmektedir. Amerikalı misyonerler faaliyetlerini kolaylaştırmak ve örgütlenmelerini daha düzenli hale getirmek için coğrafi ve etnik unsurlara bağlı olarak istasyon ve misyon denen yapılandırmalarla faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu noktada Suriye coğrafyasının içerisine Cebel'i Lübnan ve Filistin coğrafyalarını da dahil etmemiz yerinde olacaktır. Buna ek olarak ise farklı misyonlar olarak değerlendirilebilecek olan Malta, Mısır, Filistin ve Ermeni misyonları dönemsel ve niceliksel olarak Suriye misyonunu etkilemiştir. Kimi zaman

⁵⁸ Christine Beth Lindner, "Negotiating the Field: American Missionaries in the ottoman Syria 1823-1860", (Doktora Tezi, University of Edinburgh, 2009), s.24.

toplanan bağışların Avrupa'dan gelmesi kimi zaman Katolik kilisesi ile yaşanan sıkıntılar ve kimi zaman ise Babiâli'nin kararları Suriye misyonuna etki eden diğer faktörlerdendir.

1.1. Erken Dönem Suriye Misyonu (1818-1830)

Bu dönemde Amerikalı misyonerler Yakın Doğu coğrafyasındaki pek çok bölgeye yapmış oldukları ziyaretler ve matbaanın etkili kullanılması için gösterdikleri çabalar ile bölgedeki diğer unsurlar tarafından sosyal bir aktör olarak görülmeye başlanmıştır. İncil ve dini eser dağıtımı ile faaliyetlerine başlayan Amerikan misyonerler “İncil adam”(Bibleman) olarak da çağırılmaya başlanmıştır⁵⁹. Bölgedeki yaşayan toplulukların dillerinde ve bu dillerin alfabeleri ile basılmış olan Türkçe eserler⁶⁰ sayesinde misyonerlik faaliyetlerinin ilk yıllarında Hristiyan ve Yahudi cemaatlerle etkileşime geçmeye başlamışlardır.

ABCFM'nin 1818 baharında Batı Asya misyonu kapsamında Osmanlı topraklarına misyoner göndermeye karar vermesi ile birlikte Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki çalışmaları başlamıştır. Protestan din görevlileri olan Plinny Fisk ve Levi Parsons Osmanlı topraklarında yürütülecek olan Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin öncülleri olmuşlardır⁶¹. Bu faaliyetler ise sadece Yahudi ve Müslümanların dinlerinden çevrilmesi ile kısıtlı tutulmayarak aynı zamanda doğu Hristiyanların da Protestan ahlak üzerine dönüştürülmesini içermektedir⁶².

Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarına ilk ayak bastıkları dönemlerde Akdeniz havzasını tanımaya çalışmışlardır. Bu coğrafyadaki insanları “sert” ve “vahşi” gibi genellemelerle nitelendiren misyonerler aynı zamanda bölgedeki Hristiyan cemiyetlerin de eğitim ve matbaa ile ilgili konularındaki geri kalmışlıklarını vurgulamışlardır⁶³. Amerikalı misyonerlerin bölgeye ilk ayak basmaları sırasında bölgede hali hazırda İngiltere himayesinde Protestan misyoner hareketliliği bulunmaktaydı. Bu misyonerler ve İngiliz diplomatlar

⁵⁹ Jeremy Salt, “Trouble Wherever They Went: American Missionaries in Anatolia and Ottoman Syria in the Nineteenth Century”, **The Muslim World**, Fall 2002, No.92, s.292.

⁶⁰ Mehmet Ali Doğan, “American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) and “Nominal Christians”: Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire”, (**Doktora Tezi, The University of Utah, 2013**), s.13.

⁶¹ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.15, Crocker & Brewster, Boston, 1819, s.44-45.

⁶² ABCFM, Vol.15, **a.g.e.**, s.44-45.

⁶³ ABCFM, Vol.15, **a.g.e.**, s.127-129.

özellikle Amerikan misyonerlere eser basım-dağıtımından Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında serbest dolaşım hakkına kadar pek çok konuda yardımcı olmuşlardır⁶⁴. Suriye başta olmak üzere Akdeniz havzasında Osmanlı'ya karşı faaliyet yürüten İngiliz kökenli cemiyetlerden bazılarını *Church Mission Society*, *London Mission Society* ve *Malta-İzmir İncil Cemiyeti* olarak sıralayabiliriz⁶⁵.

Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarında coğrafi ve stratejik olarak bir üs görevi görmesi avantajını da göz önünde bulundurarak neşriyat faaliyetleriyle birlikte misyonerlik çalışmalarını başlatabilmek için Malta'yı seçmişlerdir. Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinin en büyük destekçisi olacak olan matbaa Mr. William Jowett tarafından Malta'da 4 Temmuz 1818 tarihinde kurulmuştur⁶⁶. Fransızca, İtalyanca ve Yunanca eserleri basabilecek kapasitede faaliyete başlayan matbaa Arapça ve İbranice eserlerin de basılabileceği kapasiteyi kısa zamanda elde etmiştir. Matbaanın kuruluşunda İngiliz misyoner cemiyetlerinin yardımları etkili olmuş ve matbaanın kurulması için 3.000,00 dolarlık bir bağış toplanmıştı⁶⁷. Yine aynı yıl içerisinde misyonerlerin öncelikli hedefi olarak “Kutsal Topraklar” olarak benimsenerek Yahudiler üzerinde misyonerlik faaliyetlerini örgütlemeye yardımcı olmak amaçlı “*Boston Yahudiler Arasında Hristiyanlığı Yayma Cemiyeti*” kurulmuştur. Malta'da kurulan matbaanın ise bu konuda büyük yardımları dokunulacağı öngörülerek özellikle matbaanın İbranice “Eski Ahit” basım/dağıtımı vasıtasıyla Yahudilerle daha sıcak temas kurulabileceği de ön görülmüştür. Bu konuda ise Mr. Jowett Boston'daki merkeze yazmış olduğu mektuplarından birinde matbaanın etkileri hakkında “*İsrail'deki çiçeği sulayarak köklerini Lübnan coğrafyasına kadar uzatacağız.*”⁶⁸ tabirini kullanması ise bu öngörünün en kesin kanıtı olmuştur.

Levi Parsons ve Plinny Fisk 1820 tarihinde ana hedef olarak Filistin coğrafyasını belirleyerek Osmanlı toprakları içindeki faaliyetlerine başlamışlardır. Osmanlı topraklarında Britanya ile ilişkileri iyi olan Rumların çoğunlukla yer aldığı İzmir kentini kendilerine ilk önemli durak olarak belirlemişlerdi. Burada hem İngiliz konsolosluğunun kendilerine sağladığı serbest dolaşım izinlerini almışlar hem de pek çok Rum okulunu ziyaret ederek

⁶⁴ ABCFM, Vol.15, a.g.e., s.127-129.

⁶⁵ ABCFM, Vol.15, a.g.e., s.127-129.

⁶⁶ ABCFM, Vol.15, a.g.e., s.265-266.

⁶⁷ ABCFM, Vol.15, a.g.e., s.265-266.

⁶⁸ ABCFM, Vol.15, a.g.e., s.295-296.

bölgedeki eğitim/öğretim faaliyetlerine ilişkin istihbarat toplayarak Rumca öğrenmeye çalışmışlardır⁶⁹.

İzmir’de bir müddet gözlemlerini sürdüren ilk misyonerlerden Plinny Fisk, İzmir ve Malta arasındaki irtibatı güçlendirmek ve İstanbul ile ilgili olan gelişmeleri daha yakından takip etmek için İzmir’de kalırken Levi Parsons, 12 Şubat 1820’de Filistin misyonu kapsamında bölgeye ilk adımını atan Amerikalı misyoner olarak tarihteki yerini almıştır. Filistin topraklarında ilk olarak bugün ki coğrafi sınırlarda Tel Aviv içerisinde kalan Yafa kentine varan Parsons ilk iş olarak Rus konsolosluğu ile irtibata geçerek Rus hacılara ABCFM’nin Malta’da bastırılmış olduğu İncilleri dağıtmaya başlamıştır. Böylelikle Amerikalı misyonerler ilk ciddi faaliyetine de başlamıştır⁷⁰.

21 Şubat 1821 tarihinde Kudüs şehrine Rus konsolosluğunun kendisine sağlamış olduğu tercüman ve yaver desteği ile ayak basan Levi Parsons kendi notlarında Filistin bölgesindeki güvenlik meselesini temel bir sorun olarak gündeme getirmiştir. Bölgedeki hacıların güvenliklerinin olmadığını da belirtmektedir. Fakat yine kendi günlüklerinde de bahsetmiş olduğu; her 5 milde bir Osmanlı askeri kontrol noktasından Rus konsolosluğu sayesinde rahatça geçebilmesi durumu⁷¹ ise misyonerlerin bölge hakkındaki objektif olmayan gözlemleri arasında gösterilebilir.

Misyonerler için etkili bir faaliyet aracı haline gelen matbaanın kullanımı için Filistin coğrafyası ayrı bir önem teşkil etmekteydi. Zira burada farklı coğrafyalardan ve farklı milletlerden gelen hacılara dağıtılacak olan kendi dillerinde hazırlanmış İncil, dini risaleler ve çeşitli yayınlar hem ABCFM misyonerlerinin kısa vadede bilinirliğini arttıracak hem de farklı mezhep ve milletten Hristiyanların ve Yahudilerin kendilerine sempati beslemelerini sağlayacaktı. Üstelik kendi ülkelerine ellerindeki ABCFM basımı İncillerle dönen hacılar misyonerlerin ulaşamadığı coğrafyalara kurumun ismini de taşıyabileceklerdi.

Amerikan misyoner Levi Parsons Filistin coğrafyasında kısa zamanda pek çok manastır ve kilisenin dini görevlileriyle iyi ilişkiler kurmaya başlamış, onlarla kutsal metin okumaları

⁶⁹ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.17, Crocker & Brewster, Boston: 1821, s.273-275. Ayrıca bkz. A. L. Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work**, Clarendon Press, Oxford: 1966, s.22

⁷⁰ ABCFM, Vol.17, **a.g.e.**, s.273-275.

⁷¹ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.18, Crocker & Brewster, Boston:1822, s.33-46.

ve ibadetlere katılmış aynı zamanda da dileyen kişilerle İngilizce gramer üzerine dersler yapmıştır⁷². Kudüs'te bulunan Yahudilere ise ABCFM tarafından "Eski Ahit" risaleleri dağıtılarak bu vasıtasıyla Yahudi cemaati içinde sempati kazanılmaya çalışılmıştır. O dönem Parsons'ın verileriyle Kudüs kentinde 3.000 civarında Yahudi bulunmaktaydı⁷³. Bu rakam ise bölgede yeni olan Amerikalı misyoner faaliyetleri için oldukça tatmin edici seviyedeydi.

Parsons, Filistin misyonu kapsamında bölgede kalmış olduğu Şubat-Mayıs 1821 dilimi içerisinde pek çok cemaatle iletişime geçmiştir. Bu süre zarfında 99 adet Arapça Mazmunlar kitabı, 41 adet Rumca, 7 adet Ermenice, 2 adet Farsça, 1 adet de İtalyanca dini risale satmıştır⁷⁴. Bunlarla birlikte pek çok sayıda ücretsiz İncil ve benzeri yayın dağıtmıştır. Üç ay gibi kısa bir sürede bu gelişmeleri kaydeden Levi Parsons 1821 yazını kitap ve risale basımı için Malta matbaasında geçirme kararı alan⁷⁵ Parsons, Filistin'de geçirdiği süre zarfında İzmir'e ve Malta'ya yazmış olduğu mektupları Ermeni hacılar vasıtasıyla göndermiştir. Bu konudaki görüşlerini notlarında, "*Ermenilere yönelik faaliyetlerin arttırılması gerekmektedir.*"⁷⁶ şeklinde belirtmiştir. Amerikalı misyoner, böylelikle Filistin misyonu görevi sayesinde ABCFM 'nin tanıtımının yanında öncelikli hedef kitleyi belirleme konusunda da çıkarımlar sağlamıştır.

Filistin misyonunun ilk aylarında oluşan olumlu hava, misyonerleri Filistin coğrafyasında kurulacak istasyonların desteklenmesi için yeni yöntemler geliştirmeye teşvik etmiştir. Filistin bölgesinin Hristiyan dünyasından pek çok ziyaretçinin uğrak noktası olması daha önce de bahsedildiği üzere misyonerler için bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. L. Parsons 30 Ağustos 1821 tarihinde Boston'daki ABCFM merkezine yazdığı mektupta Noel zamanı "kutsal topraklarda" olmanın misyonerler için önemine değinerek Filistin topraklarındaki Hristiyan hacı nüfusunun fazla olmasının misyonerlik faaliyetleri için büyük bir artışı olduğunu belirtmiştir⁷⁷. Osmanlı topraklarında ABCFM adına faaliyet yürüten bir diğer misyoner Plinny Fisk ise 2 Ekim 1821 tarihli mektubunda Kudüs'te geliştirilecek olan misyonerlik faaliyetlerinin devamı ve yayılması için bölgeye yakın

⁷² ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.33-46.

⁷³ ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.33-46.

⁷⁴ ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.33-46.

⁷⁵ ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.33-46.

⁷⁶ ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.33-46.

⁷⁷ ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.33-46.

coğrafyalarda etkili misyonerlik sahalarının/istasyonlarının tesisinin gerekliliğini belirtmiştir⁷⁸. Bu gelişmeler ışığında misyonerlerin Filistin coğrafyasında yapmış oldukları faaliyetler ve matbaa vasıtasıyla yapmış oldukları neşriyatlar İngiliz misyoner cemiyetleri tarafından da dikkatle takip edilmiştir. Özellikle Parsons'un gerçekleştirdiği uygulamaları kendi misyoner mecmualarında da İngiliz misyonerlere cesaret verme amaçlı paylaşmışlardır⁷⁹.

Plinny Fisk ve Levi Parsons'un 1821 yılının son çeyreğinden itibaren, gerek kendi aralarındaki yazışmalarda gerek ise ABCFM merkezi ile olan yazışmalarında bahsetmiş oldukları Filistin misyonuna yakın coğrafyalarda örgütlenmelerine ilişkin gerekliliği yerine getirmek için İskenderiye çevresinde İncil dağıtımı ve istihbarat faaliyetleri içeren çalışmalara başlamışlardır⁸⁰. 1822 yılının Şubat ayında İskenderiye'de ölen Amerikalı misyoner Levi Parsons'ın ardından bir süre bu bölgede gözlem yapan P. Fisk, sonraki yıllarda bilhassa Cebel-i Lübnan bölgesinde de Amerikalı misyonerle ciddi sorunlar yaşayacak olan Roma Katolik Kilisesine bağlı olan Hristiyan cemaatlerle ilgili istihbarat raporlarını Boston'daki ABCFM merkezine iletmiştir. Özellikle Katoliklerin, İtalyanca İncil okuduklarını dilleri ve milliyetleri ne olursa olsun özellikle İtalyancadan okunan İncil'den pek bir fayda sağlamadıklarını; Katolik kilisesi içindeki cemaatin de özellikle Kilise yönetimdeki din adamı sayısının fazlalığından yakındığını belirtmiştir⁸¹.

İskenderiye'de aynı zamanda Yahudi cemaati ile de etkileşime geçen P. Fisk, misyonerlerin Yahudiler karşısında yüzleşmiş oldukları en temel sıkıntılardan birisi ile o dönem ilk defa karşılaşmıştır. Hz. İsa hakkında konuşurken bir Yahudi gencin kendisine şu cümleleri sarf ettiğini aktarır: *“Ben şahsım adına İsa'nın Mesih olduğuna inanıyorum ama benim ailem ve akrabalarımın hepsi Yahudi'dir. Bunun için dinimden dönmem.”*⁸². İskenderiye'de Fisk'in almış olduğu cevap, Amerikalı misyonerlerin Filistin misyonundaki “Eski Ahit” okumaları yaptığı pek çok Yahudi tarafından da dinlerinden dönmeyeceklerinin en temel argümanı olarak kullanılmıştır.

⁷⁸ ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.33-46.

⁷⁹ ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.33-46.

⁸⁰ ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.214-219.

⁸¹ ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.315-320.

⁸² ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.315-320.

P. Fisk 15.000 kişilik İskenderiye şehrinde 1822 yılında 6 farklı dilde basılmış 130 risale, birkaç el broşürü, 20 adet *Boston Recorder* dergisi ve 18 adet de İncil dağıtmıştır⁸³. Parsons'un ölümünden sonra ABCFM, Fisk'in bölgede hem maddi açıdan bağış toplayabilmesi hem de matbaa üzerinden yürütülecek işlemleri geliştirebilmesi için Avrupa'da görev yapan Amerikalı misyoner Jonas King'i bölgeye göndermiştir. Amerikalı misyonerler için Avrupa, Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinin maddi destekçisi olarak görülmekteydi. Özellikle J. King'in Fransa ve Belçika'da yaptığı etkin bağış çabaları; 17 Mart 1822'de Kudüs'te bir matbaa girişimi ve Kudüs'teki Ermeni Patriği Jacob'un da desteği ile Ermeni harfleriyle yazılmış Türkçe İncilin tamamlanmasıyla sonuçlanmıştır⁸⁴.

1822 yılına gelindiğinde Levi Parsons ve Plinny Fisk'in öncülüğünü yapmış olduğu çalışmalar ABD'deki ABCFM merkezinde ve pek çok Amerikan kilisesinde heyecan oluşturmuştur. Bu faaliyetlerin geliştirilmesi ve Filistin misyonundaki çalışmaların destelenmesi için *Filistin Misyoner Birliği* kurulmuştur. Birlik her üç ayda bir bölge misyonuna toplanan bağışları aktarmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte kendilerine belirlemiş oldukları "Hristiyan dünyasının liberalleşmesi"⁸⁵ ana görevi de hem Amerikan değerlerinin Hristiyanlığın özüne yaptığı katkıya hem de Osmanlı topraklarında karşılaşılan Hristiyanların geri kalmış durumuna yapılmış bir atıf olarak önem taşımaktadır. Amerika'da kurulan ve Filistin misyonundaki koordinasyonu sağlamayı amaçlayan bu cemiyetle birlikte Filistin misyonunda görev yapacak olan yeni Amerikalı misyonerler; William Goodell ve Isaac Bird'ün de bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁸⁶. Filistin misyonundaki öncül çalışmalar neticesinde ortaya çıkan olumlu hava bölgeye gönderilen Godell ve Bird himayesine \$1,333.33 dolarlık bir bağışın toplanmasında da etkili olmuştur⁸⁷.

ABD'de bu gelişmeler yaşanırken bölgede bulunan misyonerler ise Malta-Mısır-Filistin arasındaki iletişimi güçlendirmek için bu bölgelere seyahatler düzenlerken aynı zamanda da Lübnan ve Suriye'nin kuzey kesimlerinde de misyonerlik çalışmaları için ön hazırlıklara başlamışlardı⁸⁸. Levi Parsons' tan sonra Kudüs'e ayak basan Amerikalılar ise 25 Nisan 1823

⁸³ ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.315-320.

⁸⁴ ABCFM, Vol.18, a.g.e., s.389-395. Ayrıca bkz. Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work**, ss.22-23

⁸⁵ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.19, Crocker & Brewster Boston: 1823, s.62.

⁸⁶ ABCFM, Vol.19, a.g.e., s.32.

⁸⁷ ABCFM, Vol.19, a.g.e., s.110-114.

⁸⁸ ABCFM, Vol.19, a.g.e., s.110-114.

tarihinde J. King ve P. Fisk olmuşlardır. Mısır'ı güneyden Filistin misyonunu desteklemek için hazırlamaya çalışan bu ikili İskenderiye'de dini metinlerin okunduğu bir Pazar Okulu kurmuşlar ve 16 Kasım 1823'te Beyrut limandan Osmanlı topraklarına giriş yapmış olan Godell ve Bird ikilisine çalışmalarında yardımcı olmak için 18 Haziran 1823'te Beyrut'a doğru hareket etmişlerdir⁸⁹.

Suriye topraklarında yekpare bir misyonerlik çalışması inşası peşinde olan Amerikalı misyonerler 1823 yılında büyük çapta coğrafya ve demografik yapı hakkında bilgi sahibi olmaya başlamışlardır. P. Fisk'in verilerine göre Kudüs'te yaklaşık 10.000 Müslüman, 2.000 Rum, 3.000 Yahudi, 1.500 Katolik, 500 Ermeni yaşamaktaydı⁹⁰. Bununla birlikte Godell ve Bird tarafından Beyrut'a geldiklerinden itibaren yapmış oldukları çalışmalarda ise Suriye coğrafyasında yani Şam vilayetinde genel nüfus dağılımı şu şekildedir: 200.000 Müslüman 12.000 Ermeni/Rum/Katolik, 4.000 civarında da Yahudi bulunmaktadır⁹¹.

1824 ve 1825 yılları bölgede iletişime geçilen diğer mezhep ve cemaatlerden kişiler üzerinde Protestanlığın özgür ve liberal etkisini arttırmaya çalışmakla geçmiştir. Bu esnada İncil ve dini neşriyat dağıtımına da hız veren Amerikalı misyonerler özellikle Lübnan coğrafyasında Katoliklerle tartışmalara başlamışlardır⁹². Bunun yanı sıra Dil sorunu da ilk başta aşılması gereken sorunlardan birisi olduğundan Filistin misyonundaki Amerikalı misyonerlerin 1825 yılında Arapça öğrenimine ağırlık verdiklerini söyleyebiliriz.⁹³

1.2. Misyonerlerin Gözünden Levant 'ta İlk Yılların Değerlendirilmesi

1.2.1. 1825 Genel Değerlendirme Raporu

1825 yılında Filistin misyonundan ABCFM 'ye gönderilen “*Suriye ve Filistin'de Bulunan Dini Gruplar*” adlı raporda Suriye misyonu özelinde o güne kadar toplanan istihbaratı bilgiler paylaşılmıştır⁹⁴. Yahudiler hakkında tanımlayıcı bilgilere yer veren rapor,

⁸⁹ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.20, Crocker & Brewster, Boston, 1824, s.65-71.

⁹⁰ ABCFM, Vol.19, **a.g.e.**, s.110-114.

⁹¹ ABCFM, Vol.20, **a.g.e.**, s.65-71.

⁹² ABCFM, Vol.20, **a.g.e.**, s.102.

⁹³ ABCFM, Vol.20, **a.g.e.**, s.124.

⁹⁴ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.22, Crocker & Brewster, Boston, 1826, s. 92-93. (Raporu içerir)

dini çeşitliliklerinden ve değişik Yahudi gruplarının nüfus oranlarından bahsetmektedir. Bölgede yaşayan Hristiyanlar için ise “saf” ve “değerlerine bağlı” bir Hristiyanlıktan bahsedilemeyeceğini öne sürmüşlerdir. ABCFM için raporu kaleme alan W. Jowett raporun ön sözünde şu ibareye yer vermektedir: “*Amerikalı misyonerler bu bölgede bulunmaları, Hristiyanlığın geleceği için taviz verilmeyen bir şarttır*”⁹⁵. Raporda bölgedeki Hristiyan cemaatler misyonerlik faaliyetlerinin üzerlerinde yapılabilmesine uygun veya değil olarak fişlenmiştir. Doğu Hristiyanlığını benimsemiş Rumlar, Ermeniler, Süryaniler misyonerlik faaliyetlerine karşı olumlu tepki taşıyacak olanlar olarak belirlenmiştir. Nesturiler, Kıptiler, Habeşler, Roma Katolik Kilisesine bağlı olan (Maruni, Rum, Ermeni, Suriyeli, Latin ve Frenk) Hristiyanlar ise misyonerlik faaliyetlerine olumsuz tepki gösterebilecek gruplar arasında sayılmaktadır⁹⁶.

Doğu Kilisesine Bağlı Rumlar

Kudüs ve Filistin’in güneyinde ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Özellikle Cebel’i Lübnan’da bulunan Maruni Katolikler ile dini ve siyasi nüfuz olarak çekişme halindedirler. Amerikalı misyonerlere göre Katolıklara oranla daha az yozlaşmışlardır. Kiliselerinin başında beşeri bir otoriteyi kabul etmezler. Kiliselerinin lideri Papa değil Hz. İsa’dır. Ortodoksluğun kelime anlamı “doğru yol” manasına gelmekle birlikte belli başlı özellikleri de şu şekildedir⁹⁷:

- Kutsal ruhun oğul yoluyla babadan aktarıldığına inanırlar.
- İbadetler her milletin diliyle yapılabilir.
- Günah çıkarmaya inanılmaz. Günahkarların kendi günahları oranında kefarete olarak cezalandırılacaklarına inanılır.

Ermeni Kilisesi

Amerikan misyonerlerine göre misyonerlik faaliyetlerinde kritik unsur olarak değerlendirilen Ermeniler, Osmanlı topraklarında yapılan faaliyetler süresince ciddi bir önem arz etmişlerdir. 1825 tarihinde W. Jowett’in yazmış olduğu raporda yayılma sahaları Suriye ve Hindistan arasında kalan geniş coğrafya olarak yer almaktadır. Ayrıca 1825 yılındaki

⁹⁵ ABCFM, Vol.22, a.g.e., s.92-93.

⁹⁶ ABCFM, Vol.22, a.g.e., s.92-93 ve s.126-134.

⁹⁷ Aydın, a.g.e., s.14.

raporda belirtilmiş olan coğrafi tanım 1800'lü yılların sonunda kurulmuş olan Hint-Ermeni Yardım Cemiyeti'nin yapılanmasında da etki eden bir unsur olarak değerlendirilebilir. İlerleyen yıllarda Doğu Anadolu misyonu olarak da tabir edilecek Ermeni misyonu bu geniş coğrafya içerisinde faaliyetlerine devam ederek Kuzey İran'ı da kapsayan bir hat çizmiştir. Bu geniş coğrafi tabir aynı zamanda 1. Dünya Savaşı sırasında ABD yardım kuruluşları tarafından bölgeye yapılan yardımlarla ABD'nin bölgesel müttefik ihtiyacına cevap verecek bir Ermeni toplumunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Levant bölgesindeki Ermenilerin durumuna dönecek olursak Suriye ve Lübnan'dan ziyade Filistin topraklarında bulduklarını ve aralarında Katolik kilisesine mensup olanların azınlıkta olduğu bununla birlikte Rum Ortodoks Kilisesinin etkisinde kaldıklarını görülmektedir. Rapora göre; Ermenilerin kendilerine ait Filistin coğrafyasında Kudüs, Beyt'ül Lahim, ve Rama'da dört adet Şapelleri mevcuttur.

Süryaniler ve Nesturîler

Raporda belirtildiğine göre, Musul, Tikrit ve Antep yörelerinde ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Sayıca çok azdırlar⁹⁸.

Kıptı ve Habeşistanlılar

Kudüs coğrafyasında ziyaret ya da hac amaçlı bulunmuşlardır. Hristiyan cemaatler içerisinde etkileri çok düşük olduğu için Ermeni kilisesi himayesinde bulunmuşlardır⁹⁹.

Roma Katolik Kilisesi'ne Bağlı Cemaatler

Raporda belirtilmiş olduğu üzere, bu cemaatler üst otorite olarak Roma Katolik Kilisesi'ne ve Papa'ya bağlıdırlar. Farklı millet ve etnik grupları barındıran Katolik Kilisesi bölgede en etkili siyasi ve dini otoritelerden biridir.

Lübnan da yaşayan bölgesel bir grup olan Maruniler, Fransız Cizvit papazlarından etkilenecek Katolik kilisesinin önde gelen mensuplarından olmuşlardır. Rum Katolikler ise Mısır ve Lübnan'ın kuzeyinde yer almaktadırlar. Ermeni Katolikler ise sayıca az olmakla

⁹⁸ ABCFM, Vol.22, a.g.e., s.92-93

⁹⁹ ABCFM, Vol.22, a.g.e., s.92-93

birlikte Lübnan coğrafyasının muhtelif yerlerine dağılmışlardır¹⁰⁰. Ayrıca Katolik Kilisesine bağlı cemaatlerin benimsediği belli başlı kurallar şunlardır¹⁰¹:

- Papa tartışılmaz bir şekilde İsa'nın vekili ve Pavlus'un halefidir.
- Roma Kilisesi tüm kiliselerin üzerindedir. Kutsal ruh tarafından sevk ve idare edilir. İncil'i tek yorumlama yetkisine sahip kurumdur.
- Teslis inancının bekçisidir.
- Hz. İsa'nın insani ve ilahi olmak üzere iki kişiliğinin olduğuna inanır.
- Hz. Meryem de aziz kabul edilir. Adına ayin düzenlenebilir.
- Azizler de tanrının sözcüsüdür.
- Bir Katolik yılda en az bir kez günah çıkartmalıdır.
- Ruhban sınıf evlenemez, Kilisede yapılmayan evlilikler de meşru değildir. Evlendikten sonra boşanma yoktur.
- Cuma günü et ve yağlı yiyecek yenmez. Boğulmuş hayvanın eti caizdir.
- Ahiret gününe, cennet, cehennem ve arafın hak olduğuna inanılır.
- 1965'e kadar tek ayin dili Latinceydi.

Protestanlar

ABCFM'ye giden bu raporda Protestanlara da yer verilse de sayılarının azlığından misyonerlerin bölgeye yeni yerleşiyor olmasından bahsedilmektedir. Ayrıca bölgedeki Protestan varlığının öncülleri olarak İngiliz tacirler gösterilerek Halep civarında bulunan bir Protestan Şapelinden bahsedilmiştir. Amerikan Protestanların Osmanlı İmparatorluğuna ayak basmaları ise yine ticari faaliyetler sayesinde gerçekleşmiştir. 1780 yılında ABD'li ticaret gemileri Osmanlı İmparatorluğunun limanlarına demirlemeye başlamıştır. Ticari faaliyetler ise 1920 öncesinde yılda 13 ABD ticaret gemisinin Osmanlı limanlarına uğramasıyla sınırlı kalmıştır¹⁰².

Protestan kelimesi 1517 yılında papaya karşı Martin Luther tarafından başlatılan dini hareket sonucu ortaya çıkmıştır. Papa'nın dini kurumlar vasıtası ile dünyada bir otorite

¹⁰⁰ ABCFM, Vol.22, **a.g.e.**, s.92-93.

¹⁰¹ Aydın, **a.g.e.**, s.14-15.

¹⁰² Robert L. Daniel, "American Influences in the Near East before 1861", **American Quarterly**, Vol. 16, No. 1 (İlkbahar, 1964), s.72.

oluşturma çabasını reddeden bu anlayış dünyevi yönetimi siyasal laik iktidara bırakma taraftarıdır¹⁰³. Bu anlayış her ne kadar Papalığın yapmış olduğu; dini iktidara alet etme yoluna tepki olarak geliştirildiği vurgulansa da Protestanlar da iktidarı bağımsız kılmak adına onunla yakın ilişkiler kurmaktan kaçınmamıştır. İngiltere’de Anglikan, Fransa ve İsveç’te Kalvinist, ABD’de ise Presbiteryen olarak çeşitli kollara ayrılmıştır. Protestanlığın başlıca prensipleri ise şunlardır¹⁰⁴:

- Papa’nın otoritesini reddeder. Her inanan Hristiyan’ın bir otorite olduğuna inanılır.
- Her Hristiyan İncil’i yorumlayabilir. Vaazlar İncil esas alınarak hazırlanmalıdır.
- Günahı itiraf etmek mecbur değildir.
- Kiliselerde resim ve heykel yoktur.
- İbadetler her dilde yapılabilir.
- Araf ve Tanrı’ya inanlar için sonsuz cehenneme inanılmaz.
- Azizler kabul edilmez.

23 Mayıs 1825 tarihinde ABCFM’nin Boston’daki merkezine gönderilen bir diğer raporda ise Amerikalı misyoner Eli Smith, Malta’daki matbaanın kurulduğu günden beri Filistin misyonuna yönelik yapmış olduğu çalışmaları ve sayısal verileri belirtmiştir¹⁰⁵. Kurulduğu günden raporun yazılış tarihine kadar 2.048.000 sayfa Rumca risale basan matbaa, 474.000 sayfa da İtalyanca risale basmıştır. Bunlara ilaveten ise farklı dillerde 2.522.000 sayfa dini eser basılmıştır.

ABCFM’ye sunulan raporların genel değerlendirme bölümünde ise Filistin misyonunun ilk 5 senesinde etkili çalışmaların yapıldığı fakat bu çalışmaların müspet bir etkisinin hesaplanmasının yanlış olacağı belirtilmiştir. Pliny Fisk ve Jonas King’in Filistin’in Judea bölgesinde kurmuş oldukları küçük bir misyoner istasyonu misyonerler açısından ilk beş senelik periyot için büyük bir ilerleme olarak görülmüştür. Bununla birlikte raporun sonuç bölümünde ilk yıllar için yaşanan bu yavaş ilerlemenin sebebi ise daha önce herhangi bir etkili misyonerlik faaliyeti olmamasından kaynaklanan bölgenin tekrar keşfedilme zarureti

¹⁰³ Aydın, **a.g.e.**, s.15.

¹⁰⁴ Aydın, **a.g.e.**, s.16-17.

¹⁰⁵ ABCFM, Vol.22, **a.g.e.**, s.126-134.

olarak görülmüştür. Bu zorunluluktan kaynaklı olarak bölgedeki misyonerler uzun süre bir noktada kalamadıkları için kalıcı bir faaliyette bulunamamışlardır.

Levant coğrafyasında Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin ilk yıllarında daha önce de bahsedildiği üzere İngiliz misyonerlerden ciddi manada destek alan Amerikalılar, özellikle Malta'daki matbaada basılan eserlerden pek çoğunu İngiliz misyonerler vasıtasıyla elde etmiştir. Hatta pek çok dini ve dil bilgisi kitaplarını İngiliz misyonerlerden almışlardır. 1825 yılı raporunda geçen bu kaynaklardan bazıları şunlardır:

Tablo 3

Amerikan Misyonerlerin Malta Matbaasında Bastığı Öncül Eserler¹⁰⁶

Kitap Adı	Sayfa Sayısı	Basım/Kopya
Arapça Okuma Dersleri	16	1.000
On Emir ve Dağdaki Vaaz	16	2.000
On Emri Okuma Tefsiri	32	1.000
Toplama Yazıtlar ve Gençler için Okuma Dersleri	24	500
Arapça Atasözleri ve Lokman'dan Fabl Masallar	24	500
St. John'un Üç Mektubu	24	1.000
St. Peter'in İki Mektubu	29	1.000
Havarilerin Hayatı	8	1.000

1.2.2. 1826 Genel Değerlendirme Raporu

1825 yılında yayınlanan rapordan sonra mevcut çalışmalarını ve yöntemlerini aynı şekilde devam ettiren Amerikalı misyonerler, Suriye coğrafyasındaki erken misyonerlik devrinin sonlarına yani 1830'lu yıllara kadar genel itibariyle bölgede daha derine nasıl kök salınacağı konusu ile ilgilenmişlerdir. Bu kapsamda pek çok raporu da ABCFM merkez ofisi ile paylaşmışlardır. Bunlardan en kapsamlılarından biri 1825 yılında Levant bölgesindeki

¹⁰⁶ ABCFM, Vol.22, a.g.e., s.126-134.

genel dini unsurların ve misyonerlik faaliyetlerinin değerlendirilmesinin yapıldığı toplu rapor olurken bir diğeri de 1826 yılında Levant coğrafyasında çalışan misyonerlerin ve istasyonların betimlendiği rapor olmuştur¹⁰⁷.

Malta

20 mil uzunluğunda, 12 mil genişliğinde ve 60 millik toplam sahil şeridinde sahip olan Akdeniz'deki bu stratejik adada Amerikan misyonerlik çalışmaları 1818 tarihinden itibaren başlamıştır. Daniel Temple ve eşi ile Eli Smith bu adada bulunan ilk Amerikan misyonerleridirler. H. Hatlock ise matbaa makinelerinden sorumlu olarak görev almıştır. 1820 yılında yani matbaanın etkin olarak kullanılmaya başlanmasından sonra 3,5 milyon sayfanın üzerinde dini materyal basılmıştır¹⁰⁸.

Suriye

Amerikan misyonerleri tarafından İskenderun ve İskenderiye arasında kalan alanın tamamını tabir etmek için kullanılmıştır. Batı hattı kesin bir şekilde Akdeniz ile hudut oluştururken doğu ve kuzey doğu sınırlarından kesin bir ifade ile bahsedilmemiştir. Osmanlı topraklarındaki ilk misyonerlerden Levi Parsons'un keşfetmeye başladığı bu misyondan William Godell ve Isaac Bird sorumlu olmuştur¹⁰⁹.

Filistin (Kutsal Topraklar)

Amerikalı misyonerler için antik İsrail topraklarını temsil etmiştir. Amerikalı misyonerler özellikle buradaki Hristiyan hacılarla ve Yahudilerle etkileşim içinde bulunarak ABCFM 'yi, Amerikan misyonerliğini ve Protestanlığı diğer dini unsurlara benimsetme çabasında olmuşlardır. Plinny Fisk, Elnathun Gridney, Josiah Brewer ve de 1825 yılında vefat edene değin Jonas King, bu misyonun ilk görevli misyonerleri olarak yer almışlardır.

1826 yılında gönderilen bu raporda aynı zamanda az da olsa dönüştürülen ve Protestan misyonerlere sempatiyle bakan kişiler de ABCFM merkezine bildirilmiştir. Lübnan'da Asaad Shiadiak isimli bir Maruni Katolik'in dönüştürülen ilk kişilerden biri olması Amerikan

¹⁰⁷ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.23, Crocker & Brewster, Boston, 1927, s.10-11. (Raporu içerir)

¹⁰⁸ ABCFM, Vol.23, **a.g.e.**, s.178-180.

¹⁰⁹ ABCFM, Vol.23, **a.g.e.**, s.178-180

misyonerlik çalışmalarının dönüm noktalarından biri olmuştur¹¹⁰. Asaad Shiadiak'ın Protestan mezhebini benimsemesi zaten daha önceleri İncil ve dini metinlerin dağıtımı konusunda Amerikan misyoner ile araları açık olan Katolik Maruni Kilisesi'ni daha da kızdırmıştır. Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinin İmparatorluk toprağında Müslüman tebaaya da bir tehdit unsuru olduğunu belirten Maruni Kilisesi, Babıâli'ye Amerikalı misyonerlerin tutuklanması için talepte bulunmuşlar bununla birlikte de özellikle Lübnan'da Amerikalı misyonerlerin dağıtmış olduğu İncil ve dini materyalleri alanların dinden çıkmış sayılacağına ilişkin bildirimler dağıtmışlardır¹¹¹. Dağıtılan bu bildirimlerde “*Onların kalpleri şeytanla doludur.*”, “*Dağıtmış oldukları Eski ve Yeni Ahitler hatalarla doludur.*”, “*Onlar kuzu postuna bürünmüş kurtlardır.*” ibareleri de Maruni Katolik Kilisesi'nin Amerikalı misyonerlere karşı başlatmış olduğu mücadelenin göstergesidir¹¹². Ermeni kilisesine mensup Dionysius Carabet, Gregoy Wartabet ve Jacob da dönüştürülen ilk Protestanlar olarak Amerikan misyonerlik tarihindeki yerlerini almışlardır¹¹³.

1.3. Amerikan Misyonerliğinin Suriye Coğrafyasında Yayılma Süreci (1830-1850)

1820'li yılların sonlarına doğru Amerikan misyonerleri gerek diğer Hristiyan cemaatlerin içerisinde İncil dağıtım faaliyetlerini devam ettirerek gerek ise Protestan ahlak üzerine yapmış oldukları vaizlik sayesinde bölgede tutunmayı başarmışlardır. Coğrafi olarak bölgeyi ve nüfusu tanımaya başlamalarının yanı sıra diplomatlarla ve bölgedeki yöneticilerle ilişkilerini geliştirmeleri sebebiyle yeni bir unsur olarak ortaya çıkmaya başlamış olduklarını söyleyebiliriz. Öte yandan Protestanlığa çevrilen kişi sayısı bu yıllarda çok yüksek seviyelerde olmamıştır. Örneğin; on yıllık misyonerlik faaliyetleri sonucu Beyrut istasyonunda farklı mezhep ve milletlerden Protestanlığa dönüştürülen kişi sayısı 10 tanedir¹¹⁴.

1820'li yılların sonu aynı zamanda misyonerlik hareketleri için: “Etkin bir misyonerlik çalışması nasıl yapılmalı?” sorusuna verilebilecek cevapları geliştirmekle geçmiştir.

¹¹⁰ ABCFM, Vol.23, a.g.e., s.178-180.

¹¹¹ ABCFM, Vol.23, a.g.e., s.297-310.

¹¹² ABCFM, Vol.23, a.g.e., s.297-310.

¹¹³ ABCFM, Vol.23, a.g.e., s.178-180.

¹¹⁴ ABCFM, *Missionary Herald*, Vol.24, Crocker & Brewster, Boston, 1827, s.7.

Misyonerlerin yine bu yıllardaki basım-yayın alanındaki faaliyetleri 1840'lardaki okul hamlelerine alt yapı oluşturacak nitelikte olmuştur. Aynı zamanda değişken siyasi ortamın, isyan, savaş vb. durumların da bolca gözlemlenebileceği Doğu Akdeniz havzasında misyonerlik hareketlerini sağlam temellere oturtulması gerekmektedir. Örneğin; temellerin daha derine atılabilmesi için ünlü Amerikan misyoner Eli Smith hem politik istikrarsızlıklar içinde dikkat çekmemek hem de Arapça öğrenip sorumlu olduğu Malta matbaasını daha etkin şekilde revize edebilmek için Mısır'a uzun soluklu bir seyahatte bulunmuştur¹¹⁵.

Malta'nın matbaanın merkezi olarak seçilmesi ve uygun ortam hazırlanana kadar orada kalması ile Mısır'da Araplar üzerinde misyonerlik faaliyetlerinin ilerletilmesi için hazırlık yapılmasındaki sebeplerden bir diğeri de o yıllarda Lübnan'da bulunan Katolik Rumların ve Marunilerin Amerikan misyonerleri karşısındaki düşmanca tutumu olmuştur¹¹⁶. Amerikan Misyonerlerinin 1920'li yıllarda eğitim öğretim faaliyetlerinin temelini oluşturacak icraatları bölgedeki Roma-Katolik Kilisesine bağlı cemaatlerin tepkisini çekmeye başlamış bu tepkiyi yönlendiren ana hat ise bilhassa Lübnan'daki tüm Hristiyan çocuklarının eğitim-öğretim faaliyetlerine öncülük eden Rum Katolikler ve Maruniler olmuştur¹¹⁷. Ayrıca Amerikan misyonerlerin faaliyetlerine karşı Maruni cemaati Fransa vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu üzerinde siyasi baskı kurmaya çalışmıştır¹¹⁸.

Bu gelişmelerin yanında değerlendirmemiz gereken bir diğer husus da Amerikan misyonerlerin diğer Hristiyan cemaatler ile olan çekişmesi sırasında geliştirdiği karşı yöntemlerdir. Amerikalı misyoner J. King 'in yazmış olduğu Katolikliğe reddiye anlamındaki kamuoyuna açık mektup bu karşı hamlelerin en önemlilerinden biri olarak değerlendirilebilir. Yazılan bu açık mektup Arapça, Türkçe, Ermenice ve Rumca 'ya çevrilmiş ve dağıtılmıştır¹¹⁹. Bu mektubun pek çok yerinde Katolik kilisesine ve Papalık makamına ilişkin hem dinsel hem de siyasal çıkar arama konusunda ciddi suçlamalar yöneltilmiştir. Aynı zamanda inançlı bir

¹¹⁵ ABCFM, Vol.24, a.g.e., s.7.

¹¹⁶ ABCFM, Vol.24, a.g.e., s.7.

¹¹⁷ ABCFM, Vol.24, a.g.e., s.8.

¹¹⁸ Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work**, a.g.e., s.46

¹¹⁹ ABCFM, Vol.24, a.g.e., s.141.

Hristiyan'ın neden Katolik inancına yönelmemesi gerektiğinin maddeler halinde açıklaması yapılmıştır¹²⁰.

Öte yandan, Amerikalı misyonerler bölgedeki çalışmalarında diğer Hristiyan cemaatler ile çekişme yaşasa da Hristiyanlık dışı unsurların değerlendirilmesinde ortak İseviliğin bakış açısıyla yorumlama yapmışlardır. 1826 yılındaki Navarin'de yakılan Osmanlı donanması için Eli Smith: "*Muhammed'in kanlı hilalinin yok olması bizim Yunanistan için yapacağımız misyonerlik çalışmalarının yolunu açacaktır.*" şeklinde not düşmüştür¹²¹.

İlk on yıllık dönemde bölgenin genel durumuna bakacak olursak Osmanlı İmparatorluğunun yerel yönetimi etki grupları, kabileler ve özellikle de Mısır'da bulunan Mehmet Ali Paşa ile bölüşmeye başladığını görülmektedir¹²². Bu durum misyonerler açısından Müslümanlar haricindeki diğer din ve mezheplerin kendi aralarında geçiş yapmaya müsaade eden kanunların da pek işlevsel kullanılamamasına da yol açmıştır. Osmanlı otoritesinin Suriye vilayetinde zayıflaması bölgede yıllardır bulunan Protestanlık harici daha köklü cemaatlerin sözünün daha dinlenir konumda olmasına yol açmıştır¹²³. Ayrıca Navarin faciasından sonra Amerikalı misyonerler Malta'ya ardından Mehmet Ali Paşa'nın Suriye yönetimi sırasında Beyrut limanının Fransız ve İngiliz donanmaları tarafından bombalanması sonucunda ise kısa süreli olarak Kıbrıs'a çekilmişlerdir.

Levant 'ta daha etkili bir misyonerlik çalışması ortaya koyabilmek için yerel ve merkezi yöneticiler üzerinde etki kurmaya çalışan misyonerler bunun bölgedeki halkın toplumsal ve sosyal çıkarlarına yönelik yapılacak çalışmalarla mümkün olabileceğinin farkındalardı. Bu doğrultuda kullanılan en güçlü araç ise eğitim-öğretim faaliyetleri olmuştur. 1800'lü yılların ilk çeyreğinde Suriye, Lübnan ve Filistin coğrafyasında pek çok konuda eğitim-öğretim alanında bir elverişsizlik söz konusu olmakla birlikte bunlardan en önemlisi ders kitabı yetersizliği idi¹²⁴. Matbaayı bu konuda etkili kullanmaya başlayan Amerikalı misyonerler 1830'lu yıllarda okul atılımı ile bölgedeki Osmanlı tebaası ile daha yakından ilişkiler kurmaya başlamıştır.

¹²⁰ ABCFM, Vol.24, a.g.e., s.141-145.

¹²¹ ABCFM, Vol.24, a.g.e., s.7.

¹²² ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 25, Crocker & Brewster, Boston: 1829, s.279.

¹²³ ABCFM, Vol.25, a.g.e., s.280.

¹²⁴ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 26, Crocker & Brewster, Boston: 1830, s.61-63.

Misyonerlik faaliyetlerinin 1830'lara kadar evrilen ilk dönem çalışmaları Beyrut istasyonunda görevli olan ünlü Amerikalı misyoner Isaac Bird tarafından raporlanmıştır. Bu rapor doğrultusunda bölgenin coğrafi keşfi ve yönetsel durumu misyonerler gözünden değerlendirilmiştir. Raporun bir diğer kısmında ise Isaac Bird, "*Tanrı'nın yolunun ortaya çıkması için gerekli ön hazırlıklar tamamlanmıştır. Lübnan dağları insan kaynağı ve karakteristiği bakımından bağınaz değildir ve onların arasında bu yolu daha hızlı kat edebiliriz.*"¹²⁵ sözüyle sonraki yıllarda yapılacak olan çalışmaların da merkezi konumunda olacak olan Cebel'i Lübnan bölgesini işaret etmiştir.

1830'lu yıllarda ise Amerikalı misyonerler Lübnan bölgesinde okullaşma hareketi içerisine girerek daha önce dini eserleri basmakta ağırlık verdikleri matbaalarında okul kitapları ve eğitim öğretim materyalleri basmaya başlamışlardır¹²⁶. Aynı zamanda misyonerler için krizin fırsata çevrildiği bir durum da Suriye'de 1830'lu yılların başında baş gösteren kolera salgını olmuştur. Misyonerlerin faaliyetleri bünyesinde sonraki yıllarda olmazsa olmaz olarak yer verecekleri tıbbi çalışmalar ise bu salgındaki Asa Dodge'un tıp doktoru olarak halktan gördüğü teveccüh sayesinde geliştirilmeye başlanmıştır¹²⁷. Misyonerler hem eğitim alanında halkın sempatisini kazanmak hem de yerleşik bir Protestan nüfusunu oluşturmak için 25 mart 1833 tarihindeki ABCFM merkezine yazmış oldukları Suriye misyon raporunda bölgeye daha fazla doktor, tüccar ve mühendis misyonerin yönlendirilmesi çağrısında bulunulmuştur¹²⁸.

1830'lu yıllar ortalarına gelindiğinde ise misyonerler Osmanlı Suriye'sinde Hristiyan cemaatler dışında diğer unsurları da yanlarına alabilmek için çalışmalara başlamışlardır. Müslüman gençlerin eğitilmesi konusunda bu yıllarda çok ciddi zorluklar ve kendi bakış açılarına göre de önyargılarla karşılaşmışlardır. Öte yandan bölgede özellikle Lübnan civarında bulunan Dürzilerin çocuklarının eğitimi konusunda misyonerler daha fazla mesafe kat etmişlerdir. Isaac Bird hatıralarında bu konu hakkında Hz, İsa'yı Dürzi çocuklara

¹²⁵ ABCFM, Vol.26, a.g.e., s.62.

¹²⁶ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 29, Crocker & Brewster, Boston: 1833, s.11.

¹²⁷ ABCFM, Vol.29, a.g.e., s.17-19. Ayrıca bkz. Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work**, a.g.e., ss.61-62

¹²⁸ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 30, Crocker & Brewster, Boston: s.201.

anlatmanın daha kolay olduğunu ve Müslüman çocuklar gibi doğrudan “kafir” damgası yapıştırmadıklarını söylemektedir¹²⁹.

1835 yılında Amerikalı misyoner Thompson’un Beyrut istasyonundan ABCFM merkezine yazmış olduğu mektupta Amerikalı misyonerlerin o güne kadar yapmış oldukları temel okul hamlelerini tek kalemde özetlemiştir.

Tablo 4

1835 Yılı Doğrultusunda Amerikan Misyonerlerin Eğitim Faaliyetleri¹³⁰

	Din Dersine Katılan Öğrenciler	Beşeri Bilimler Öğrencileri	Kız Öğrencileri	Toplam
1 Numaralı Okul	17	23	-	40
2 Numaralı Okul	16	20	9	45
3 Numaralı Okul	24	21	6	45
4 Numaralı Okul	19	18	8	37
5 Numaralı Okul	6	21	5	27
Bayan Smith’in Kız Okulu	-	25	25	25
Bayan Dodge’un Kız Okulu	-	-	14	14
Rumlar için açılan okul	13	17	-	30
Araplar için açılan okul	19	16	-	35
Araplar için İngilizce eğitim veren okul	-	-	-	12
Franklar için teknik eğitim veren okul	-	-	-	12
TOPLAM	123	75	75	323

¹²⁹ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 32, Crocker & Brewster, Boston: 1836, s.91.

¹³⁰ ABCFM, Vol. 32, **a.g.e.**, s.91-97.

Bu kurumların genelinin Amerika'daki okulların müfredatlılarına göre düzenlenmesi ve bu doğrultuda çalışmaların yapılmasına öncelik verileceği Thompson 'ın yazdığı raporda yer almaktadır¹³¹. Thompson bu okullardan beklentilerini ise şu sözlerle dile getirmektedir: “*Bu okullar, Tanrı'nın Suriye'deki şarap bağlarının hasatçılarını yetiştirecektir*”¹³².”

Suriye'de Amerikan misyoner okullarının 1830'ların sonları ve 1840'lardan itibaren güçlü bir temele oturtulmasının özünde; bölgenin ihtiyacı olan kaliteli eğitimin Amerikalılar tarafından gerçekleştirilmesinin yanı sıra Amerikalı misyonerlerin kendi okullarında yerel insan gücünden faydalanması ve eğitmen sayısını yüksek tutması yer almaktaydı. Bu yıllarda Suriye'de bulunan 320 öğrenciye karşılık 50'ye yakın eğitmen Amerikalı misyonerler denetiminde ders vermekteydiler¹³³. Bu şekilde açılan okullar ve bunların yöneticisi misyonerler halk nazarında meşru ve işe yarar bir konuma gelmeye başlamışlardır. Özellikle Türk tebaa ve onların misyonerlik faaliyetlerine bakış açılarından çekinen misyonerler 1840'lı yıllardan itibaren çağın modern eğitimini kendi amaçları doğrultusunda bir kalkan görevini üstlensin diye Osmanlı Suriye'sinde uygulamaya koymuşlardır. Isaac Bird' ün yeni gelen misyonerlere tavsiyeler içeren hatıratlarında da bu konudan bahsederken bölgede Arap, Fars ya da Türk Müslümanlar ile fikri münakaşalarda karşılaşılmasının doğal olduğunu böyle durumlarda ise sadece Türklere karşı herhangi bir argüman öne sürerek misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmemesi gerektiğini söylemiştir. Bird' e göre Türkleri kışkırtıp sinirlendirmenin karşılığı ise Amerikan misyonerlerinin geleceği için çok vahim sonuçlar doğurabilecek nitelikte olmasıydı¹³⁴.

1840'lı yılların özellikle okul hamleleri ve misyonerlerin toplum içerisine entegrasyonu açısından geride kalan yirmi yıla kıyasla çok daha başarılı olunan yıllar olduğunu ve misyonerlik faaliyetlerinin Suriye, Filistin ve Lübnan coğrafyalarında kalıcı kılmak için milat yılları olduğunu söyleyebiliriz. Bu yıllarda açılan okullar ve bölgeye gönderilen misyoner sayılarının artışına doğru orantılı olarak bölgeye yapılan maddi yardımların da arttığı

¹³¹ ABCFM, Vol. 32, **a.g.e.**, s.91-97.

¹³² ABCFM, Vol. 32, **a.g.e.**, s.91-97.

¹³³ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 33, Crocker & Brewster, Boston: 1837, s.9.

¹³⁴ ABCFM, Vol. 33, **a.g.e.**, s.216-219.

gözlemlenebilir¹³⁵. Amerikalı misyonerler mektuplarında bölgeye yapılan yeni misyonerlik akımını aynı zamanda bir “yatırım” olarak da gördüklerini belirtmişlerdir¹³⁶. Bu yatırımın sermayesinin artırılması durumunda alınacak olan verimin de artacağını ABCFM merkezine bu yıllardan itibaren örnek ve sonuçlarla birlikte rapor edilmiştir¹³⁷.

1840 yılında Suriye misyonu, iki ana istasyondan teşekkül etmekteydi. Beyrut ve Kudüs istasyonları hızla büyüyerek Suriye coğrafyasının diğer noktalarında da açılan istasyonlara öncülük etmiştir. 1841 yılında Şam, Beyt’ül Lahim ve Halep’te istasyon merkezleri kurulmuş ve diğer bölgelerde konumlandırılması gereken misyoner sayılarına ilişkin bir ön değerlendirme raporu hazırlanmıştır.

Suriye misyonunun bu yıllarda kat ettiği ivme misyonerlik faaliyetlerini çok ciddi bir temele oturtmuştur. Amerikalıların bu bölgeden çıkmamak üzere çalışmalarını ve stratejilerini uzun vadeye göre düzenledikleri yıllar da yine bu yıllar olmuştur. Okulların açılması, misyonerler sayılarının ve ABD üzerinden yapılan bağışların çoğalması, daha önceleri himaye altında çalışılan İngiliz misyonerlerinden misyonerlik faaliyetleri açısından daha fazla mesafe kat edilmeye başlanması ve Beyrut’ta bu bölge için ayrı bir matbaanın kurulması;¹³⁸ Amerikan misyonerlerinin hem kendilerine olan güvenlerini kazanmalarına neden olmuş hem de bölgede kalıcı bir unsur olarak kabul görmelerinin yolunu açmıştır¹³⁹.

1.4. Osmanlı Suriye’sinde Kalıcı Bir Unsur Olarak Amerikan Misyonerliği (1850-1870)

1850’li yılların başlangıcında Amerikalı misyonerler eğitim kurumlarının temel bir yapıya oturtulması ve sonraki dönemlerde de bu yapının geliştirilerek devam ettirilmesi konusunda, herhangi bir köye ya da kasabaya tebliğ vazifesine gösterdikleri önemden daha fazla önem göstermeleri; ortaya koydukları müfredat çalışmaları ve okul açma teşebbüslerinden de anlaşılmaktadır. Yeni açılan istasyonlara ayrıca önem veren Amerikalı misyonerler Halep istasyonunda açmış oldukları okullarda İngilizce/Arapça ortak ders

¹³⁵ ABCFM, **Missionary herald**, Vol. 36, Crocker & Brewster, Boston: 1840, s.8-9.

¹³⁶ ABCFM, Vol. 36, **a.g.e.**, s. 9.

¹³⁷ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 37, Crocker & Brewster, Boston: 1841, s.393.

¹³⁸ Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work**, **a.g.e.**, s.71

¹³⁹ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 41, Press of T. R. Marvin, Boston: 1845, s.5.

müfredatını uygulamaya başlamışlardır¹⁴⁰. Misyoner okullarında eğitim veren öğretmenlerin yerel eşraftan Protestan misyonerlere yakın kimseler olmasına özenle dikkat edilirken bu öğretmenlerin her ay bağlı buldukları bölgenin misyonerlik merkezinde toplanıp bir değerlendirme toplantısı yapmaları da okuldaki öğrencilerin Protestan cemaat içerisinde gelecekteki pozisyonlarının kararlaştırılmasına yardımcı olmuştur¹⁴¹. Bölgedeki eğitim faaliyetleri açısından Amerikalı misyonerlerin parlak bir grafik çizmiş olması bunun ABD’de bir nevi reklam faaliyeti olarak kullanılmasını sağlamıştır. Zira misyonerlik faaliyetlerinin vitrin kısmını eğitim-öğretim, okullaşma ve matbaa teşkil etmektedir. Bu yüzden Amerikalı misyonerler hem *Missionary Herald*’ da yayımlanacak yazılarına hem de ABCFM merkezine göndermiş oldukları mektuplarda eğitim faaliyetlerinde ne denli mesafe kat ettiklerini anlatan uzun uzun tasvirler eklemiştir¹⁴². Bu tasvirler eğitimde yenilik ve batılılaşmanın açısından doğruluk içerse de Amerikan eğitim kurumlarının kalıcı bir yapıya kavuşması 1860’lı yılların başını bulmuştur.

1840’ların sonunda Suriye misyonu açısından pek çok önemli gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmeler klasik anlamda benimsenen misyonerlik faaliyetleri olan kutsal metinlerin ve dini kitapların dağıtımı ile sübyan eğitiminden öte yeni misyonerlik metotlarının uygulanmasına da öncülük etmiş olduğu söylenebilir. Amerikalı misyonerler Suriye coğrafyasında her kasabaya, köye ve mecraya ulaşmaları için kullandıkları istasyon uygulamasını geliştirerek bir bölgede kurmuş oldukları istasyonun yapısını bozmayarak ona yardımcı olacak ve ihtiyaca göre bir yerden başka bir yere nakil edilebilecek yan-istasyon uygulamasını devreye sokmuşlardır¹⁴³. Böylelikle büyük nüfuslu ya da misyonerlik faaliyetinin yoğun olarak yürütüldüğü bölgelerdeki operasyonları etkilemeden yerel cemaat mensuplarından da destek alarak misyonerlik faaliyetlerini yürütmenin elverişli olduğu taşra bölgelerinde dönüşümlü olarak yan-istasyon uygulamasına geçilmiştir.

Misyonerlik çalışmalarına ilaveten bu yıllarda Amerikalı Protestanların Osmanlı İmparatorluğunca resmi statülerinin tanınması (1847) ise pek çok bürokratik ve diplomatik kolaylığı da beraberinde getirmiştir¹⁴⁴. Suriye misyonu ise bu resmi tanımadan ötürü geniş

¹⁴⁰ ABCFM, *Missionary Herald*, Vol. 43, Press of T. R. Marvin, Boston: 1847, s.181-189.

¹⁴¹ ABCFM, Vol. 43, *a.g.e.*, s.181-189.

¹⁴² ABCFM, Vol. 43, *a.g.e.*, s.181-189.

¹⁴³ ABCFM, *Missionary Herald*, Vol.44, Press of T. R. Marvin, Boston: 1848, s.5.

¹⁴⁴ ABCFM, *Missionary Herald*, Vol.45, Press of T. R. Marvin, Boston: 1849, s.103.

alanlarda yapılacak olan misyonerlik çalışmalarına öncülük etmek amacıyla Musul'da istasyon merkezi açma çalışmalarına başlamıştır¹⁴⁵. 1848 yılında kurulması kararlaştırılan Beyrut Protestan Kilisesi 1850 yılı itibariyle 27 kişilik düzenli bir cemaate ulaşmıştır¹⁴⁶. 1846 yılında kurulan papaz okulu ise 1850'lerin başında bölgede yeterli okul olmamasından ve müfredatının sade bir teoloji okulundan daha ileri seviyede olmasından ötürü ilgi odağı haline gelmeye başlamıştır.

1850'li yıllara girilirken Amerikan misyonerleri bölgede etkilerini daha da arttırmaya çalışırken Amerikan donanmasının Akdeniz filosuna bağlı *Cumberland firkateyni* 1850 yılında Beyrut limanına demir atmıştır. Akdeniz filosu komutanı C. Morgan ve *Cumberland firkateyni* komutanı kaptan Latimer, Amerikalı misyonerlerin Suriye coğrafyasının gergin siyasi atmosferine karşı koruyacaklarına ve bölgedeki Amerikan misyonerlerinin çıkarlarının ABD'nin çıkarları ile aynı olduğunun farkında olduklarına ilişkin hem mektupla hem de yüz yüze görüşmelerde bulunurlar¹⁴⁷. Bu gelişmeler göstermektedir ki; bölgede etkin bir unsur olarak Babiâli tarafından tanınan ve Osmanlı topraklarında İngiltere'nin diplomatik himayesinden bağımsız şekilde kendi elçiliğini açan Amerikalılar, ilk himaye haklarını bölgede bulunan misyonerlerinden yana kullanmışlar ve onlar vasıtası ile Osmanlı topraklarında ülkesel menfaatleri doğrultusunda hareket sahalarını genişletmeyi planlamışlardır.

Bilindiği üzere Amerikan misyonerliğinin büyük önem atfettiği bölgelerden birisi de "kutsal topraklar" adı altında çalışmalar yürütülen Filistin coğrafyası olmuştur. Osmanlı Suriye'sindeki faaliyetlerin başlamış olduğu ilk yıllarda Filistin coğrafyasında hem keşif hem de toplumun nabzını yoklamaya yönelik ön hazırlık çalışmaları yapılmış olsa da 1850'li yıllara girildiğinde bu coğrafyada yapılan faaliyetlerin belirli bir seviyede kaldığı görülmektedir. Gerek misyonerlerin ABD ile olan yazışmalarında gerek kendi günlüklerinde sadece bölgedeki Ermeniler ile kayda değer bir etkileşimde kalabildikleri gözlemlenebilir¹⁴⁸. Kudüs bölgesindeki çalışmalar Yafa (Tel-Aviv) hattına kaydırılmıştır. Bu yıllarda Beyrut'ta bulunan matbaa sayesinde basılan neşriyatı kullanarak kitap dükkanları aracılığı ile Amerikalı

¹⁴⁵ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.46, Press of T. R. Marvin, Boston: 1850, s.204.

¹⁴⁶ ABCFM, Vol.46, **a.g.e.**, s.256-263.

¹⁴⁷ ABCFM, Vol.46, **a.g.e.**, s.379-380.

¹⁴⁸ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 47, Press of T. R. Marvin, Boston: 1851, s.237.

misyonerler misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir¹⁴⁹. Ayrıca Filistin coğrafyasında yürütülen Protestan misyonerlik çalışmaları İngiltere tarafından devam ettirilmiştir. Bu sebeple Amerikan misyonerlerinin kendilerine misyonerlik faaliyetleri açısından hareket alanı bulması da zorlaşmıştır. ABCFM kayıtlarında aynı zamanda Yahudi Misyonu olarak da geçen Filistin bölgesi faaliyetlerinden 1850-1870 yılları aralığında Suriye misyonundan çok Mısır misyonu faaliyetleri ile birlikte bahsedilmektedir¹⁵⁰.

1850'li yılların ortalarına gelindiğinde ise Amerikan misyonerleri ciddi bir insan gücü eksikliği ile karşılaşmışlardır. Suriye Misyonu içerisinde mevcut bulunan misyonerlerin yaşlarının ilerlemesi, istasyon, kilise ve okul sayısının artmaya başlaması bölge için ciddi bir misyoner ihtiyacı doğurmuştur. 1852 yılında Beyrut, Hasbeiya, Halep ve Abeih'te kurulmuş olan Amerikan Protestan Kiliselerinin daimi cemaat ve bağışçı sayısı 57'yi bulmuştur¹⁵¹. Abeih'te açılmış olan papaz okulu ise kendi bünyesindeki ilköğretim ayarındaki okullarıyla birlikte toplamda 20 öğretmen ve 330 öğrenciye ulaşmıştır¹⁵². Suriye Misyonundaki iş yükü yoğunluğunun azalması ve misyonun daha geniş bölgelere hitap edebilmesi için ihtiyaç olan yeni misyoner talepleri ise ilk defa yüksek perdeden dile getirilmeye başlanmıştır. 28 Haziran 1855 tarihli ABCFM merkezine gönderilen Isaac Bird imzalı mektupta: “*Bu topraklara vermiş olduğumuz sevginin devamı için sizden sadece ve sadece adam istiyoruz.*”¹⁵³ şeklinde yakınmaktadır. Bird, mektubunda bölgedeki misyonerlerin karşılaştığı başlıca sorunlardan bahsederken Arapça öğrenmenin zorluğuna ve bu kadar az misyoner ile bu sorunu kesintisiz olarak aşmanın mümkün olmadığına dikkat çekmiştir¹⁵⁴. Ayrıca mektubunda eğer misyoner desteği gelmez ve sürdürülebilir bir faaliyet periyodu benimsenmezse yapılan çalışmaların bir harabeye döneceğini bildirmiştir¹⁵⁵. Bu mektuptan ve yaşanan gelişmelerden yola çıkacak olursak 1850'lerde Amerikalı misyonerlerin bölgede pek çok çalışma ve değişiklik yapmalarına rağmen mevcut faaliyet şekli ile hala sürdürülebilirlik ve kendi kendine yetebilme konularında sıkıntılar yaşadığı görülmektedir.

¹⁴⁹ ABCFM, Vol.47, a.g.e., s.237.

¹⁵⁰ ABCFM, Vol.47, a.g.e., s.238-240.

¹⁵¹ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 49, Press of T. R. Marvin, Boston: 1853, s.4.

¹⁵² ABCFM, Vol.49, a.g.e., s.5.

¹⁵³ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 51, Press of T. R. Marvin, Boston: 1855, s.311.

¹⁵⁴ ABCFM, Vol.51, a.g.e., s.311.

¹⁵⁵ ABCFM, Vol.51, a.g.e., s.311.

1850'lı yılların sonuna doğru yapacakları çalışmalar ile Amerikalı misyonerlerin hem insan gücü ihtiyacını karşılayacak olan hem de metodolojik olarak benimseyecekleri misyonerlik faaliyetlerini ilerleyen yıllarda ileri düzeylere taşıyacak olan iki misyoner 1856 yılında Suriye'de göreve başlarlar. ABCFM misyonerleri arasında ikinci Levi Parsons ve P. Fisk olacak kadar önemli çalışmalara imza atacak bu iki misyonerin adı Daniel Bliss ve Henry H. Jessup'tur¹⁵⁶. İlerleyen yıllarda Suriye Protestan Koleji'nin de fikir babası olan Daniel Bliss göreve Abeih'teki papaz okulunda başlayarak bölgedeki eğitim-öğretim faaliyetleri hakkında tecrübe edinmeye başlamıştır¹⁵⁷. 1859 yılına gelindiğinde Suriye Misyonda bulunan istasyonlar ile yan-istasyon sayılarının toplamı 16, kilise cemaat/bağışçıların sayısı 121 ve toplamda ilk dereceli sübyan okullarında okuyan öğrenci sayısı ise 1.020 tanedir¹⁵⁸.

Öte yandan Amerikan misyonerleri için 1860'lı yılların başlarının da parlak geçtiğini söylemek pek de mümkün olmamaktadır. Yavaş ilerlemeler ve kendini Protestan olarak benimseyenlerin sayısında hala kayda değer bir artış olmaması Suriye misyonundaki misyonerleri bu sorunların nedenlerini araştırmaya yöneltmiştir. 1859 yılında ABCFM merkezine gönderilen raporda Suriye misyonundaki ilerlemenin yavaşlığı ile alakalı olarak üç temel sorun gösterilmiştir. Bunlar: Suriye misyonunun alanın çok geniş olması (Musul, Halep, Filistin'in kuzey bölgeleri gibi alanları da kapsamaması), hastalık, bölgesel iç karışıklıklar ve tıbbi imkânların yetersizliği ile koordineli bir iş bölümünün az sayıda misyonerle yapılmaya çalışılması şeklinde bildirilmiştir¹⁵⁹. Bu doğrultuda bölgeye daha çok misyoner talebi Suriye misyon yönetimi tarafından yinelenmiştir.

Suriye Misyona 1856 yılında atanan Henry H. Jessup misyonerlik faaliyetlerinin eksik kaldığı noktalardan biri olan Müslümanlar üzerinde dönüştürmenin neden başarıya ulaşamadığını araştıran bir toplumsal gözlem yapmış ve bunun sonuçlarını ABCFM merkezine bir rapor halinde sunmuştur¹⁶⁰. H. Jessup raporunda bir Müslüman'ı çocukluğundan itibaren gözlemleyerek ele almıştır. İslam inancını tek kitap inancı yani

¹⁵⁶ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.52, Press of T. R. Marvin, Boston: 1856, s.6. Ayrıca bkz. Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work, a.g.e.**, ss.130-131

¹⁵⁷ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.54, Press of T. R. Marvin, Boston: 1857, s.5.

¹⁵⁸ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.55, Press of T. R. Marvin, Boston: 1859, s.5.

¹⁵⁹ ABCFM, Vol. 55, **a.g.e.**, s.234-236. Ayrıca bkz. Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work, a.g.e.**, ss.258-260

¹⁶⁰ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.56, Press of T. R. Marvin, Boston: 1860, s.81.

Kuran'ın dediklerinden çıkmama inancı olarak nitelendiren Amerikalı misyoner çocukların genç yaşta buldukları kasaba, şehir ve köylerdeki medreselere gönderildiklerini ve burada Kuran üzerinden görülen derslerde yüksek sesle tatbik edilen bol tekrarlamalı bir eğitim aldıklarını yazmıştır¹⁶¹. H. Jessup Müslümanlar hakkında yazmış olduğu bu raporda hayli taraflı davranarak Müslümanlar üzerinde başarısız olan din değiştirme çabalarının nedenleri için sebeplerini sıralamaya çalışmıştır. “*Gerçek bir Müslüman'ın en büyük görevi kâfirlerden nefret etmektir.*”¹⁶² sözü ile raporun araştırma niteliğinden çok ABCFM merkezine bir mazeret mektubu olduğu da anlaşılabilir. Müslüman çocuğun büyürken çevresinin küfür ve yalan dolu olduğunu söyleyen H. Jessup aynı zamanda Müslüman bir ailenin içindeki karı-koca ilişkisini köle-sahip ilişkisine benzetmiştir¹⁶³.

Henry H. Jessup yazmış olduğu raporda Müslümanlar ile uzlaşmaya varmanın kolay olmadığını belirtmekle birlikte İslam inancının kaideleri açısından da tek taraflı eleştirilere devam edilmiştir. Allah'ın varlığına ve birliğine inanan Müslümanlar ile Hristiyanların “teslis” inancının bağdaşmadığı belirtilen raporda aynı zamanda da Müslümanların ibadetleri hakkında da yergilerde bulunulmuştur¹⁶⁴. Namazın sadece zaman odaklı maneviyattan uzak mekanik bir hareket sistemi olmasından Cennetin Müslümanlar için seksüel bir hayal olmasına, kadercilik konusunda Müslümanların kendi peygamberlerine bile itimat etmedikleri ve her şeyi olurlarına bıraktıklarından her kötü olayın altında cinlerin ve kötü ruhların olduğuna inanılmasına kadar ağır tasvirlerle dolu bir rapor ortaya konulmuştur¹⁶⁵.

Raporun en son kısmı ise bu taraflı yergilerin aksine Hristiyan dünyasındaki inanç sistematığının sağlamlığını sorgular nitelikteki “Müslümanların inancı nasıl bu kadar sağlam?” sorusuna aranan cevabı içermektedir. Henry H. Jessup raporunun son bölümünde bir Müslüman'ın inancını değiştirmenin çok zor olduğunu çünkü çocukluğundan itibaren günde beş vakit ezan sesi duymasından, ibadetlerin her yerde yapılabilmesinden ve bunlara hayatının her alanında yani çarşıda, sokakta ve evde maruz kalmasından dolayı olduğunu belirtmiştir¹⁶⁶. “*Müslüman çocuklar dinlerini kavramadan ona sürekli tekrarlar halinde*

¹⁶¹ ABCFM, Vol.55, a.g.e., s.81-85.

¹⁶² ABCFM, Vol.55, a.g.e., s.82.

¹⁶³ ABCFM, Vol.55, a.g.e., s.83.

¹⁶⁴ ABCFM, Vol.55, a.g.e., s.81-85

¹⁶⁵ ABCFM, Vol.55, a.g.e., s.81-85

¹⁶⁶ ABCFM, Vol.55, a.g.e., s.81-85.

maruz kalıyorlar.”¹⁶⁷ sözü ile Müslümanların kalıcı olan inançlarının sebebini açıklamaya çalışmıştır. “*Hristiyan dünyada yüksek kulelerden sabah ve akşam Tanrı’ya ve İsa’ya övgüler yağdırılıp Hristiyanlar ibadete davet edilse inancın sağlamlığı artacaktır.*”¹⁶⁸ şeklindeki değerlendirilme ise misyonerlik faaliyetlerinin Suriye coğrafyasındaki Müslümanlar üzerindeki din değiştirme konusunda yaşanan hayal kırıklığını açıklamaya yetecektir.

1850-1860 dönemi Amerikalı misyonerler için kurumsallaşma ve faaliyet çeşitliliği açısından ciddi atılımların yapıldığı yıllar olarak tarihe geçmekle birlikte aynı zamanda Osmanlı Suriye’sinde bir noktadan sonra misyonerlik faaliyetleri açısından belirli zorlukları aşamayacaklarını anladıkları bir dönem olmuştur. Örneğin: bu dönemde okul ve öğrenci sayıları artış gösterirken bu kurumları sistematik düzeyde kontrol altında tutacak misyoner sayısı istenen düzeyin altında kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu tarafından belirli ayrıcalıklar Osmanlı tebaası olarak Amerikan Protestanlara verilmiş olsa da Müslüman milletinden herhangi bir bireyi Protestanlığa çevirmenin zorlukları ile yüzleşilmiştir.

Amerikan Misyonerlik hareketinin belki de kırılma noktası diyebileceğimiz 1860 Suriye Buhranı hem misyonerlerin istediği uluslararası ilgiyi bölgeye toplamış hem de bölge halkıyla olan ilişkilerin daha da yakınlaşmasına fırsat vermiştir. 1860 yılında patlak veren Dürzi ve Maruni çatışmaları kısa zamanda şiddetlenmiştir. Bu siyasi gelişme ise Suriye Misyonunu sadece eğitim, matbaa ve tebliğ formatından çıkartıp yardım örgütlerinin desteklediği uluslararası bir sosyal sorumluluk projesi sahası haline getirecektir. Bu kapsamda *Anglo-Amerikan Yardım Cemiyeti* iç savaşın en şiddetli zamanlarında günlük minimum 6.000 kişiye yiyecek-barınak ihtiyacı karşılamak üzere Amerikalı ve İngiliz misyonerler tarafından örgütlenmiştir¹⁶⁹. Bu dönemin aynı zamanda Amerikan iç savaş yıllarına denk gelmesi de Amerikalı misyonerlerin buldukları kriz ortamının daha da zorlaşmasına neden olmuştur. Amerikan dolarının değerinin düşmesi ve Suriye misyonuna yapılan yatırımın üçte bir oranında azalması ise yöntem değişimlerini zaruri hale getirmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ ABCFM, Vol.55, a.g.e., s.85.

¹⁶⁸ ABCFM, Vol.55, a.g.e., s.85.

¹⁶⁹ ABCFM, Vol.55, a.g.e., s.343-345.

¹⁷⁰ Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work**, a.g.e., ss.152-153

1860 Cebel-i Lübnan'da yaşanan bu olayların ardından Amerikan Misyonerleri gerek bölgede daha önce herhangi bir siyasi otorite ile bir sorun yaşamamalarından gerekse halk nazarında yapmış oldukları çalışmalardan ötürü bir denge unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Suriye Valisi Fuat Paşa, Lübnan'da gerçekleştirilen reform hareketleri kapsamında Dürzi bölgelerinin yönetimi ile alakalı kurulan 6 üyeli danışma meclisinin 1 üyesini Protestan tebaadan seçmiştir¹⁷¹. Amerikalı misyonerlerin politikalarının bir diğer başarısı ise, Suriye Buhranı esnasında Dürzilerin, Katolik Marunîlere karşı tutumlarından çekinen Ayn Zhelta köyü ise toplu halde Protestanlığa geçtiklerini beyan etmişlerdir¹⁷².

Savaş sonrası Amerikalı misyonerlere ilgi olduğu gibi bölgede bulunan Hristiyanların temel ihtiyaçlarının karşılanması için Amerika ve Avrupa'dan bölgeye yardımlar aktarılmaktaydı. Bu fırsat aynı zamanda Alman Protestan misyonerler için de Suriye ve Filistin coğrafyasındaki faaliyetlere başlama açısından bir altın anahtar niteliği taşımıştır. Alman misyonerler, Beyrut'ta bulunan ve şiddetli çatışmalar sırasında açılmış 30 tane yetimhane için siyasal ortamın yumuşamasından yararlanarak okul kurmaya başlamışlardır¹⁷³. Almanların da Suriye ve Filistin topraklarında eğitim faaliyetlerine başlaması bu bölgede zaten hali hazırda var olan İngilizler de dahil edildiğinde ciddi bir misyonerlik rekabeti halini almaya başlamıştır¹⁷⁴. Henry H Jessup bu gelişmeler ışığında yeni bir eğitim sistematığının belirlenmesinin gerektiğini aksi takdirde liberal değerler inşa etmenin gün be gün zorlaşacağını ABCFM merkezine yazmış olduğu mektupta dile getirmiştir¹⁷⁵. Bunun üzerine Lübnan'da daha önce metodolojik olarak denenmemiş eğitim kurumlarının hayata geçirilmesine dair ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Suriye Protestan Koleji isminde kurulacak olan ve Amerikan eğitim sisteminin en üst seviyede temsil edileceği kurum olacak olan okulun kuruluş temeli 1862 yılında bu gereklilikler vesilesiyle atılmıştır¹⁷⁶. Amerikalı ve İngiliz misyonerlerin ortaklaşa müteşebbisliği ile gerçekleştirilecek olan okul projesine; ucuz eğitim ve Arap toplumuna öncülük edecek şahısları eğitim amacıyla hayata geçirilmesi planlanmıştır. Amerikan misyonerlerinin bölgedeki geçmiş tecrübelerinin de göz önünde bulundurulmasıyla bu eğitim kurumunun kendi kendini ikame edebilecek ve özerk bir yapıda

¹⁷¹ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 57, Press of T. R. Marvin, Boston: 1861, p.28.

¹⁷² ABCFM, Vol.57, **a.g.e.**, s.28.

¹⁷³ ABCFM, Vol.57, **a.g.e.**, s.34-39.

¹⁷⁴ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 58, Press of T. R. Marvin, Boston: 1862, s.123.

¹⁷⁵ ABCFM, Vol.58, **a.g.e.**, s.123.

¹⁷⁶ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol. 59, Press of T. R. Marvin, Boston: 1862, s.36-38.

olması kararlaştırılmıştır¹⁷⁷. İlk mütevelli heyeti ise Mısır, Filistin ve Suriye misyonlarında bulunan 19 Amerikalı ve bir kaç İngiliz misyonerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur¹⁷⁸.

Amerikalı misyonerler Suriye Protestan Koleji'nin ardından bölgede sadece kurumların değil aynı zamanda yerel eşraftan Protestanlığı benimseyenlerin bağımsız bir misyonerlik teşkilatı olarak örgütlenmesi yönünde adımlar atmışlardır. Böylelikle artık tebliğ, eğitim ve basım-yayın faaliyetleri yerel eşraftan kimseler vasıtasıyla yapılabilecek ve Protestan tebaanın herhangi bir dış kaynak olmaksızın kendi kendine kök salmış bir yapı olması sağlanabilecekti. Beyrut merkezli kurulan "Yerel Misyon Cemiyeti" nin kendine bağlı 200 gönüllüsü olmakla birlikte bu cemiyet; ilköğretim seviyesinde okul açma, matbaa aracılığı ile basılan kutsal metinleri dağıtma, yardım faaliyetlerinde ve hayır işlerinde bulunma, misyonerlik ile ilgili propaganda dokümanlarını ve *Missionary Herald* dergisini Arapça 'ya çevirip basma gibi ciddi sorumluluklar üstlenmişlerdir¹⁷⁹.

Bilhassa Suriye Buhranıyla yaşanan iç savaş öncesindeki Marunî-Dürzi geriliminde dini propagandanın yüksek oluşu ve çatışmaların din temelli olması bölgede Amerikan misyonerleri eğitim faaliyetlerden hayır işlerine kadar pek çok alanda seküler ve her kesime karşı çok daha toleranslı gözükme çabasına teşvik etmiştir.¹⁸⁰ Zira bu şekilde bölgede daha kalıcı işlerin yapılacağına böylelikle Babîli ve bölge halkının da tepkisinin çekilmeyeceğine kanaat getirilmiştir¹⁸¹. Mısır'da da bu prensiplerini uygulamaya koyan Amerikalılar, *Mısır-Amerikan Kiliseler Birliği Cemiyeti* üzerinden Almanlar ile birlikte hastane ve yetimhane gibi birçok hayır işi vasıtasıyla misyonerlik faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır¹⁸².

Amerikan misyonerleri 1860'lı yılların sonlarına doğru Osmanlı Suriye'sinde kendi kendine işleyecek bir düzen kurmaya gayret göstermeye başlamışlardır. Liberal eğitim kurumları, yerli Protestan cemiyetler ve Arapça neşriyat faaliyetlerinin ardından ABCFM'nin yıllık toplantısında Suriye'de bir Protestan ticaret sınıfı oluşturulması kararlaştırılmıştır¹⁸³. Bu sınıfın hem bölgedeki Amerikan mallarının dolaşımını sağlaması hem de Protestan kesimin

¹⁷⁷ ABCFM, Vol.59, a.g.e., s.36-38.

¹⁷⁸ ABCFM, Vol.59, a.g.e., s.36-38.

¹⁷⁹ ABCFM, Vol.59, a.g.e., s.136-139.

¹⁸⁰ ABCFM, Vol.59, a.g.e., s.136-139.

¹⁸¹ ABCFM, Vol.59, a.g.e., s.136-139.

¹⁸² ABCFM, *Missionary Herald*, Vol.60, Boston: 1864, s.245.

¹⁸³ ABCFM, *Missionary Herald*, Vol.65, Riverside Press, Boston: 1869, s.391-394.

ticaret sayesinde zenginleşmesinin önünü açması öngörülmekteydi¹⁸⁴. ABCFM 'nin ABD hükümetlerinin de desteği ile 1818 yılından beri Suriye üzerinde kurmaya çalıştığı misyonerlik faaliyetleri; bölgenin siyasal ve doğal koşullar ile toplumsal ve mezhepsel çatışmalarından ciddi şekilde etkilenmiştir. Bu yüzden Amerikalı misyonerler baskın teolojik unsurların karşıt din/mezhep ya da Babiâli'nin sınırlamasıyla hedefte olduğu bu coğrafyada halk tabanından gelen bir hareket olarak faaliyetlerini sürdürmeye başlamışlardır. Zamana yayılarak Protestanlık değerlerinin toplum tarafından ortaya çıkarılması şeklinde gerçekleşmesini öngördükleri çalışmaların temellerini atarken de mevcut siyasal duruma müdahil olmadan bölgede buldukları boşlukları doldurarak ilerleme yönünde uygulamalarda bulunmuşlardır.

Şam ve Cebel-i Lübnan vilayetlerinde sosyal yardımlaşma projelerinin ve Suriye Protestan Koleji'nin öncülüğünde sürdürülen faaliyetler görme engelliler için 1870 yılında 7.500 adet İncil'in basımı ile farklı bir boyut daha kazanmıştır¹⁸⁵. Buna ilaveten Suriye dışı yardımlara ilaveten yerel eşraftan toplanan yardımlar da hatırı sayılır bir meblağ olarak gelir kalemlerinde yer alamaya başlamıştır¹⁸⁶. Suriye Misyonunun kendi kendine yetmeye çalışan bir yapıya kavuşturabilmenin yanı sıra Filistin coğrafyasında ise neşriyat dağıtımı ile sınırlı kalınmaya devam edilmiştir. O dönem Filistin bölgesinde Yahudiler üzerinde Protestan misyonerlik faaliyetleri yürüten Britanya, Hollanda ve Almanya ile ortaklaşa çalışmalar sürdürmüştür.

ABCFM, Suriye Misyonunun başlangıcından 1870'e kadar bölgede ciddi yatırımlarda bulunmuş ve bu misyonun hem niteliksel hem de niceliksel gelişim göstermesi için sahadaki misyonerleri ile birlikte sürekli yenilikçi bir yöntem ile çalışmıştır. Suriye Misyonunun belki de kırılma noktası olacak 1860 İç Savaşı öncesi ABCFM merkezi tarafından beklenen performansın gerisinde kalan misyon, savaş sonrası siyasal anlamda ağırlıklı nötr çizgisi ve toplumsal anlamda yardım faaliyetlerine öncülük etmesi sayesinde ciddi bir teveccüh kazanmıştır. Bölgede radikalizmin ve dominant dini hareketlerin büyük zararlar gördüğünü gözlemleyen ABCFM 1860-1870 arasında Suriye misyonunun kendi başına yetebilen bir yapıya bürünmesine öncülük etmiştir. 1870 yılında ise ABD'nin en etkili misyonerlik örgütü olan

¹⁸⁴ ABCFM, Vol.65, a.g.e., s.391-394.

¹⁸⁵ ABCFM, **Missionary Herald**, Vol.66, Riverside Press, Boston: 1870, s.12.

¹⁸⁶ ABCFM, Vol.66, a.g.e., s.12.

ABCFM 'den ayrılan Presbiteriyen Kilisesi, 16 Ağustos 1870 tarihinde yapılan Abeih toplantısı sonrasında Suriye misyonunu devralmıştır¹⁸⁷.

1.5. Presbiteriyen Kilisesi Yönetimi Altında Suriye Misyonu (1870-1908)

Amerikalı misyoner cemiyetlerinin dünya genelinde ve Osmanlı İmparatorluğu özelinde yaptığı çalışmalar ile Protestanlık din ahlakının yegâne unsuru olan “liberalizm” olgusu ABCFM çatı kurumunu bir araya getiren unsurlardan biri olan Presbiteriyen kilisesini de iç dinamikler açısından etkilemiştir. Yakın Doğu coğrafyasında yürütülen misyonerlik faaliyetlerinden daha iyi anlaşılmaktadır ki; ne kadar farklı menşeler taşıyalar da İngiliz, İskoç, İrlandalı, Alman ve Amerikalı Protestan misyoner teşkilatları birbirlerinin etki sahalarına müdahil olmadan ve genellikle koordineli bir şekilde çalışmışlardır. Presbiteriyen kilisesi 1837 yılındaki gelenekçi mezhepsel görüşe mensup misyonerlerin ABCFM' den ayrılmasına rağmen Suriye ve İran misyonlarında ABCFM çatısı altında etkin bir şekilde görev yapmaya devam etmişlerdir. 1870 yılında hem mezhepsel nedenler hem de misyonerliğin liberal alt yapısının da etkisiyle ABCFM' den ayrılmışlardır¹⁸⁸. 1870'deki bu ayrılığın ardından yenilikçi Presbiteriyenler 1837 yılında ayrılan kesim ile birleşerek Suriye ve İran misyonları üzerinde bağımsız bir misyonerlik teşkilatı olarak hareket etmeye başlamışlardır¹⁸⁹.

Presbiteriyen kilisesi altında Suriye misyonu hem yapısal olarak hem de işlevsel olarak değişimler geçirmiştir. Beyrut merkezde kalmak üzere, kuzeyde Trablus, güneyde Sayda sınır hat kabul edilmiştir. Buna ilaveten de Abeih ve Zahleb de diğer istasyon merkezleri olmuştur¹⁹⁰. Bu fonksiyonel idari değişiklik bölgedeki misyonerlerin ve istasyonların kontrolünü kolaylaştırmış olsa da bu dönemde Osmanlı yönetiminin ülke genelinde almış olduğu kararlar Suriye vilayetini de etkilemiştir. Amerikan misyonerlerin diğer azınlık unsurları da etkileyerek iç karışıklıkları körüklememesi için Dürzi ve Nusayriler arasındaki

¹⁸⁷ ABCFM, Vol.66, a.g.e., s.390.

¹⁸⁸ Richter, a.g.e., s.212. Ayrıca bkz. Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work**, a.g.e., s.191

¹⁸⁹ Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work**, a.g.e., s.192-195.

¹⁹⁰ Richter, a.g.e., s.213.

faaliyetler kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bununla birlikte Babîâli'den gelen kararlar Suriye vilayetinde yeni herhangi bir kilise ya da gayrimüslim ibadethanesi inşası yasaklandı¹⁹¹. Ayrıca bu dönemdeki matbaa ve neşriyatın denetlenme süreçlerinin de misyonerlerin faaliyetlerine sekte vurduğu açık bir şekilde söylenebilir.

Presbiteryen kilisesi, Suriye misyonunu yönetimi altında aldıktan sonra benimsemiş olduğu prensipleri ve faaliyetleri dört ana temel üzerinde değerlendirebiliriz. İlk olarak hem metot açısından hem de kilisenin kendi saygınlığını koruması gayesi ile ABCFM ile olan kurumsal her türlü ilişkinin dostane olarak ayrılması yönünde çalışmalarda bulunuldu. “Presbiteri” adını verdikleri piskoposluk denkliğinde yönetsel merkezler oluşturdular. Bu yönetsel merkezleri 1885 yılından itibaren de aktif şekilde misyon yönetim sürecine dahil etmişlerdir. Sayda, Trablus ve Cebel-i Lübnan olarak adlandırılan bu Presbiteriler bir nevi Presbiteryen kilisesinin Suriye misyonundaki vilayetlerini simgelemekteydi ve istasyon anlayışı böylelikle değişim geçirdi¹⁹².

İkinci olarak Presbiteryen kilisesi ABCFM 'den almış olduğu matbaa ve dini literatür oluşturma alanındaki çalışmalara önem vererek daha da ileriye taşımaya çalıştı. Arap dünyasını derinden etkileyeceklerini düşündükleri Eli Smith ve Van Dyck tarafından hazırlanan Arapça İncil'in basım ve dağıtım faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir¹⁹³. Bu eserin hazırlanmasının son aşamalarında Eli Smith'in ölümünün ardından projeyi yürüten Dr. Van Dyck, El-Ezher mezunu Asir'in yardımı ile bu eseri tamamlayabilmiştir. 1905 yılına kadar Presbiteryen yönetimi altındaki Beyrut matbaasında *Amerikan İncil* ve *Risale* cemiyetlerinin de yardımları sayesinde 47.250.000 sayfa İncil basılmıştır¹⁹⁴. Presbiteryenlerin neşriyat çalışmaları sadece dini eser ya da İncil'le sınırlı kalmamıştır. Suriye'deki gelişmeleri ve dini telkinleri daha kolay yayma amacıyla *En-Neşra* haftalık gazetesi yayınlanmaya başlamışlardır. Ancak 1869 yılında yürürlüğe giren basım-yayın ve okul nizamnamesi ile birlikte *En-Neşra* 'nın dini içerikli yayın yapması ve Protestan misyonerliğini yayan yazılar

¹⁹¹ Richter, **a.g.e.**, s.214.

¹⁹² Richter **a.g.e.**, s.215.

¹⁹³ Richter, **a.g.e.**, s.215.

¹⁹⁴ Richter, **a.g.e.**, s.197.

neşretmesi engellenmiştir. Ayrıca bu kanun sebebiyle *En-Neşra* gazetesi haftalık sadece 420 kopya kadar basılmaktaydı¹⁹⁵.

Presbiteryen kilisesinin Suriye misyonundaki etkin olduğu üçüncü alan ise tıbbi misyonerlik faaliyetleri olmuştur. Dr. Van Dyck sayesinde geliştirilen tıbbi misyonerlik faaliyetleri Suriye misyonunda üç ana merkezden yönetilmekteydi ve bu merkezlerin daha alt birimleri yönlendirmeleri ile Suriye vilayeti halkıyla etkileşime geçilmekteydi. Bu merkezlerin en büyüğü Beyrut'ta Suriye Protestan Koleji'nin öncülüğü altında sürdürülmüştür¹⁹⁶. Beyrut'taki tıbbi misyonerliğin merkezi konumundaki St. John Hastanesi Suriye Protestan Koleji'nde yetişen doktorlarla ve "Alman Keiserwerth Homes" adlı misyonerlik teşkilatının hemşireleri sayesinde hem büyük bir misyonerlik işbirliğinin göstergesi olmayı hem de bölgedeki en gelişmiş tıbbi merkez olma özelliğini taşımaktaydı¹⁹⁷. Beyrut'a ek olarak ise Trablus' de hastane ve dispanser, Hama ve Humus' ta ise iki tane dispanser bulunmaktaydı. Osmanlı' da tıp denklğine sahip ilk kadın doktor olan Amerikalı Dr. Marry Eddy ise Trablus istasyonunda çalıştıktan sonra Hermon Dağı civarında bir sanatoryum açmıştır¹⁹⁸.

Dördüncü faaliyet alanı ise Amerikan misyonerliğinin ilk yıllarından itibaren vazgeçilmez araçlarından biri olan eğitim üzerinedir. Okulların modernleştirilmesi ve bunların seküler eğitim kurumları şeklinde bölge halkına lanse edilmesi, eğitim kurumlarının ününü Suriye aşırı bir noktaya taşıdı. Suriye Protestan Koleji'nin eğitim dilinin Arapçadan İngilizceye çevrilmesiyle birlikte Hindistan'a ve hatta Malezya'ya kadar uzanan bir hat üzerinde seçkin bir eğitim kurumu olarak saygı görmesini sağladı¹⁹⁹.

Presbiteryen kilisesi bu dört temel üzerinde belirlediği prensipleri ve yapmış oldukları faaliyetler Amerikan misyonerliği için eşi olmayan kazanımlar elde etmişlerdir. 1908 yılında Suriye misyonunda toplam 32 kilise, 4.000 civarı düzenli kilise cemaati, 223 okul ve 12.356 öğrenci bulunmaktaydı²⁰⁰. Her ne kadar tüm faaliyetlerin temelinde ABCFM 'den kalma

¹⁹⁵ Richter, **a.g.e.**, s.215-217.

¹⁹⁶ Richter, **a.g.e.**, s.217. Ayrıca bkz. Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work**, **a.g.e.**, ss.200-202

¹⁹⁷ Richter, **a.g.e.**, s. 217.

¹⁹⁸ Richter, **a.g.e.**, s. 217.

¹⁹⁹ Richter, **a.g.e.**, s.220.

²⁰⁰ Richter, **a.g.e.**, s.228.

kurumsal miras ve çalışma ahlakı yer alsa da Presbiteryenler en azından bölgede kendilerine bırakılan pozisyonu ve çıkarları kaybetmemişlerdir. Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi atmosferi, azınlık sorunlarını ve bölgedeki ayrılıkçı hareketleri göz önünde tuttuğumuzda “liberal” değerleri hayatın her alanında ön plana çıkarmaya çalışan misyonerlerin Osmanlı toplumu üzerindeki ayrılıkçı etkilerini de rahatlıkla algılayabiliriz. Bu yüzden Osmanlı toprakları üzerinde yapılan misyonerlik faaliyetlerinde ABCFM ve presbiteryen kilisesi amaç yönünden farklılık barındırmazken sadece metot ve kurumsal işleyiş üzerinde ayrılmaktadırlar.

1.6. Suriye Misyonunun Genel Kuralları ve Temel Düzenlemeleri

ABCFM arşivlerinden edinilen veriler ışığında Suriye Misyonu genel kural ve kaideleri aşağıdaki gibidir²⁰¹:

- *Kısım 1: Misyon ile İlgili Genel İlkeler: Suriye misyonuna ait olan tüm kural, düzenleme ve kararlar ABCFM kural ve düzenlemelerine uygun olmak zorundadır.*
- *Kısım 2: Görevliler: Kalıcı olarak görevlendirilmek üzere bir adet katip ve her istasyon için birer adet kütüphaneci bulunmaktadır. İdare heyeti ise her yıl yıllık genel kurulda oylama ile belirlenmektedir. Bunların yanı sıra bir adet muhasip ve denetçi de misyonun diğer yönetim elemanlarındanadır.*
- *Kısım 3: Toplantılar: Her yılda bir defa olmak üzere genel konuların istişare edildiği ve yıl içerisinde yapılan özel alanlarla alakalı toplantılarda alınan kararların değerlendirildiği bir genel kurul toplantısı yapılmaktadır. Daimi atanmış misyon katibi o yoksa da saha görevlilerinin en yaşlısı üye çoğunluğu ile genel kurulu normal zamanı haricinde toplantıya çağırabilir. Genel kurula başkanlık edecek misyon görevlisi ve sekreteri oylama ile seçilir. Genel kurul sekreteri alınan kararların ve sunulan raporların bir kopyasını misyon arşivine kaydeder. Alınacak tüm kararlarda ve sorunlara getirilecek çözüm önerilerinde misyon içerisinde bulunan her istasyonun aktif şekilde fikir beyan etmesi beklenir. Kabulde oy çokluğu esastır. Reddedilen hususlar ise*

²⁰¹ American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (ABC 16.8: Syrian, Assyrian, and Nestorian missions, Vol.7. Mission to Syria, 1860-1871. v. 2. [292]. Microfilm A467: Reel 547. Houghton Library, Harvard University, No.1.)

bir sonraki genel kurulda tekrar gündeme taşınabilir. Her genel kurul açılışında bir önceki toplantıda alınan kararlar ve ABCFM merkez ofisinden gelen mektuplar okunur.

- *Kısım 4: Maliye: Misyon muhasibi her altı ayda bir ABCFM maliye birimine ayrıntılı rapor sunma yükümlülüğü altındadır. Muhasip kendi imzası olmayan hiç bir parasal işlemde sorumlu değildir. Muhasip, misyon sınırları içinde ya da dışında hiç bir kişisel borçtan sorumlu değildir.*

Denetmenler muhasibin tüm hesaplarını inceleyebilirler. Gerekli gördükleri durumlarda mali durumu ABCFM'ye rapor edebilecekleri gibi duruma özel tavsiye verebilirler.

- *Kısım 5: Kütüphane: Yıl boyunca eklenen kitapların dağılımına ve sınıflandırılmasına ilişkin raporları genel kurulda tüm üyelerle paylaşır. Misyondan ayrılan ya da vefat eden her üyenin kitaplarını kütüphaneye dahil eder. Her yıl başında kitapların durumu ile alakalı bilgileri içeren kataloğu üyelere dağıtmakla yükümlüdür.*
- *Kısım 6: Katip: Tüm genel kurul ve özel toplantı kayıtlarını tutar ve ihtiyaç görülmesi halinde toplantılarda tavsiyelerde bulunur.*
- *Kısım 7: Kadınların Eğitimi: Hristiyan misyoner aileleri bu konuda öncülük ederek sadece yerel ekonomik husularda değil tamamıyla sistematik ve Hristiyan ahlaka uygun bir eğitim verilmesi öncelikli ilke olmuştur. Misyon yönetim kurulu kararı olunmadan hiçbir kız öğrencinin eğitimine başlanılmayacaktır.*
- *Kısım 8: Basın/Matbaa: Basım ve matbaa işleri iki ayrı komite tarafından yürütülür ve bu komiteler yönetim kurulu tarafından atanırlar. İki komite birlikte oluşturdukları raporları her altı ayda bir Beyrut'taki misyon merkezine gönderirler yıllık genel kurulda ise yıllık raporlarını sunarlar. Misyon yönetimi tarafından verilmemiş ya da genel kurulda oy çokluğu ile alınmamış hiç bir karar basım/matbaa komitelerini yükümlü kılmaz. Basım/matbaa biriminin herhangi bir organ tarafından bir düzeltmeye ya da tavsiye kararına gerek duymadan çalışabilme özgürlüğüne sahiptir.*
- *Kısım 9: Mezarlıklar: Mezarlıklar ve cenaze işlemleriyle sorumlu olan zangoç her sene Beyrut istasyonu tarafından belirlenir. Misyoner aileleri haricindeki her vefat eden kişi için ailesinden mezar başına 10 dolar yıllık hizmet bedeli alınır. Zangocun görev süresi Beyrut istasyonunun inisiyatifindedir.*

- *Kısım 10: Bu kurallar her genel kurul başlangıcında genel kurul sekreteri tarafından okunur.*

2. AMERİKALI MİSYONERLERİN LEVANT COĞRAFYASINDAKİ FAALİYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı İmparatorluğunda ABCFM 'nin misyon istasyonlarının etkin şekilde işletilme tarihleri baz alındığında bölgede bulunan misyoner sayıları coğrafyalara verilen ehemmiyeti de göstermektedirler. Yunanistan'a 1829 yılından itibaren 6 misyoner, 1833 yılından itibaren Kıbrıs'a 3 misyoner, 1834'ten itibaren Kudüs'te olan Yahudi misyonuna 4 misyoner, 1871'den itibaren Balkan misyonunda 41 misyoner gönderilirken Batı, Merkez, Doğu Türkiye ve Suriye misyonlarında bulunan misyoner sayıları diğer Osmanlı coğrafyalarındaki misyonerlik faaliyetlerine öncülük edecek düzeydedir²⁰². Batı Türkiye Misyonuna 1836 yılından itibaren toplam 227 misyoner gönderilirken, Orta Türkiye misyonunda 1847 yılından itibaren 98 misyoner sevk edilmiştir. Bununla beraber Doğu Türkiye (Ermeni) misyonunda 1835 yılından itibaren 102 misyoner gönderilmiştir. Suriye misyonunda ise yine bu misyonun etkin bir şekilde faaliyete geçtiği 1821 yılından beri 58 Amerikan misyoneri gönderilmiştir²⁰³. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Amerikalı misyonerler ana hedef noktası olarak Osmanlı'nın merkez gövdesi Anadolu ve o gövdeye sıkı sıkıya bağlı olan Suriye vilayetini hedef almışlardır. ABCFM kayıtlarında ise bu misyon istasyonlarının kuruluş yıllarında toplam harcanan maliyetin ise \$8,325,740.30 dolar²⁰⁴ olduğu gerçeği ise Osmanlı coğrafyasına yapılan liberalizm kökenli Protestan yatırımının büyüklüğünü gözler önüne sermek için yeterlidir.

Bütün bu verilerle birlikte belirtilmesi gereken başka bir unsur da toplumun her kesiminden destekçi ve taraftar toplama amacı güden misyonerler bilhassa Batı Türkiye ve Suriye misyonlarından başlayarak engelli insanlar için eğitim-öğretim faaliyetleri içerisinde

²⁰² American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (ABC 16.5 Near East Mission. **Miscellaneous papers to 1929, v. 5. Near East missions, 1860-1900, 1919-1931. Documents, letters. Supplementary.** Microfilm A467: **Reel 504.**) Houghton Library, Harvard University, No.1.

²⁰³ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v. 5, **a.g.e.**, No: 1.

²⁰⁴ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v. 5, **a.g.e.**, No: 1. (1895 yılı verileri kullanılmıştır.)

bulunarak Protestan liberal ahlaki yaymaya çalışmışlardır. “*Türk İmparatorluğu içerisinde yaygın olan ve körlüğe neden olacak çiçek hastalığı ile başlıca mücadele etmenin yanı sıra görme engelli insanların kimseye muhtaç kalmadan ailelerine bakabilecek işlerde istihdam edilmesi için yardımcı olunması gerekmektedir.*”²⁰⁵ denilerek misyonerlik faaliyetleri açısından Amerikalıların toplum katmanları arasına yayılma stratejilerine örnek teşkil edilmiştir.

Bu örneklerden bir tanesi de 11 Mayıs 1894 yılında İstanbul’da yapılan ABCFM ve Suriye misyonunu 1870 yılından itibaren yöneten Presbiteryen kilisesinin ve İngiliz misyonerlerin katıldığı görme engelliler için ne tür misyonerlik faaliyetleri yürütüleceğine dair toplantıdır. Bu toplantıya Levant bölgesi disiplin komitesi başkanı C. J. Tarring , A. L. Long. H. O. Dwight, Hohanness Minasyan, W. P. Anderson katılmışlardır²⁰⁶. Bu toplantı sonucunda ortaya çıkan kararlar öncelikli olarak İstanbul’da engellilerin kullanabileceği alfabe ile İncil basılması ve ABD ile Birleşik Krallık misyonerleri arasında ortak mutabakat sağlayacak bir görme engelliler eğitim kurumunun kurulması olmuştur. Bölgedeki etkin ve vasıflı misyonerler de göz önünde bulundurulduğu zaman Suriye misyonu görme engelliler için ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Zira Türkiye misyonu için önemli isimlerden olan Ellias Riggs’in kendisi misyoner olan ve profesör olarak 18 yılını Kuzey Suriye ve Antep bölgesinde geçiren görme engelli oğlu Charles W. Riggs ise görme engelliler konusunda düzenlenecek olan çalışmaların koordine edilmesinde görevlendirilmiştir²⁰⁷.

Türkiye’de faaliyetlerini cumhuriyetin kurulmasıyla ciddi ölçekte azaltan ABCFM, 1870 yılında Suriye Misyonunu Presbiteryen Kilisesine devretse de hem Presbiteryen Kilisesine bağlı Amerikalı misyonerler hem de ABCFM’ye bağlı misyonerler 1. Dünya Savaşı sırasında ve 1920’lerden sonra Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan Suriye topraklarında faaliyetlerini yardım kuruluşları vasıtasıyla devam ettirmiştir.

Beyrut ve Levant coğrafyasının önemi sadece Amerikan misyonerlerin Arap dünyasını etkilemek için jeo-stratejik olarak kullandıkları bir üs olması değildir. Bununla birlikte yüksek eğitim ve öğretim alanında yakaladığı başarılarla bölge 19.yüzyıl sonlarında ve 20.yüzyıl başlarında Yakın Doğu coğrafyasındaki öncü eğitim kurumlarıyla başat bir konuma sahiptir.

²⁰⁵ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.5, a.g.e., No.6.

²⁰⁶ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.5, a.g.e., No.26.

²⁰⁷ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.5, a.g.e., No.26.

Kahire Kız Koleji, Beyrut Kız Okulu, Kahire Amerikan üniversitesi, Suriye Protestan Koleji, Asyut (Mısır) Koleji, İzmir Uluslararası Koleji, Uluslararası Eğitimci Koleji, Yakın Doğu Yardımlaşma Örgütü (Near East Relief), Robert Koleji, İstanbul Teoloji Okulu, İstanbul Kız Lisesi, Merkezi Türkiye Koleji gibi prestijli Amerikan eğitim kurumlarının katıldığı ilk Yakın Doğu yükseköğrenim kurumları konferansı 10-15 Nisan 1924 tarihlerinde Beyrut'ta gerçekleşmiştir²⁰⁸. Bu ise bölgenin eğitim-öğretim alanında ne denli bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Günümüz normlarında değerlendirildiğinde bir çok bakımdan sade bir eğitim faaliyetinden daha fazla muhtevaya sahip olan misyonerlik kurumlarının Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde düzenlenen panellerde hükümet politikaları ile misyonerlik faaliyetlerinin nasıl bir şekilde koordine edilebileceğine, misyoner kurumlarının etkin bir şekilde dış dünya ile entegrasyonu için ne şekilde bir diplomanın geçerlilik derecesine sahip olacağına kadar pek çok konuda kurumsal bir vizyon oluşturulması için çalışılmıştır²⁰⁹. Yani 19.yüzyıl süresince daha çok bir merkez üzerinden talimat, bağış ve politika üretimiyle yönetilen misyonerlik kurumları; eğitim alanında yola çıkmış oldukları liberal değerlerden yönetsel olarak da etkilenecek adem-i merkeziyetçi bir yapıya kavuşmak için yeni yönetim politikaları benimsemeye başlamışlardır. Bu sistematığın öncülüğünü de Beyrut Amerikan Üniversitesi ve Robert Koleji gibi kuruluş felsefelerinde barındırdıkları “kendi kendine yetebilme” özellikleri sayesinde olmuştur.

“Yakın Doğu’da Yüksek Öğrenimde Amerikan Kurumları” adlı konferansta tüm kurumların özerk bir biçimde çalışmasının yani sıra yetiştirilecek öğrenci profili ve izlenecek metotlar hakkında kurumların temsilcileri kendi aralarında ciddi tartışmalar yaşamıştır. Baskın bir görüş olarak; yetiştirilecek öğrencilerin bağlı buldukları ülkenin örnek bir vatandaşı olarak yetiştirilmesini sağlamak ve Hristiyan olmasa dahi hayatında kendisini yükselten değerlerin Hristiyan(Protestan) ahlakın sayesinde olduğunun algılamasının sağlanması şeklinde belirtilmiştir²¹⁰.

Konferans içerisinde kolejlerde ve diğer eğitim kurumlarında uygulanması düşünülen eğitim sistemi ve metotlar açısından ABD ve Avrupa örnekleri kıyaslanmıştır. Bununla birlikte her iki tarafta da uygulanan sistemin eksi ve artı yönleri incelenerek kurumlar

²⁰⁸ ABC 16.5 Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.5, a.g.e., No.126.

²⁰⁹ ABC 16.5 Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.5, a.g.e., No.126.

²¹⁰ ABC 16.5 Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.5, a.g.e., No.126-131.

arasında oluşturulacak politika benzerlikleriyle ortak bir misyoner eğitim kurumu teamül ve görüş birliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Alınan kararlar ve yapılan değerlendirmeleri bir özet şeklinde inceleyecek olursak dört ana başlık altında toplamamız mümkün olacaktır²¹¹:

1. *Amerikan sistemi eşsiz bir yapıya sahiptir.*
2. *Avrupa eğitim kurumlarında kolejin karşılığı genellikle lise düzeyinde eğitim veren kurumlara tekabül ettiği için Avrupa sistemi kullanışsızdır.*
3. *Sadece Alman eğitim sisteminde ikincil bir çalışma desteği bulunmaktadır. Diğer Avrupa ülkelerinde kolej eğitimi orta öğretim düzeyinde kalmakta ve pratik hayatla da pek bir bağlantı sağlayamamaktadır.*
4. *Amerikan eğitim sistemi kendine özgü ve daha çok hayata hazırlayıcı öğeler barındırmaktadır. Bu öğeler özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasından sonra benimsenen ana motivasyon kaynaklarından biri olan ilerici(frontier) ideolojiyi barındırdığı için liberal bir eğitime temel olarak daha yatkındır. Ayrıca Avrupa eğitim sisteminde pedagojik kaygılar varken Amerikan eğitim sisteminde sosyal idealler yer almaktadır.*

Bunun dışında Amerikan yükseköğrenim kurumları özellikle konferansın sonunda ortaya çıkan tavsiye metni sayesinde 1919'dan beri etkin bir şekilde yardım faaliyeti adı altında Amerikan Kamu Diplomasinin öncül ve başarılı bir örneğini gösteren Near East Relief örgütünü araştırma, eğitim ve staj amaçlı kullanma imkanı yakalamıştır²¹². Öğrencilerin pratik hayata dair deneyimlerini öncelikli olarak tatbik edecekleri bir kurum haline dönüşen Near East Relief, saha çalışmalarında ve Yakın Doğu'da faaliyet gösterdiği alanlarda hem öğrencilerle hem de Amerikan yükseköğrenim kurumlarıyla koordineli bir şekilde hareket etme yeterliliğine sahip olmuştur. Örneğin: Birinci Dünya Savaşı sırasında İran'da etkin bir çalışma sahası bulan Near East Relief, Amerikan eğitim kurumlarının bölgede yeterli olmayışı sebebiyle Beyrut ve İstanbul'da okuyan İranlı öğrenciler için kendi ülkelerinde eğitim alabilecekleri Amerikan kurumlarının oluşturulmasında öncülük etmiştir²¹³.

²¹¹ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.5, a.g.e., No.126-131.

²¹² ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.5, a.g.e., No.126-131.

²¹³ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.5, a.g.e., No.126-131.

2.1. Levant Coğrafyasındaki Amerikan Misyonerlik Faaliyetlerinin İlham Kaynağı: Suriye Protestan Koleji

1860'lı yıllarda başarılı misyonerlik faaliyetleri ile Suriye coğrafyasında ABD ile gelişen ticari ilişkiler, misyonerlik faaliyetlerinin yaygınlaşması ve batılı düşüncenin etki alanının genişletilmesi için bir fırsat teşkil etmiştir. Suriye'de ve bitişik coğrafyalarda buna bağlı olarak yönetsel anlamda pek çok iş kolunda eğitilmiş ve yetenekli kişilerin yetiştirilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Mevcut bulunan okullar ve kurumlar ise bu ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktı. Ayrıca bu kurumlar Protestan misyonerler tarafından aldattıcı, taraflı ve kendi menfaatleri doğrultusunda ayartıcı bulunmuşlardır. Dönemin şartları da göz önünde bulundurulduğunda kaliteli bir eğitim almak için genç bir insanı yurtdışına yollamak hem çok pahalı hem de onun gelecek hayatını toplum nazarında etkileyen bir hareket niteliğinde algılanmıştır²¹⁴. Yine misyonerlerin o dönemki değerlendirmelerine göre Yurt dışında edinilen tecrübeler özellikle doğu toplumu tarafından hoş karşılanmayan başka adetlerle bezenmiş davranışlar olarak algılanmıştır. Bu durum ise yurt dışında okuyan entelektüel bireyin, bölge halkı tarafından yabancılaştırılmasıyla sonuçlanmıştır²¹⁵. Bu sebepler bütününe bir gerekliliği olarak uluslararası standartlarda bir Protestan yüksek eğitim kurumunun Beyrut'ta kurulması fikrini doğmuştur²¹⁶.

Suriye'de 1860 öncesi tablo büyük oranda, diğer Hristiyan cemaatlerin propagandalarının da etkisiyle, toplumun Protestan Hristiyanlığa düşman olacak vaziyette olması ve Protestan cemaatin kendini büyütmesine olanak vermeyen bir şekilde kalmasına yol açmıştır. Beyrut'ta inşa edilen Protestan Koleji'nin gerek kuruluş gerekse kurulduktan sonraki aşamalarındaki gelişmeler; yeni metot ve yöntemlerle Levant coğrafyasındaki misyonerlik faaliyetlerinin hızlı bir şekilde mesafe kaydetmesini sağlamıştır.

Levant coğrafyasında Amerikan misyonerler için en kritik hamlelerden birinin de eski adıyla Suriye Protestan Koleji 1900'lerin ilk çeyreğinden sonraki adıyla Beyrut Amerikan Üniversitesi olduğu gerçeği gözlerden kaçmamalıdır. Özellikle Papalığa bağlı dini ve

²¹⁴ American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (ABC 16.8.1. Syrian mission 1823-1871, v.6. Mission to Syria, 1860-1871. v.1. [291]. Microfilm A467: **Reel.545**. Houghton Library, Harvard University, No.113.

²¹⁵ ABC 16.8.1. Syrian mission 1823-1871, v.6. Mission to Syria, 1860-1871. v.1, **a.g.e.**, No.113.

²¹⁶ ABC 16.8.1. Syrian mission 1823-1871, v.6. Mission to Syria, 1860-1871. v.1, **a.g.e.**, No.113.

misyonerlik tabanlı kurumların arasında ilk başlarda bir var olma mücadelesine giren Amerikan misyonerliği çıkış noktasını kitlelerin modern ve batılı tarzda eğitimini tesis edecek kurumları oluşturarak ortaya çıkarmıştır²¹⁷.

Daniel Bliss'in Suriye misyonu özelinde olan ama aslında Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Amerikan misyonerliğinin de genel muhtevasını ortaya koyan Suriye Protestan Koleji'nin tanımında geçen sözleri; Katolik ve Ortodoks rakiplerine nazaran Amerikalı misyonerlerin bölgedeki siyasi işlerden uzak halkın ve yönetimin güvenlerini kazanmaya yönelik faaliyetleri olduğunu belirtmektedir.²¹⁸ Aynı propaganda metodu kolejin 1905-1906 yıllığında yer alan temel görevlerin en başında liberal ve laik bir eğitim kurumu olması şeklinde yansıtılmaktadır²¹⁹. Ayrıca kolejin kurucusu olan Daniel Bliss'in kişisel hatıralarında yer alan; *"İyi ile kötüyü ayırabilecek tek şey eğitimidir. Fakat bu eğitimin de Osmanlı topraklarında yönlendirilmesi şarttır."* ve yine kendi deyimiyle; *"Yoksulluk ve cahillik bir kişiyi suçlu yapmaz ama bu kişinin elinde güç olursa bu kişi zalim ve zorba bir eğilime bürünür."*²²⁰ sözlerinde Osmanlı yönetimini kast ederek bu durumu yönlendirilmiş eğitimle aşabileceği iddiası ile yola çıkmıştır. Amerikan misyonerleri her ne kadar 20. yüzyılda sistemli bir şekilde Osmanlı'nın iç işlerine müdahil olmayı prensip edinmiş olsa da 1860'lı yıllardaki faaliyetleri ABD'nin Monroe doktrinindeki Avrupa ve Avrupa sömürgesi topraklarda siyasal ilişkilere karışmamaya yönelik politikalarla bariz paralellikler göstermektedir²²¹. Zira Bliss ve diğer Suriye misyonu üyeleri açısından kamuoyunun güveni ve misyonerlik faaliyetlerinin karmaşık doğu coğrafyasında sürdürülebilirliği bölgenin siyasi konjonktürüne asgari seviyede dâhil olmakla mümkün olabilirdi. Siyasal ilişkilere en alt seviyede temas eden Suriye misyonu oluşturduğu intibahı bir üst seviyeye taşıyabilmenin yolunu ise bölgenin kendi gençlerine kendi topraklarında kendi dillerinde ve en az maliyetle eğitmek sayesinde gerçekleştireceğini düşünmüşlerdir. Bu amaçlarla Robert Koleji ile de ortak noktaları bulunan Suriye Protestan Koleji'nin kurucularından Daniel Bliss' in Robert Koleji kurucularından ve ikinci müdürü olan George Washburn gibi Boston Amberst Teoloji okulunda yakın dönemlerde eğitim aldıkları düşünüldüğünde okulların benzerliğinin

²¹⁷ ABC 16.8.1. Syrian mission 1823-1871, v.6. Mission to Syria, 1860-1871. v.1, **a.g.e.**, No.113.

²¹⁸ ABC 16.8.1. Syrian mission 1823-1871, v.6. Mission to Syria, 1860-1871. v.1, **a.g.e.**, No.113.

²¹⁹ **ARIT Arşivi, Catalogue of the Syrian Protestant College**, American Mission Press, Beirut: 1906, s.2.

²²⁰ The Voice of Daniel Bliss, **American Mission Press**, Beyrut, 1956 s.41-42.

²²¹ *Message of President James Monroe at the Commencement of the First Session of the 18th Congress*, (t.y.), <https://research.archives.gov/id/306420>. (15 Nisan 2016)

kurucuların almış oldukları eğitim yapısının da ilham verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır²²². Hatta Daniel Bliss'in deyimi ile bu iki kolej kardeş değil ikiz kardeştir²²³. İki başat kurum olan bu kolejler aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bağışlar, hayır organizasyonları ve sivil toplum kuruluşları tarafından farklı bir boyuta taşınacak olan "yeni nesil misyonerlik"²²⁴ tanımının da öncül kurumları olmuşlardır. Robert Koleji ile hem kuruluş hem de idare felsefesi çok yakın olan Suriye Protestan Koleji'nin 1871 yılında yeni yapılacak olan binaları hakkında mimari görüşler dahi Cyrus Hamlin ve İsaac Bliss tarafından verilmiştir²²⁵. İki kurum arasındaki ortaklık ve koordinasyonun örnekleri daha da artırılabilceği gibi yönetsel olarak modern misyonerlik kapsamında değerlendirilebilecek misyonerlerin de hem Robert Koleji hem de Suriye Protestan Koleji'nin ortak mütevelli ve yönetim heyetlerinde yer aldıklarını söylememiz yerinde olacaktır. American Home Missionary Board örgütüne bağlı olan William A. Booth ve David Hoadley iki kurumun da mütevellileri olarak verebileceğimiz örneklerin başındadır²²⁶.

Suriye misyonunda kurulacak ve bahsedilen metodoloji ile eğitim verecek kurum için en iyi yer olarak ise Beyrut seçilmiştir. Beyrut'un Arap coğrafyasının gelişen bir şehri ve aynı zamanda da Akdeniz'in önemli bir liman kenti olması kurulacak eğitim kurumunun etkisini jeopolitik olarak arttırmıştır. Kolejin eğitimin dilinin Arapça olarak kararlaştırılmasında ise Suriye'nin ortak konuştuğu dil olmasının yani sıra doğuda yüzbinlerce insanın ortak konuştuğu dil olması da önemli bir etken olmuştur²²⁷. Kolejin kurulma ilkelerinin salt bir eğitim öğretim kurumu şeklinde olmayışını göz önünde bulundurduğumuz vakit eğitim dilinin Arapça olarak belirlenmesi kurum vasıtasıyla misyonerler kontrolünde verilen alt telkinlerin de Arap coğrafyasında hızla yayılabilmesine imkan sağlamıştır. Bununla birlikte Suriye Protestan Koleji'nin kurulması ve Amerikan misyonerlerinin bu kurum hakkındaki liberal eğitim söylemleri kurumun Protestan ve Evanjelist temellerinin kesinlikle vazgeçilemez olduğuna dair olan bildireleriyle çelişmektedir. Koleje farklı mezheplerden ve dinlerden de

²²² Howard Bliss, **The Reminiscences of Daniel Bliss**, Fleming H. Revell Company, New York: 1920, s.60.

²²³ Mustafa Halidi & Ömer Ferruh, **Misyonerler, Eğitim ve Siyaset**, Araştırma Yayınları, İstanbul: s.53.

²²⁴ Orlin Sabev (Orhan Salih), Spiritus Roberti, **Shaping New Minds and Robert College in Late Ottoman Society (1863-1923)**, BÜTEK, İstanbul, 2014, s.115-116. Ayrıca bkz. ARIT Arşivleri, Howard S. Bliss, **The Modern Missionary**, Syrian Protestant College Press, Beyrut: s.10-15.

²²⁵ Bliss, **a.g.e.**, s.197.

²²⁶ Stephen B. L. Penrose, **Story of the American University of Beirut 1866-1941**, New York: The Trustees of the American University of Beirut, 1941. s.14.

²²⁷ ABC 16.8.1, **Syrian mission 1823-1871**, Vol.6. Mission to Syria, 1860-1871. v.1, **a.g.e.**, No.113.

öğrenci kabulünü onaylayan bildirmede buna karşın Hristiyan olmayan öğrencilerin bu esaslarla idare edilen kuruma ve idare edici kurula karşı herhangi bir rahatsızlık göstermemeleri beklenmektedir. Batı tarzı eğitim veren prestijli bir kurum inşası peşinde olan Amerikalı misyonerler kurumun Evanjelist etkisini ve misyonerlik faaliyetlerini en üst seviyede tutmak için gerekli kaide ve düzenlemeleri yukarıda bahsedilen örneği esas alarak yapmışlardır²²⁸.

Kolejin bir diğer ilkesi olarak ise; müdürü ya da profesörlerin çoğu Amerikalı olsa da öğretmenlerin ve özel ders hocalarının Protestan cemaatine mensup dindar ve eğitilmiş olmaları gerekliliği dikkat çekmektedir. Yönetim ve okuldaki üst mertebelerin Amerikalıların kontrolünde olması bir taraftan önem arz ederken diğer yandan da bölgedeki eğitilmiş insanların da öğretici konumunda kurumda yer almaları kurumun coğrafyadaki benimsenme ve aidiyetlik unsurlarını da arttıran bir özellik olmuştur²²⁹. Kurumun yıllar geçtikçe artan popülaritesiyle birlikte Müslüman öğrencilerin yanı sıra Müslüman hocalar da kurumda çalışır pozisyona gelmişlerdir. Fakat Suriye Protestan Koleji bünyesindeki öğrencilerin ve hocaların herhangi bir Hristiyan birliğe ya da cemiyetine üye olması normal karşılanır ve hatta kolej içerisindeki itibarlarını arttırırken herhangi bir İslam dini temelli teşkilatlanma ya da bu tarz teşkilatlara mensubiyet sert bir şekilde cezalandırılmıştır²³⁰.

Suriye Protestan Koleji yönetimi, kolejin tanıtımını yapabilmek için yerel, bağış toplayabilmek için ise İngiliz ve Amerikan gazetelerinde makaleler yayınlanması konusunda özellikle kurulduktan sonraki yıllarda ciddi uğraşlar vermiştir.²³¹ Kolejin kurulduktan kısa bir süre içerisinde ulaşılmış olduğu geniş etki alanı Amerika'daki Protestan misyonerler tarafından takdir edilmekle birlikte dönemin ABCFM'nin genel ofisi "*Suriye Protestan Koleji'nin başarısı öyle bir başarıdır ki; Arapça konuşan yerli entelektüeller tarafından gerçekleştirilmiştir.*"²³² İbaresini raporlarına düşmüşlerdir. Amerikan misyonerliğinin yerli unsurları kullanarak elde ettiği başarıyı misyonerlerin kendi beyanlarından da görebilmekteyiz. Bir diğer Amerikalı misyoner H. H. Jessup'un 1863 yılında yazmış olduğu

²²⁸ ABC 16.8.1, Syrian mission 1823-1871, Vol.6. Mission to Syria, 1860-1871. v.1, **a.g.e.**, No.113.

²²⁹ ABC 16.8.1, Syrian mission 1823-1871, Vol.6. Mission to Syria, 1860-1871. v.1, **a.g.e.**, No.113.

²³⁰ Halidi & Ferruh, **a.g.e.**, s.61-62.

²³¹ Bliss, **a.g.e.**, s.197.

²³² **American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961** (ABC 76: Personal papers, Bliss, Daniel. "A few reminiscences": Ms., 15 s. With other papers connected with the beginnings of the Syrian Protestant College, 1861-1863) Houghton Library, Harvard University, No.13.

mektupta ise Suriye'nin bir kolejler beldesini olduğunu belirterek Protestan ahlakın burada hüküm sürmesi ve kâfirlerin ıslah edilmesi için Suriye Protestan Koleji'nin gerekliliğini vurgulamıştır²³³. Henry H. Jessup gibi pek çok Amerikalı misyoner için Arap dünyası hem nüfus olarak hem de etki altına alınabilme kapasitesi olarak cazip bir coğrafya olarak görülmüştür. Ayrıca bu coğrafyada bulunan diğer İsevi eğitim kurumlarının sığı ve üstünkörü eğitim yapılanmaları Amerikan misyonerler tarafından tarihi bir fırsat olarak görülmüştür. Özellikle Suriye, Mısır ve Kudüs'teki misyonlarda görevli olan misyonerler sürekli şekilde kendi aralarında toplanıp Beyrut'ta kurulacak olan kolej üzerine çok detaylı çalışmalar gerçekleştirerek bu çalışmaların raporlarını ABD'de bulunan Bostan'daki ABCFM merkezi ve New York'taki Suriye Protestan Koleji'nin merkez ofisine göndermişlerdir²³⁴. Daniel Bliss ve Kudüs misyonunun önemli isimlerinden biri olan Dr. W. Thomson özellikle kolejin kurulması aşamasında Madison-Square Kilisesi'nde pazar akşamları verdikleri vaazlarda Suriye'de tesis edilecek etkin ve özgürlükçü eğitimin diğer Arap halklarına ve yakın milletlere örnek teşkil edeceğini ve bölgesel liberal bağımsızlık yanlısı eğilimleri güçlendireceği konuları üzerlerinde çokça durmuşlardır²³⁵. D. Bliss'in argümanlarındaki temel dinamik ise İncil'in şüphe taşımayan en temel medeniyet inşa edici kılavuz olduğu iddiasıdır. Fakat bunun farkında olmayanlara bu temelin öğretilmesi için sadece kiliseler inşa edilmesi yetmemektedir. Ticaretten eğitime kadar pek çok alanda bunun pratik olarak öğretilmesi Bliss'e göre teorik olarak da benimsenmesini kolaylaştıracaktır. Protestan olmadan önce Protestan gibi yaşamının ilkeleri benimsetebilmek başta Amerikan misyonerliğinin ve özelde Near East College League (Yakın Doğu Kolej Birliği) denilen arasında Suriye Protestan Koleji'nin de yer aldığı okullar kümesinin temel görevidir. Bunun için bilhassa New York'ta birçok Presbiteryen killisinde yapılan vaazlarda Beyrut'ta kurulacak olan kolejin o coğrafyanın bir Yale ya da Princeton üniversiteleri gibi Amerikan liberalizmini temsil eden prestijli bir eğitim kurumu olmasının önemi anlatılmıştır²³⁶. Suriye Protestan Koleji başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğundaki pek çok Amerikan eğitim kurumunun ABD'deki okullara entegrasyonu için de çalışmalarda bulunulmuştur. Öğrenci

²³³ ABC 76: Personal papers, Bliss, **a.g.e.**, No.13.

²³⁴ ABC 76: Personal papers, Bliss, **a.g.e.**, No.13.

²³⁵ ABC 76: Personal papers, Bliss, **a.g.e.**, No.13.

²³⁶ ABC 76: Personal papers, Bliss, **a.g.e.**, No.13. Ayrıca bkz. Samuel T. Dutton, "American Education in the Turkish Empire", **The Journal of Race Development**, Vol.1, No.3, Ocak 1919, s.342.

değişim programları tesis edilerek Harvard, Columbia, Yale ve Princeton gibi üniversitelere Osmanlı vatandaşı öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır²³⁷.

Suriye’de kurulan Protestan Koleji’nin 1920’li yıllardan sonra bölgenin en prestijli eğitim kurumları arasında yer alması ile birlikte Beyrut istasyonuna bağlı olan papaz okulu ile akademik bağlantıları canlandırmıştır. 1932 yılında Yunanistan misyonu kapsamında görev yapan Atina Papaz Okulu da bu birliktelik kapsamında birleştirilerek Beyrut hem seküler eğitim hem de Protestan teoloji eğitimi açısından bir merkez haline getirilmiştir²³⁸. Beyrut Papaz Okulu’nun Beyrut Amerikan Üniversitesi tarafından desteklenmesi ve iki kurum arasındaki işbirliğinden üniversitede eğitim gören Hristiyan olmayan öğrencilerin Protestan cemaatine karşı bir sempati ve ilgi beslemeleri amaçlanmıştır²³⁹. Papaz okulu ise bu vesile ile bölgeye açılmış ve kurumun bilhassa Türkçe ve Arapçadan yapmış olduğu çeviri ve mecmua çalışmalarıyla da etkili bir misyonerlik kurumu haline gelmiştir²⁴⁰.

Suriye Protestan Koleji’nden mezun olan pek çok nesil bölgede ve uluslararası kapsamda Amerikan misyonerliği adına olsun ya da olmasın önemli görevlerde bulunmuşlardır. Kolejden 1870 yılında ilk mezun olan öğrencilerden Yakup Sarruf ve Faris Nimr Kahire’de “*El-Mukaddem*” adı altında bir gazete ile “*El-Muktalaf*” adı altında bilimsel bir dergi çıkartmaya başlamışlardır. Diğer bir mezun olan K. Ghurayib ise Yafa’da Amerikan misyonerleri için tıbbi bir çalışma alanı kurmuştur²⁴¹. daha ilk mezunlarındaki örneklerden de anlaşılacağı üzere üniversite bölgede iddialı bir misyoner eğitim kurumu olarak faaliyet göstermeye başlamış ve ilerleyen yıllarda da bu istikrarı devam ettirmiştir. Suriye Protestan Koleji hem bölgesel hem de uluslararası camiada pek çok eğitim kurumuna model olmuş bir yapıdadır. Örneğin; İngilizler Filistin mandası altında Suriye Protestan Koleji model alınarak bir eğitim kurumunun hayata geçirilmesi için ciddi çabalar sarf etmiştir²⁴².

²³⁷ T, Dutton, **a.g.e.**, s.362 .

²³⁸ **American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961** (ABC 85: Additional files from the offices of the Board, 85.2.4 Lebanon and Syria, ca.1950-1960) Houghton Library, Harvard University, No.272.

²³⁹ ABC 85: Additional files from the offices of the Board, 85.2.4 Lebanon and Syria **a.g.e.**, No: 272.

²⁴⁰ ABC 85: Additional files from the offices of the Board, 85.2.4 Lebanon and Syria **a.g.e.**, No: 272.

²⁴¹ Bayard Dodge, **The American University of Beirut: The Brief History of University and the Lands Which it Serves**, Khayat, Beyrut, 1958, s.13.

²⁴² A. L. Tibawi, **Arab Education in Mandatory Palestine**, Luzac Company, Londra: 1956, s.105.

2.2. Suriye Protestan Koleji'nin Kurulması ve Misyonerlik Çalışmaları Açısından Önemi

*“Suriye’deki Protestan cemaatin birlik ve beraberlik içerisinde temsil edileceği kuruma olan ihtiyacı açıktır. Bu kolej aynı zamanda cemaatin kalıcı bir şekilde büyümesi, gelişmesi ve kök salması için gereklidir. Ayrıca böyle bir kurumun varlığı yabancı yardım kuruluşlarının verdiği yardımlara bağlı olarak kurmaya çalıştıkları etki alanından da cemaati kurtaracaktır.”*²⁴³

Daniel Bliss’in bir nevi algı yönetimi amaçlı iç ve dış etmenlere yönelik kamuoyu oluşturmayı amaçlayan bu bildirisinden de anlayacağımız üzere Protestan cemaate ait bir mülk içerisinde alınan eğitimler aidiyetlik duygusunu güçlendirmiştir. Okulun kurulmasındaki en büyük engellerden birisi maddiyat ve insan gücü olarak görülse de özellikle yerli cemaatten kişilerin vermiş olduğu destek sözleri ve hayatını bu kolej ve cemaat için öğretmen olmaya adanmış eğitilmiş ve yetenekli insanlar sayesinde bu sorunun aşılacağına inanılmıştır²⁴⁴. Bliss Suriye Protestan Koleji’nin önemine vurgu yaparken yapılan yardımların mümkün olduğu kadar ön şartsız olması gerektiğini vurgulamıştır. Kolejin özellikle Araplar arasındaki konumunu umut verici olarak nitelendiren Bliss hem eğitim anlamında hem de kolejin devamlılığı anlamında özellikle başta Arap Protestan nüfus olmak üzere Protestanlığa meyilli pek çok kişinin de desteklerinin olacağını öngörmüştür²⁴⁵. Ayrıca Cebel-i Lübnan coğrafyasında Beyrut’un kendine has bir çekim bölgesi olması sebebiyle koleje kız-erkek demeden pek çok kişinin rağbet etmesi muhtemel olarak değerlendirilmiştir²⁴⁶.

Suriye’de bulunan diğer cemaat kurumlarının ve özellikle de Roma Katolik Kilisesi’ne bağlı kurumların çeşitlilik arz ederek ortaya çıkması belli bir yaşı geçmiş Protestanlar için olmasa bile genç ve etkiye açık nüfus için bir cazibe merkezi halini alabilir. Bunun örneklerinden birisi de kolejin kurulmasından önce Protestanlık mezhebine çok koyu bir şekilde bağlı olduğu bilinen ailelerin çocukları dahi Cizvit okullarına göndermesi olarak gösterilebilir. Halk nazarında bakıldığında dini bir eğitim için makul görünen bu karar ileride daha fahiş hatalara yol açabilecek bir tercih teşkil etmekteydi. Bu nedenledir ki: Suriye

²⁴³ ABC 76: Personal papers, Bliss, **a.g.e.**, No.13.

²⁴⁴ ABC 76: Personal papers, Bliss, **a.g.e.**, No.13.

²⁴⁵ ABC 76: Personal papers, Bliss, **a.g.e.**, No.13.

²⁴⁶ ABC 76: Personal papers, Bliss, **a.g.e.**, No.13.

Protestan Koleji Protestan cemaati nüfusunun geleceğini teminat altına alma açısından gerekli bir adım olarak görülmekteydi²⁴⁷.

Protestan ahlaka binaen ortaya çıkmış olan bu kurum Bliss'in iddiası doğrultusunda Suriye ve Arapların öncelikli çıkarlarına öncülük etmiştir. Arapça ve Suriye dillerinde ibadeti ritüellerini ortaya koyabilecek bir alt yapıyı da oluşturmuştur. Bununla birlikte Suriye Protestan Koleji'nin kurulmasında dil öğrenimi ve matematiğin de önemini vurgulayan Daniel Bliss din eğitimi haricindeki bu çok yönlü bilim dallarında iyileşme gereksinimini hem nitelikli Protestan yetiştirme ihtiyacına hem de Suriye'nin kendi insanların liberalizmi her anlamda tesis edebilecek birer hüviyette bürünmesine bağlantılı değerlendirmiştir²⁴⁸. Aynı zamanda Bliss kolej ile ülke geleceği hakkında ciddi bağlantı ve öngörülerde bulunarak Suriye'nin ihtiyacı olan çok sayıdaki meslek grubunun bu kurum vasıtasıyla rahatlıkla yetiştirilebileceğini iddia etmiştir²⁴⁹. Suriye Protestan Koleji'nin gerek kuruluş gerekse idari anlamda kendi kendine yetebilirdik ilkesiyle kurulması ve yönetiminin hem ABCFM hem de Presbiteryen Kilisesi kontrolü altındaki Suriye misyonundan özerk bir yapıda şekillenmesi; kolejin Yakın Doğu coğrafyasında ve Amerikan kamuoyunda çok esnek bağış, lobi ve siyasi ilişki ağına temas etmesine olanak sağlıyordu. Bu durum koleji Daniel Bliss'in oğlu olan Howard Bliss ve Bayard Dodge yönetimindeki dönemlerinde Amerikalı iş adamlarının hem bölgeye açılma kapısı ekinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu durum koleji Daniel Bliss'in oğlu olan Howard Bliss ve Bayard Dodge yönetimindeki dönemlerinde Amerikalı politikacıların ve iş adamlarının hem bölgeye açılma kapısı ekinde değerlendirilmesine neden olmuştur.

Dönemin koşulları itibariyle bir misyoner kurumunu yöneten kişinin politikada bu denli girişken olması onun bireysel yeteneklerinin yanı sıra sahip olduğu bağlantılar ve kurumun işlevselliğine inanan siyasilerin varlığı ile de doğru orantılı olmuştur. İki misyoner aile olan Bliss ailesinin Dodge ailelerinin yakın dostluk bağları Suriye Protestan Koleji'nin Amerikan dış politikasında ciddi bir yer edinmesine etki eden faktörlerden birisi olmuştur. Howard Bliss döneminde ise Suriye Protestan Koleji'nin ABD hükümeti nezdinde itibarının artması; Cleveland Dodge'un dönemin ABD başkanı Woodrow Wilson ile Princeton

²⁴⁷ ABC 76: Personal papers, Bliss, **a.g.e.**, No.13.

²⁴⁸ ABC 76: Personal papers, Bliss, **a.g.e.**, No.13.

²⁴⁹ ABC 76: Personal papers, Bliss, **a.g.e.**, No.13.

Üniversitesi'nden sınıf arkadaşı ve Wilson 'un başkanlık kampanyasının en büyük destekçilerinden olması sayesinde gerçekleşmiştir²⁵⁰. Aynı zamanda İstanbul Robert Kolej mütevelli heyeti başkanı olan Cleveland Dodge, Daniel Bliss 'in yol arkadaşı ve Suriye Protestan Koleji'nin Amerika merkezli mütevelli heyetinin başkanı olan David Stuart Dodge 'un yeğenydi. Ayrıca H. Bliss 'in kızı C. Dodge' un oğlu ile evlenmiş iki misyoner aile arasında aynı zamanda akrabalık bağları da kurulmuştur. Bu bağ aynı zamanda hem aileleri birbirine bağlarken hem de Dodge ailesinin Robert Kolej üzerindeki etkilerinden ötürü Robert Kolej ile Suriye Protestan Koleji arasındaki bağlantıyı da güçlendirmiştir²⁵¹.

Ekonomik anlamda ise aralarında ABD'li ünlü milyarderler John D. Rockefeller ve Russel Saga'nın da olduğu pek çok iş adamı için Suriye Protestan Koleji hem hayır hem de yeni yatırımlara ön hazırlık için kullanılabilecek bir kurum olarak değerlendirilmiştir²⁵².

Amerika'nın ünlü milyarderleri için Osmanlı topraklarında yürütülen misyonerlik faaliyetleri 1900'lerin başından itibaren bir yardım yarışına dönüşmüştür. İş adamları ve önde gelen kanaat önderleri birbirlerini misyonerlik yardımlarına teşvik etmek için defalarca mektuplar yazmışlardır. Frederick T Gates in J D Rockefeller'a ABD içerisindeki yerel misyonerlik faaliyetlerinden daha çok yabancı misyonlara ağırlık verilmesine yönelik tavsiye mektupları bulunmaktadır²⁵³. Rockefeller ailesinden gelen bağışların Yakın Doğu coğrafyasına yönlendirilmesi J.L Barton'un Nisan 1902 tarihinde başlayan yazışmalarda John D. Rockefeller ile irtibata geçmesi sayesinde başladığı söylenebilir.

ABC FM 'nin cemaat merkezinden 16 Nisan 1902 de J D Rockefeller 'a gönderilen mektupta ise bugüne kadar ABD içinde yardımcı olduğu 17 Protestan kuruluş için teşekkür edilirken yurtdışındaki bağışların organize edilmesi için işbirliği amacıyla yeni bir toplantı talebinde bulunulmuştur²⁵⁴.

Amerikan misyonerler ile Rockefellerlar arasındaki temel anlaşmazlık ise misyonerlik faaliyetlerinin içeriğinin ve harcama yapılan miktarların kalem olarak nerelere harcandığının

²⁵⁰ Penrose, **a.g.e.**, s.13-14

²⁵¹ Ali Erken, "Making of Politics and Trained Intelligence in the Near East: Robert College of Istanbul", **European Review of History: Revue européenne d'histoire**, Vol.23, Issue:3, 2016, s.557.

²⁵² Dodge, **a.g.e.**, s.29.

²⁵³ **Rockefeller Archives**, ROC, **FTG Papers**, Box.1, No.1.

²⁵⁴ **Rockefeller Archives**, ROC, **Office of Messrs**, Religious Interests, Box.1, Folder.3, American Board of Commissioners for Foreign Missions - Pamphlets and Articles, 1905-1906.

raporunun yapılan bağış karşılığında bağışçıya verilmesiydi. Amerikan kamuoyunda gazete haberlerine dahi düşen misyonerler ile J. D. Rockefeller 'ın gizli mektuplaşmaları üç yıllık görüşmelerin 31 Ocak 1905'te Rockefeller yardımlarının hem Türkiye hem de Suriye'ye deki misyonerlere gönderilmesine karar verilmesiyle neticeye ulaşmıştır²⁵⁵.

Suriye Protestan Koleji'nin eğitime başladığı ilk yıl olan 1866'da kolej tam olarak fakülteler halinde teşkilatlanmamış olsa da profesör ve eğitimci profilleri kolejin ileriki hedefleri doğrultusunda bizlere fikir vermektedir. Zira pek çok yerli eğitmeni istihdam etme gayesi taşıyan Daniel Bliss, Suriye coğrafyasında maksimum fayda sağlayabileceği eğitmenler ile çalışmıştır. Butrus el-Bustani²⁵⁶ hazırlık sınıflarının genel eğitiminden sorumlu iken Daniel Bliss felsefe ve etik, Stuart Dodge İngilizce ve Latince, Asad el-Shadudi matematik ve fen derslerine girmektedirken bir kaç yıl içerisinde Şeyh Nazif el-Yazıcı Arapça, Maurice Vairn Fransızca, John Franser ise İngilizce ve astronomi derslerine girmeye başlamıştır²⁵⁷.

Suriye Protestan Koleji kurulduğu yıllardan itibaren bölgede önemli bir eğitim kurumu haline gelirken aynı zamanda misyonerlik boyutunun çok ötesinde sosyal, edebi ve fikirsel bir reform merkezi halini almıştır. Misyonerliği yapısal bir yorumlamayla ele alan Suriye Protestan Koleji her ne kadar ABCFM ve Presbiteryen örgütlenmelerden bağımsız olduğu izlenimi vermeye çalışsa da Suriye misyonunu ardından Levant coğrafyasını ve hatta pek çok yönüyle de Osmanlı İmparatorluğunu şekillendiren bir kurum olmuştur.

²⁵⁵ **Rockefeller Archives, ROC, Office of Messrs, RI, Box.1 Folder.3.**

²⁵⁶ Butrus el-Bustani ile ilgili bkz. John W. Jandora, "Butrus el-Bustani, Arab Consciousness and Arabic Revival", **The Muslim World**, Vol.74, Issue.2, ss.71-84

²⁵⁷ Penrose, **a.g.e.**, s.20

Tablo 5

1841 Ön Değerlendirme Raporuna Göre Suriye Misyonun İstasyonlarına İlişkin Mevcut ve Hedeflenen Misyoner Sayıları²⁵⁸

	Mevcut Misyoner Sayısı	Hedeflenen Misyoner Sayısı
Kudüs	2	2
Beyt'ül Lahim	1	1
Sayda	0	2
Beyrut	7	7
Şam	1	2
Trablus	0	2
Lazkiye	0	2
Hama	0	1
Humus	0	1
Halep	1	3
TOPLAM	12	33

²⁵⁸ ABCFM, Vol. 36, a.g.e., s.393.

Tablo 6

Abeih Papaz Okulu 1850 Yılı Ders Müfredatı²⁵⁹

1. Sınıflar	Astronomi	Trigonometri	Hesaplama(Calculus)	İngilizce	Belagat
2. Sınıflar	Cebir	Arapça/Gramer	Aruz		
3. Sınıflar	Tarih	Aritmetik	Arapça/Gramer		

Tablo 7

²⁵⁹ ABCFM, Vol.46, a.g.e., s.256-263.

**Filistin Bölgesinde Faaliyet Gösteren Amerika Kökenli Olmayan Bazı Misyoner
Gruplarına Ait Veriler²⁶⁰**

Kurum Adı	Misyoner Sayısı	Geliri (Yıllık)/Pound
Londra Yahudi Cemiyeti	34	33,879
Britanya Yahudi Cemiyeti	12	7,621
İskoç Yahudi Kilisesi	10	4,660
Hür İskoç Yahudi Kilisesi	6	4,159
İrlanda Presbiteryen Yahudi Cemiyeti	7	2,358
İsrail Hollanda Cemiyeti	3	-
Berlin Yahudi Cemiyeti	3	-

Tablo 8

²⁶⁰ ABCFM, Vol.66, a.g.e., s.310.

Levant Coğrafyasında Faaliyet Gösteren Misyoner Teşkilatlarının İstasyon ve Personel Sayıları²⁶¹

Kurumlar	İstasyon		Personel				Toplam
	Ana	Yan	Atanmış ve Daimi Misyoner	Sağlıkç ılar	Misyoner Eşleri	Bekar Kadınlar	
Amerikan Presbiteryen Kilisesi	4	109	14	3	13	10	40
İrlanda Presbiteryen Kilisesi	1	5	1	-	1	2	4
İngiliz Presbiteryen Kilisesi	1	-	1	-	-	-	1
Danimarka Doğu Misyonu	1	3	1	-	-	1	3
Kaiserswerth Kadın Diyakozlar Evi	2	2	1	1	-	55	55
Amerikan Reformcu Presbiteryenler	1	5	-	-	2	3	8
İskoç ve İrlandalı Reformcu Presbiteryenler	1	2	-	-	-	2	3
İngiliz Suriyeli Okul Cemiyeti	9	49	-	1	-	19	20

²⁶¹ Richter, a.g.e., s.416-417.

İngiliz Muhipleri Misyon Birliği	3	5	-	-	2	5	10
Filistin Lübnan Hemşireleri Birliği	1	1	9	5	-	2	2
Kilise Misyon Birliği	16	20	-	1	13	29	56
Yafa Sağlık Misyonu	1	-	9	-	-	2	3
Suriyeli Yetimhanesi	1	1	1	-	4	-	18
Kudüs Birliği	1	3	1	-	-	5	1
Moravian Kilisesi Misyonu	1	-	-	-	-	-	6
Londra Yahudi Misyonu	6	4	11	4	-	15	-
Mildmay Misyonu	1	-	-	-	14	2	44
Alman Aziz John Misyonu	1	-	-	-	-	-	2
Dufferin ve Procter Okulu	2	2	-	-	-	2	2
Edinburg Sağlık Misyonu Cemiyeti	1	-	-	2	-	4	6
Tabitha Misyonu	1	-	-	-	-	4	4
Amerikan Muhipleri	1	4	1	-	1	1	3

Misyonu							
Amerikan İttifak Misyonu	1	2	1	-	-	5	6
Suriye Protestan Koleji	1	-	46	2	8	2	56
TOPLAM	57	204	99	23	58	175	354

Tablo 9

Levant Coğrafyasında Faaliyet Gösteren Misyoner Teşkilatlarının Yerel Yardımcı ve Cemaat Sayıları²⁶²

Kurumlar	Yerli Personel			Cemaatler	
	Atanmış Yerli Personel	Gönüllü	Kadın Personel	Kilise Cemaati	Destekçiler
Amerikan Presbiteryen Kilisesi	10	216	-	2.744	4.000
İrlanda Presbiteryen Kilisesi	-	10	-	200	300
İngiliz Presbiteryen Kilisesi	-	4	-	-	-
Danimarka Doğu Misyonu	-	2	-	80	140
Kaiserswerth Kadın Diyakozlar Evi	-	-	-	-	-
Amerikan Reformcu Presbiteryenler	1	23	-	224	401
İskoç ve İrlandalı Reformcu Presbiteryenler	-	-	84	-	-
İngiliz Suriyeli Okul Cemiyeti	-	26	14	82	100
İngiliz Muhipleri Misyon Birliği	-	5	5	-	-

²⁶² Richter, a.g.e., s.416-417.

Filistin Lübnan Hemşireleri Birliği	11	47	59	864	2.414
Kilise Misyon Birliği	-	-	-	-	-
Yafa Sağlık Misyonu	-	8	4	-	131
Suriyeli Yetimhanesi	2	22	-	200	336
Kudüs Birliği	-	-	-	-	-
Moravian Kilisesi Misyonu	-	-	-	-	-
Londra Yahudi Misyonu	1	45	-	-	-
Mildmay Misyonu	-	-	4	-	-
Alman Aziz John Misyonu	-	-	-	-	-
Dufferin ve Procter Okulu	1	-	14	-	-
Edinburg Sağlık Misyonu Cemiyeti	-	-	-	-	-
Tabitha Misyonu	-	-	10	-	-
Amerikan Muhipleri Misyonu	-	-	2	32	70
Amerikan İttifak Misyonu	-	4	-	-	-
Suriye Protestan Koleji	-	27	-	-	-
TOPLAM	26	443	196	3.462	7.932

Tablo 10

**Levant Coğrafyasında Faaliyet Gösteren Misyoner Teşkilatlarının Okul, Öğrenci,
Hastane ve Hasta Sayıları²⁶³**

Kurumlar	Okullar				Sağlık Misyonlar		
	Kolej	Öğrenci Sayısı	İlk ve Orta Okul	Öğrenci Sayısı	Hastane	Dispanser	Hasta
Amerikan Presbiteryen Kilisesi	-	-	115	5.088	3	-	8.205
İrlanda Presbiteryen Kilisesi	-	-	4	542	-	-	-
İngiliz Presbiteryen Kilisesi	-	-	2	50	-	-	-
Danimarka Doğu Misyonu	-	-	2	50	1	-	5.000
Kaiserswerth Kadın Diyakozlar Evi	-	-	7	628	2	2	11.135
Amerikan Reformcu Presbiteryenler	-	-	7	280	2	1	7.100
İskoç ve İrlandalı Reformcu Presbiteryenler	-	-	-	-	-	-	-
İngiliz Suriyeli Okul Cemiyeti	1	42	40	2.630	-	3	12.260
İngiliz Muhipleri	-	-	16	1.057	1	1	2.936

²⁶³ Richter, a.g.e., s.416-417.

Misyon Birliği							
Filistin Lübnan Hemşireleri Birliği	-	-	2	-	1	1	1.907
Kilise Misyon Birliği	1	60	48	2.549	3	5	54.248
Yafa Sağlık Misyonu	-	-	-	-	1	2	22.340
Suriyeli Yetimhanesi	-	-	3	364	-	-	-
Kudüs Birliği	-	-	6	532	-	-	-
Moravian Kilisesi Misyonu	-	-	-	-	-	1	50
Londra Yahudi Misyonu	-	-	-	856	2	3	42.370
Mildmay Misyonu	-	-	12	50	-	-	-
Alman Aziz John Misyonu	-	-	2	-	2	1	18427
Dufferin ve Procter Okulu	-	-	-	50	-	-	-
Edinburg Sağlık Misyonu Cemiyeti	-	-	2	-	2	1	18.427
Tabitha Misyonu	-	-	-	226	-	-	-
Amerikan Muhipleri Misyonu	-	-	6	250	-	1	-
Amerikan İttifak Misyonu	-	-	2	50	-	-	-
Suriye Protestan Koleji	1	365	1	456	1	-	-
TOPLAM	3	467	183	16.306	19	23	201.135

Tablo 11

1833-1843 Yılları Arası Suriye Misyonu ile Türkiye Misyonunun Yıllık Harcamalarına İlişkin Kıyaslama Tablosu²⁶⁴

Yıllar	Suriye Misyonu Harcamaları (Yıllık/Dolar)	Türkiye Misyonu Harcamaları (Yıllık/Dolar)
1833	\$ 4.372,52	\$ 4.478,58
1834	\$ 8.857,44	\$ 19.209,25
1835	\$ 6.690,40	\$ 11.741,82
1836	\$ 9.483,76	\$ 21.155,54
1837	\$ 12.758,49	\$ 22.431,87
1838	\$ 7.705,64	\$ 20.,349,21
1839	\$ 13.414,70	\$ 17.521,26
1840	\$ 17.220,58	\$ 20.789,72
1841	\$ 20.084,08	\$ 32.728,70
1842	\$ 26.810,05	\$ 27.054,26
1843	\$ 17.802,87	\$ 29.237,59

²⁶⁴ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v. 5, **a.g.e.**, No.2-3. ABCFM harcama listeleri içerisindeki Suriye misyonu, 1832 yılına kadar Akdeniz misyonu içerisinde gösterilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN LEVANT COĞRAFYASINDAKİ ETKİLERİ VE GENEL ANLAMDA BESLENDİKLERİ KAYNAKLAR

1. OSMANLI DEVLETİNDE AMERİKAN MİSYONERLİĞİNİN YERİ

1.1. Osmanlı İmparatorluğundaki Dini Hoşgörü Çerçevesinde Amerikan Misyonerlik Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Amerikan Protestan Misyonerliğinin Osmanlı Devleti içerisindeki faaliyetlerine padişah ve hükümet(Babıâli) yetkilileri tarafından benimsenen bakış açısı dönemsel olarak farklılık arz etmektedir. Misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcı olan 1820'lerden itibaren konuyu ele alacak olursak ilk dönem misyonerlik faaliyetlerine karşı Osmanlı İmparatorluğunun resmi tutumunun ılımlı sayılabilecek düzeyde olduğunu gözlemleyebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu Misyonerlik faaliyetlerinin başlangıç yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nin resmi karar organları ile ilişkiler geliştirilmeye devam etmiştir²⁶⁵. Osmanlı topraklarında yüz yıllık bir faaliyet geçmişine sahip olan Amerikan misyonerler imparatorluğun farklı coğrafyalarında farklı teşkilatlarla işbirliği içerisinde örgütlenmişlerdir²⁶⁶. Örneğin ABCFM çatısına bağlı olarak Presbiteryenler Suriye'de, Metodistler Balkanlarda, Birleşik Presbiteryenler Mısır'da, Reform Kilisesi Arap Kabileleri arasında ve Luteryanlar ise Kürtlere yönelik ciddi çalışmalar yürütmüşlerdir. Amerikalı misyonerlerin başta doğu kiliselerinin dönüşümü olmak üzere hem Hristiyan Osmanlı tebaası hem de Müslüman asli unsur üzerindeki çalışmalarının temel prensibi, ünlü misyoner Julius Richter tarafından; *"öncül dönemlerde otorite yardımı ile reform daha sonraları ise otoriteye ihtiyaç duymaksızın ve ondan bağımsız şekilde reform"*²⁶⁷ olarak değerlendirmiştir. Bu sebeple misyonerlerin kendilerini din yayıcısı yerine teknik ve içtimai anlamda bir ıslahat öncüsü olarak gördükleri ve bu şekilde sempati kazandıklarını söylememiz yanlış olmayacaktır. 1830 yılında ABD ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan

²⁶⁵ American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (ABC 16.5 Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.6. Near East missions, 1900-1919. Supplementary v. 1. Microfilm A467: Reel 505.) Houghton Library, Harvard University, No.271-273.

²⁶⁶ Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, ANT Yayınları, İstanbul: 1970, s.99.

²⁶⁷ Julius Richter, *A History of Protestant Missions in Near East*, Oliphant Anderson & Ferrier, London, 1910, s.72.

karşılıklı imtiyaz ve kapitülasyon antlaşmasını da Amerikalıların Osmanlı topraklarındaki öncül faaliyetleri sırasındaki uzlaşmacı ortama örnek olarak göstermemiz mümkündür²⁶⁸.

Öte yandan Amerikalı misyonerlerin döneme ilişkin yorumlamalarını göz önünde bulundurursak Protestan misyonerlik faaliyetlerinin Müslüman tebaa üzerinde de ciddi bir yenilikçi etki oluşturduğu söylenmektedir.²⁶⁹ Misyonerlerin en temel argümanlarından biri olarak kullanılan “*Katolik ve Ortodoksluk mezheplerine göre Protestanlık daha hayatın içinden ve Müslümanlara karşı daha samimi bir pozisyona sahiptir.*”²⁷⁰ söylemi ise genel bir yargıda bulunmak ve bu faaliyetlere teveccüh gösterildiğini göstermek amacıyla dillendirilmiştir. Fakat Protestanlığın tutumu gerçek anlamda doğu kiliselerine ve İslam’a karşı hiç bir zaman hoşgörüyü benimseyen bir yapıda olmamıştır. Misyonerler nihai hedeflerini pek çok kez kendi aralarındaki yazışmalarında belirtmektedirler. ABCFM merkezinden Plinny Fisk ve Levi Parsons’a gönderilen 1 Aralık 1833 tarihli mektupta yazan; “*Bu mukaddes ve vaadedilmiş topraklar silahsız bir haçlı seferi ile alınacaktır.*”²⁷¹ ifadesi Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında yürüttükleri faaliyetlerin ana gayesini teşkil etmektedir. Amerikalı misyonerler hakkındaki bir diğer önemli husus ise kendi dinlerinden olan farklı mezheplerle çok iyi ilişkiler kuramaları da her fırsatta Hilal-Haç savaşı olgusu üzerinden Müslümanlara karşı yapılacak her türlü yıkıcı faaliyetin gizliden yahut açıktan destekçileri olmalarıdır. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerlerin hatıralarından açıkça anlaşılacağı üzere Bulgar, Yunan ve Ermeni ayaklanmalarındaki azınlıklara olan destekleri, Navarin faciasında Osmanlı ve Mısır donanmalarının yok olmalarına verdikleri memnuniyet içeren tepkiler ve Türk İstiklal Savaşı’nda dahi Mısır ve Suriye’den yapmış oldukları zararlı propagandalar Amerikan misyonerlerinin bu tutumlarının tartışmasız ve başlıca örnekleridir²⁷². Amerikan misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki gözlemleri de aynı zamanda matbu eserlerde de acımasız bir şekilde ifade edilmektedir. 18 Haziran 1897 tarihinde *Christian Herald: An Illustrated Family Magazine* adlı mecmuanda geçen ve Türkçesi “*Görme Engelliler İçin Önerilen Misyonerlik Çalışması*” olan makalede

²⁶⁸ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, a.g.e., Reel 505, No.131-133 ayrıca bkz., Leland J. Gordon, “Turkish-American Treaty Relations,” *The American Political Science Review* Vol.22, No: 3 (Ağustos, 1928), s.711.

²⁶⁹ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929 a.g.e., Reel.505, No.271-273.

²⁷⁰ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929 a.g.e., Reel.505, No.271-273.

²⁷¹ Uygur, Kocabaşoğlu a.g.e., s.16-33 Aktaran: Abdurrahman Küçük, a.g.e., s.94.

²⁷² Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and The Near East*, Minneapolis: The University of Minnesota, 1971, s.8.

imparatorluk bakiyesindeki halktan “zavallı” ve “cahil” olarak bahsedilmektedir²⁷³. Bir topluma bu bakış açısıyla yaklaşarak nasıl bir dönüşüm sağlamayı düşündükleri konusunda ise sahip oldukları meslekler etkili bir yaklaşım vasıtası olmuştur. Örneğin; Amerikalı misyonerlerin tıp doktoru mesleğine sahip olanların fazla olması bu sebeple de halkla birinci dereceden iç içe bulunması nedeniyle Osmanlı vatandaşlarının tıbbi yardım bahanesiyle telkinlerde bulunulmuştur²⁷⁴.

Amerikalı misyonerler, bilhassa erken dönem misyonerlik faaliyetleri sırasında kaleme aldıkları raporlarda; Osmanlı topraklarında yapmış oldukları çalışmaların misyonerlik faaliyetleri içerisinde bulunan diğer kurum ya da cemaatler kadar antipati toplamadığını ve bunun sonucu olarak Amerikalı misyonerlerin yapmış oldukları çalışmaların sağlam temeller üzerine kurulu olduklarını iddia etmişlerdir²⁷⁵. Fakat pek çok misyoner hem Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinin elverişli olduğundan bahsederken hem de her defasında Osmanlı devletini ve Osmanlı halkını yerden yere vurmaktadır. Türkiye misyonuna yıllarca başkanlık eden James L. Barton gibi önemli ve yüksek rütbeli bir misyoner dahi anılarında Osmanlı topraklarından hile ve kandırmaca ile dolu olan ülke diye bahseder²⁷⁶.

Osmanlı Devleti hem kendi içindeki sosyal, hukuki, ekonomik, ve idari yapıyı düzene sokabilmek hem de Avrupalı devletlerin imparatorluğun kendi bünyesinde barındırdığı azınlıkları kullanma eğilimine karşı 19.yüzyılın başından itibaren köklü reform hareketleri başlatmıştır. 3 Kasım 1839’da padişah iradesi olarak ilan edilen Gülhane Hat-ı Şerif’i Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan tüm halkın malını, canını ve onurunu koruma garantisi getiriyordu. Bu ferman ile birlikte Amerikalı misyonerler de faaliyetleri esnasında resmi olarak bir korunma garantisini elde ediyorlardı.

²⁷³ **American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961** (ABC 16.5 Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.5. Near East missions, 1860-1900, 1919-1931. Documents, letters. Supplementary. Microfilm A467: **Reel 504.**) Houghton Library, Harvard University, No.6, Christian Herald: An Illustrated Family Magazine, 18 Haziran 1897.

²⁷⁴ **American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961** (ABC 76: Personal papers; Benton, Loanza Goulding. "The diaries, reminiscences and letters of Loanza Goulding Benton (Mrs. William Austin Benton) and William Austin Benton, DD., missionaries to Syria, 1847-1869". 1 volume.) Houghton Library, Harvard University, s.4-6. Ayrıca bkz. ABC 76: Benton, William (Syria,1847-1859), Correspondence, 1844-1871.

²⁷⁵ James L. Barton, **Türkiye’de Gündoğumu**, Yeditepe Yayınları, İstanbul: 2010, s.187.

²⁷⁶ Barton, **a.g.e.**, s.189.

Amerikalı misyonerler için Sultan Abdülmecit dönemi rahat bir çalışma ortamının var olduğu bir dönem olmasına rağmen Amerikalı misyonerler özellikle din değiştirme konusunda Osmanlı yönetimini katı ve toleranssız olmakla suçlamıştır²⁷⁷. Osmanlı İmparatorluğu içinde Ermeni, Rum veya herhangi bir gayrimüslimin din değiştirmesi açısından herhangi sorun ortaya çıkmamıştır. Fakat toplumsal infiale yol açabilecek ve misyonerlerin kendilerini toplumsal tepkilerden korumak zorunda bırakacak olan Müslüman tebaanın Hristiyanlaştırılması meselesi aşılması güç bir sorun olmuştur. Amerikalı misyonerler faaliyetleri süresince Müslüman halktan bir kaç örnek haricinde ciddi bir dönüşüm gerçekleştirememelerini Osmanlı'nın hukuk ve yönetim sisteminin katılığına bağlamıştır²⁷⁸. 1843 yılında Ermeni bir gencin önce Müslüman olup daha sonra “*tekrar doğru yolu buldum*” iddiasıyla Hristiyanlığa geri dönmesi üzerine verilen idam cezası bu konuda Amerikalı misyonerlerin öne sürdüğü başlıca örneklerden biri olmuştur.²⁷⁹ Bu iddialara karşın Osmanlı'nın Amerikalı misyonerlere ve Protestan cemaatine 1847 yılında güvence 1850 yılında ise devlet nezdinde resmi bir statü vermesi ise önceliğin toplumsal huzurun tesisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca 1850'de Protestanlara tanınan imtiyazlar, Amerikalı misyonerler tarafından Protestanlığın Türkiye'deki “Magna Carta” 'sı olarak tanımlanmaktadır²⁸⁰.

1856 yılına gelindiğinde Islahat Fermanı imzalanmış ve dini azınlıklara geniş kapsamlı güvenceler verilmiştir. Tüm Hristiyan misyonerler gibi Amerikalı misyonerler de bu imtiyazlardan yararlanmışlardır. Islahat Fermanı ile bağlantılı olarak değerlendirebileceğimiz bir başka örnek olay ise; Selanikli Selim Ağa'nın ailesi ile birlikte Protestanlığı seçme meselesidir²⁸¹. Hristiyanlığı seçtikten sonra Selanik'teki sosyal baskılara dayanamayan Selim Ağa, 1857 yılında İstanbul'a taşınarak polis teşkilatı tarafından korunacağına dair resmi belge dahi almıştır. Lakin, 1864 yılına gelindiğinde Selim Ağa ve beraberindeki 20 kadar Hristiyan Türk tutuklanmıştır. Amerikalı misyonerlerin kendileri tarafından dahi doğrulanan Protestan kiliseleri içine hakim olmaya başlayan Ermeni ve Bulgar bağımsızlığı taraftarı ayrılıkçı siyasi

²⁷⁷ **American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, V.6. Near East missions, 1900-1919. Supplementary v. 1. Microfilm A467: Reel 505. No: 271-273.**

²⁷⁸ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.271-273.

²⁷⁹ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No: 271-273.

²⁸⁰ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.273.

²⁸¹ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.273.

düşünceler de göz önüne alındığında Amerikalı misyonerlerin 1843 ve 1864'te gerçekleşen iki olayı temel alarak savundukları din değiştirme serbestliği hakkındaki çelişki içeren iddiaları yeterince kapsamlı değildir. Osmanlı Devleti'nin dini hoşgörü ve medeni haklar çerçevesinde 13 Ocak 1867 yılında yürürlüğe koyduğu yabancıların mülk edinmesi ilişkin hususlar da Amerikalı misyonerlerin yararlandığı başlıca imtiyazlardandır²⁸². Osmanlı Devleti'nde "millet" hakkı tanınan azınlıklar ve yabancı devletler 1914'te kapitülasyonların tek taraflı feshine kadar imtiyazlarını devam ettirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda ise Osmanlı'nın müttefiki devletler haricinde bir tek Amerika Birleşik Devletleri kendisine tanınan ayrıcalıkları devam ettirebilmiştir²⁸³.

Amerikalı misyonerin etkin bir çalışma sahası oluşturma amacı ile Osmanlı Devleti'nin yabancılarla yönelik tanımış olduğu haklardan yararlanması ve bunu güçlü bir şekilde devam ettirebilmesi aynı zamanda ABD'nin diplomatik etkinliğinin de göstergesidir. 1900'lü yılların başlarında Osmanlı Devleti Rusya, Fransa, İtalya ve Almanya ile misyoner okullarının statüsü hakkında geniş imtiyazlar verilirken bu durum ABD kamuoyu ve siyasetinde geniş yankı bulmuştur. New York Ticaret Odası başkanı Morris K. Jessup, American Board başkanı Samuel B Capan, Amerikan İncil Cemiyeti başkanı John F. Foster, Harput Koleji defterdarı Charles A. Hopkins, New York Independent gazetesi editörü Hayes Wayne, eski ABD Kongresi üyesi Darwin R. James, Robert Koleji defterdarı John S. Kennedy, Suriye Protestan Koleji defterdarı D. Stuart Dodge, Reformist Presbiteryen Kilisesi başkanı Andrew Alexander ve dönemin pek çok önde gelen Amerikalı misyoneri; ABD başkanı Theodore Roosevelt ile Osmanlı coğrafyasındaki misyonerlik faaliyetleri hakkında 1903 yılında geniş kapsamlı bir görüşme gerçekleşmiştir²⁸⁴. Görüşmenin ana teması 1902 yılında Fransa, Almanya, Rusya ve İtalya'nın açmış olduğu yabancı okullara verilen ayrıcalıklar olmuştur. Amerikalı misyonerler ise bu ayrıcalıklardan kendilerinin de yararlanması gerektiğini ABD başkanına iletmışlerdir. Bu talepler vasıtasıyla misyonerler Osmanlı Devleti üzerinde yürütülen faaliyetlerinin önemini vurgulayarak Amerikan kamuoyunun gündemine taşımıştır. T. Roosevelt ile yapılan görüşmelerde Amerikan misyonerlik faaliyetleri; hem liberal bir yatırım hem de ABD'nin vatandaşlarının bireysel çıkarlarını göz önünde tutan kurumsal bir yapı şeklinde

²⁸² ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.273-274.

²⁸³ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.273-274.

²⁸⁴ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.131.

tanımlanmıştır²⁸⁵. 1819'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında faaliyet gösteren 300'den fazla misyonerlik kurumu ve buna bağlı olarak yapılan milyon dolarlarca harcamanın önemi misyoner kurumlarının temsilcileri ve ilişkili çıkar çevrelerince vurgulanmıştır²⁸⁶. Bunun için de Osmanlı Devleti topraklarında misyonerlik faaliyetleri hakkında; "*Amerikan misyonerlerinin Osmanlı topraklarında sessizce gerçekleştirdikleri faaliyetleri bütün Avrupa'nın diplomatları bir araya gelse yapamazdı.*"²⁸⁷ benzetmesinin kullanılması yapılan misyonerlik çalışmalarının aynı zamanda diplomatik amaçlarla ABD'ye de hizmet ettiğini vurgulamaktadır.

Yapılan görüşmelerde ikinci olarak; 20.yüzyılın başlangıcına kadar geçen sürede okullar, hastaneler, yetimhaneler, kiliseler ve diğer çeşitli yardım kurumlarında çalışan Osmanlı vatandaşları için de başkan Roosevelt'ten hak talep edilmesi için ricacı olunmuştur. Bu durum ise bilhassa Amerikan kurumlarında çalışan Osmanlı vatandaşı Ermeniler için önemli bir avantaj olarak değerlendirilmiştir²⁸⁸.

Üçüncü olarak ise Amerikalıların kendi ana karası haricinde yapmayı planladıkları medeniyet ihracı kavramı ilk kez bu görüşmelerde tarihi bir argüman olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Fransa, Almanya, Rusya ve İtalya'nın Osmanlı'yı emperyalist çıkarları doğrultusunda aldattıkları ve politik menfaatleri ön planda tuttıkları ise misyoner gözlemi olarak ABD başkanına iletilmiştir. Misyonerler hükümetin desteğini alabilmek için Amerikan eğitim kurumları vasıtasıyla oluşturulacak olan medeniyetin kıta Avrupa'sına oranla çok daha saf ve ilerici olacağını öne sürmüştür²⁸⁹. Böylelikle tek taraflı bir Amerikan faydacılığından kurtulup Osmanlı Devleti'ne yardımda bulunulduğu algısı oluşturulmuştur.

Görüşmelerde ortaya çıkan bir diğer husus ise Amerikan misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki güvenliğinin bir ulusal itibar meselesi olarak tasvir edilmesidir. Buna örnek olarak ise Amerikalı misyonerler 1895 yılındaki Urfa olaylarındaki Ermenileri Fırat Koleji'nde koruduklarını göstermesi ve bu tarz hususlarda daha geniş hareket hakkı talep

²⁸⁵ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.131.

²⁸⁶ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.132.

²⁸⁷ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.132.

²⁸⁸ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.133.

²⁸⁹ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.133.

etmeleridir. Fakat Amerikalı misyonerlerin 1895 olaylarından bahsederken ayaklanmaya karşı ortaya çıkan toplumsal refleksi “barbar-vahşi Müslümanlar” olarak sınıflandırması misyonerlik çıkarları haricinde hareket eden Müslüman nüfus ile mesafeli olduklarını göstermiştir²⁹⁰.

Amerikalı misyonerler, Osmanlı topraklarına geldikleri zamandan itibaren Osmanlı Devleti ile ABD arasında ikili ilişkilerin geliştirilmesini için çabalarda bulunmuştur. Bu çabaların temellendirilmesi ise bir dizi antlaşma ve yazışmaya dayandırılmıştır. 1856 *Hattı Hümayun* ‘un ilanı, 1878 *Berlin Antlaşması*, 1864 ve 1868 yıllarında yürürlüğe konan yabancı ülke vatandaşları ile ilgili yasalar, 1875;1889;1892 tarihli İstanbul ABD Elçiliği yazışmaları ve 1887 yılında Osmanlı hükümetinden ABD Dışişleri Bakanlığı’na yazılan mektup gibi belgeler kazanılması istenen imtiyazlar için dayanak olarak gösterilmiştir²⁹¹. Ayrıca misyonerlerin Osmanlı Devleti’nin Fransız misyonerlere karşı göstermiş olduğu imtiyazları emsal gösterip kendi hükümetlerine bu konuda girişimde bulunması için ısrarcı oldukları da görülmüştür. Örneğin; Suriye sancağında yaşanan Amerikan-Fransız misyonerlik çatışması doğrultusunda Beyrut Fransız Tıp Okulu’nun diplomalarının ve akademik denkliğinin İstanbul’daki Tıbbiye ‘ye denk olması fakat Suriye Protestan Koleji’ndeki tıp bölümünün bu ayrıcalıktan yararlanamaması T. Roosevelt ile görüşmedeki taleplerin merkezindeki önemli sorunlardan birini teşkil etmiştir²⁹².

Amerikan misyonerler ABD başkanına ilettikleri beyanatlardan sonra medya propagandası ile misyonu geniş kitlelere tanıtmayı amaçlamıştır 2 Eylül 1903 tarihli *Boston Evening Transcript* mecmuasında Vlademir Andreieff Tsanoff imzalı “*Türkiye’deki Çıkarlarımız*” başlığını taşıyan makale bu açıdan ciddi bir örnek olarak gösterilebilir. Yazar, Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki gerekliliğini medeniyet ve liberal eğitim ihracının ötesinde bir boyutta vurgulamıştır²⁹³. Tsanoff konuya bir iktisatçı profilinde bakmıştır. Misyonerlik faaliyetlerini ve kurumlarının mali değerlerini ön plana çıkararak bu yatırımın önemini ortaya koymuştur. Öte yandan özellikle de Katolik misyonerlik faaliyetleri

²⁹⁰ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.133.

²⁹¹ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.271-276 Ayrıca bkz. Americus, “Some Phases of the Issues between the United States and Turkey”, **The North American Review**, Vol. 182, No. 594 (Mayıs 1906), s.693-695.

²⁹² ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.133.

²⁹³ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, Boston Evening Transcript, (2 Eylül 1903), No.134.

ile olan rekabetin önemine değinerek o dönemin yeni seçilen Papa'sı Rampolls'ün Fransız olması hasebiyle Fransız okullarının ciddi imtiyaz sahibi olduğuna dikkat çekmiştir²⁹⁴. Öte yandan misyonerlik faaliyetlerinin dışında “haçın zaferi” konusunda Makedon isyanına da değinmiştir. Osmanlı'dan ayrılmasını zorunlu gördüğü Balkan halklarının ve Ermenilerin desteklenmesi için kamuoyu oluşturulması gerekliliğine vurgu yapmıştır²⁹⁵.

Dönemin ABD'si ve Osmanlı Devleti arasında ciddi bir ticaret hacmi bulunmaktaydı. Tsanoff yıllık ortalama \$20.000.000 olan ticaret hacminin Osmanlı'dan yapılan ihracatın azaltılarak mevcut Osmanlı borçları da göz önünde bulundurulduğunda, Amerikalı misyonerlere diğer devletlere tanınan imtiyazların sağlanabileceğini ifade etmiştir²⁹⁶. Ayrıca Osmanlı gümrük memurları hakkında çok ilginç bir konuya değinen yazıda Osmanlı vatandaşların eğitim seviyelerini aşağılayacak nitelikte bir örneğe de yer verilmiştir. Amerika'dan kolej müfredatlarına uygun olarak getirtilen fen kitaplarının içinde geçen ve simgesel olarak su bileşiğinin yapısını temsil eden H₂O ibaresini “*Hamid-i Sani yoktur.*” anlamında değerlendirilerek okutulmasının yasaklanmasına da değinmiştir²⁹⁷. Eğitim sistemini Fransız ve Alman eğitim sistemleri ile geliştiren Osmanlı Devleti'nin o yıllarda böyle bir sebepten ötürü kimya ilmini değerlendirememesi pek de mümkün gözükmemektedir. Bu örnek ise algı yönetiminin hangi boyutlara ulaşabildiğini gözlemlemek adına önem arz etmektedir.

Makaleye göre, Amerikalıların misyonerlik konusunda yakalayabilecekleri avantajlar bunlarla da sınırlı değildi. Amerikalıların Avrupalılar gibi kötü namı yoktu. Amerikalılar bu yüzden Avrupalılara göre daha az zararlı görülmüştür²⁹⁸. Ayrıca Amerika'nın çıkarları için misyonerlere yardım etmenin Birleşik Devletlerin en önemli görevi olduğunu söyleyen yazıda; Akdeniz'de bulunan Amerikan Donanması'nın Beyrut limanına demirleyerek hem Osmanlı'nın iç meselelerine daha etkin bir şekilde müdahil olmasının gerekliliği hem de milli çıkarlar için Harvard üniversitesinden on kat daha gerekli olan Suriye Protestan Koleji'nin

²⁹⁴ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.134.

²⁹⁵ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.134 ayrıca istatistiksel veri için bkz. Ottoman Beirut”, Leon Arpee, “A Century of Armenian Protestantism”, **Church History**, Vol.5, No.2 (Haziran, 1936) s.152-154.

²⁹⁶ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.134.

²⁹⁷ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.134.

²⁹⁸ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, **a.g.e.**, No.134.

güvenliğini sağlamasının önemi belirtilmiştir²⁹⁹. Bu ve bunun gibi algı faaliyetlerinin müspet sonuçlarını kısa sürede elde eden Amerikalı misyonerler devlet ve kamuoyu güvenini arkalarına almışlardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan etkisini devam ettirebilmek için bir nevi teo-diplomasi görevi üstlenmişlerdir. 6 Nisan 1918’de ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing ile ABCFM temsilcisi Edward C. Moree arasında başlayan mektuplaşmada; Osmanlı Devleti’nin savaş sonrasında yapacak olduğu herhangi bir müzakerede Amerikan misyonerlerinin etkin olacağı ve temsil anlamında Amerikan devletinin çıkarlarına göre hareket edecekleri dair mutabakat sağlanmıştır³⁰⁰.

Birinci Dünya Savaşı’na girildiği yıllarda Osmanlı Devleti’ndeki misyonların ilk yıllarından itibaren yapılan çalışmaların, toplanan yardımların ve harcanan paraların belirtildiği özet bildirimler yazılmıştır. Bu bildirimler de göz önünde bulundurulduğunda Türkiye ve Suriye misyonlarının özeti Amerikan kamuoyunun misyoner faaliyetlerle daha fazla alakadar olmasına sebep olmuştur. Misyonerlere karşı artan ilgiyi 1914’ten itibaren Yakın Doğu coğrafyasında yardım faaliyetleri yürüten Near East Relief örgütünün hükümet ve misyoner destekli faaliyetlerinden de anlayabilmekteyiz.

1.2. Osmanlı Devleti’nin Karşı-Misyonerlik Çalışmaları

Osmanlı Devleti açısından Amerikan Protestanlarının yapmış oldukları faaliyetler 1800’lü yılların başında bir başka devletle geliştirilmesi zaruri olan ticari münasebetler boyutuyla değerlendirildiği söylenebilir. Sonraki dönemlerde ise Katolik ve Ortodoks cemaatler arasında denge unsuru olarak algılanmıştır. Lakin 19. yüzyılın reformcu havasından kaynaklanan özgürlüklerle hareket sahalarını genişleten misyonerler Osmanlı Devleti için hiç bir zaman tam manasıyla güven tesis eden örgütler olmamıştır. Özellikle Sultan II. Abdülhamit Han döneminde Amerikan misyonerleri toplum içinde damgalanmış ve her hareketleri takibe alınmıştır. Bu devlet yaklaşımı her ne kadar II. Abdülhamit muhalifi olsalar da İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni de etkilemiştir. Özellikle Balkan Savaşları, Ermeni Tehciri ve Milli Mücadele Dönemlerinde Amerika ile olan ilişkiler denge politikası ekseninde devam ederken Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri gizliden ve açıktan önlenmeye çalışılmıştır.

²⁹⁹ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, a.g.e., No.134.

³⁰⁰ ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, a.g.e., No.136.

Amerikalı misyonerler Ermeni Tehciri sırasında kendilerinin öncelikli faaliyet alanı olan Ermenileri korumak için ellerinden geleni yapmıştır. Bu konuyu hükümet boyutuna taşımaktan çekinmemişlerdir. Amerikan misyonerler dönemin iç işleri bakanlığını yürüten Talat Paşa'dan konuya bu kadar ilgi duymaları halinde, Amerika'daki Kızılderililer ile Osmanlı'daki Ermeniler 'in aynı kategoride görülmesi gerektiğine dair sert bir cevap almışlardır.³⁰¹ Öte yandan Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki yönetiminin Amerikalı misyonerleri tamamen dışladığını söylememiz yanlış olacaktır. Savaş yıllarında İstanbul'da görev yapan Amerikalı misyoner James L. Barton yazılarında Talat Paşa'nın İstanbul Amerikan Kız Lisesi Cemal Paşa'nın ise Suriye Protestan Koleji ile iyi ilişkiler geliştirerek Amerikan kamuoyu desteğini almayı arzu ettiklerini yazmıştır³⁰².

Osmanlı Devleti Amerikan misyonerlerinin çalışmaları hakkında sistematik ve en kapsamlı raporu 23 Ekim 1917 yılında Hariciye Nezareti, İstihbarat Şubesi Genel Müdürü Ahmet Muhtar bey vesilesiyle hazırlamıştır³⁰³. Hazırlanan raporun ilk kısmında bir Müslüman'ın misyonerler vasıtası ile hangi şekilde dönüştürüleceği üç adımda anlatılmaktadır. Birinci aşama; sohbet, gazete, dergi, kitap ve risaleler vasıtası ile telkinlerin başlaması neticesinde meydana gelmektedir. İkincisi tıbbi misyonerlik faaliyetleri, üçüncü aşama ise misyoner okulları vasıtası ile Protestan ahlakın telkin edilmesiyle gerçekleşmektedir. Misyonerler ise sonuçlarındaki başarı tartışmaya açık olmakla birlikte bu aşamaları eksiksiz tatbik edebilmiştir.

Osmanlı Devleti misyonerlerin en etkili faaliyet metotlarından biri olan basım-yayın işleriyle ilgili olarak ilk ciddi tedbirleri 1855 ve 1856 yıllarında almaya başlamıştır³⁰⁴. Misyonerlik neşriyatına karşı reddiye yazımı ise devlet eliyle teşvik edilmiştir. Hindistan'daki misyonerlik hareketlerinin karşısında güçlü bir isim olan Rahmetullah Efendi'nin eserleri Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Bununla birlikte İngiliz *Church Missionary Societies'* de görevli Prusyalı din adamı Karl G. Pafender'in yazmış olduğu İslam'ı, İslam Peygamberini ve Müslümanları aşağılayan *Mizan'ül Hak* adlı eserinin Osmanlı topraklarında dağıtımını yasaklanmıştır. Afganistan kökenli Cemaleddin Afgani ise misyonerlik faaliyetlerine karşı

³⁰¹ Grabill, **a.g.e.**, s.63.

³⁰² James L. Barton, "The Effect of War on Protestant Mission", **The Harvard Theological Review**, Vol. 12, No. 1 (January 1919), s.11.

³⁰³ Ahmet Uçar, **İslam Dünyasında Misyoner Orduları**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014, s.21.

³⁰⁴ Uyar, **a.g.e.**, s.39-42.

Osmanlı topraklarında Panislamizm hareketine vurgu yaparak misyonerlik karşıtı çalışmalara katkıda bulunmuştur. Panislamizm politikalarının en büyük destekçisi ve Osmanlı Suriye'sinde Amerikan misyonerler vasıtası ile büyüme alanı bulan ayrılıkçı Arap milliyetçiliğine karşı duran bir diğer isim ise *Rıfai* tarikatına mensup Seyh Ebu'l Hüda'dır. Suriye'deki Hristiyan nüfusun misyonerlik faaliyetleri vasıtası ile isyan teşebbüsleri ise yine Suriye'deki Katolik misyoner okullarında okumuş ve II. Abdülhamit Han'ın sağ kolu olan Ahmet İzzet Paşa sayesinde önlenmiştir. Hicaz demiryolu yatırımının Şam'dan başlayarak Hicaz'a ulaşmasının sağlanması ise Ahmet İzzet Paşa'ya Suriye halkı tarafından teveccüh edilmesini de sağlamıştır³⁰⁵. Sultan II. Abdülhamit Han zamanında istihbarat raporları doğrultusunda İstanbul merkezli *American Bible House* pek çok defa basılarak İslam peygamberine ve İslam'a hakaretler içeren kitaplar toplanmıştır³⁰⁶. Ayrıca Beyrut merkezli Amerikan matbaası ise sıkı bir Maarif Vekaleti denetimine tabi tutularak her kitap basımı öncesi izin alma zorunluluğu getirilmiştir. Osmanlı Suriye'sinde ise kaçak neşriyat ve yayın dağıtımını konusunda ciddi önlemler alınmıştır. 1902 yılında Beyrut Hükümet Konağı yakınlarında idari ve askeri rütbelilerin de geldiği Suriye Protestan Koleji'ne bağlı bir kıraathane de bu kapsamda takibe alınmıştır³⁰⁷.

Bu gelişmelerin yanı sıra 30 Aralık 1881 tarihinde Osmanlı topraklarındaki matbaalarda farklı dillerde basılan eserlerin içeriği ile ilgili sorunları önlemek amacıyla *Teftiş ve Tercüme Dairesi* ile *Matbaalar İdaresi* birleştirilmiştir. Böylelikle misyonerlerin etkili bir şekilde kullanmakta oldukları matbaalarda da denetimler sıklaştırılmıştır³⁰⁸. İkinci Abdülhamit Han öneminde misyonerlik faaliyetleri ile ilgili ilk rapor ve bilgilendirmeler ise Ahmet Zühtü Paşa, Haşim Paşa ve Ahmet Şakir Paşalar tarafından hazırlanmış, misyoner okullarının faaliyete geçebilmeleri kesin suretle ruhsata tabi tutulmuştur³⁰⁹.

Amerikan misyonerlik faaliyetleri istihbarat ve bilgi edinme amaçlı bir başka boyutu ise özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın öncül ve ardındaki ayaklanma, isyan ve ayrılık hareketlerinde de önemli rol oynamıştır. Mustafa Kemal(Atatürk)'ün Birinci Dünya Savaşı

³⁰⁵ A. L. Tibawi, **A Modern History of Syria Including Lebanon and Palestine**, Macmillian St. Martin Press, Londra: 1969, s.182-183.

³⁰⁶ Uyar, **a.g.e.**, s. 39-42.

³⁰⁷ Uyar, **a.g.e.**, s.47. Ayrıca bkz. BOA, **DH.MKT**, 502/53 ve Bayard Dodge, **The American University of Beirut: A Brief History of University and The Lands Which It Serves**, Khayat, 1958.

³⁰⁸ Uyar, **a.g.e.**, s.49.

³⁰⁹ Keiser, **a.g.e.**, s.55.

sonrasında 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirildiği dönemde, Erkan-i Harbiye Nezareti'ne yazdığı istihbarat raporlarından da Amerikalı misyonerlerin kışkırtma faaliyetlerini görebilmekteyiz. Mustafa Kemal Babıâli'ye göndermiş olduğu 94 numaralı istihbarat raporunda Anadolu'da Merzifon Amerikan Koleji merkezli İngiliz subaylarının yer aldığı bir Rum ayaklanmasının tertip edildiğinden bahsetmektedir. Söz konusu istihbarat raporunda Amerikan kolejlerine sandıklarla silah taşındığını ve İngiliz subayların bir isyan hazırlığı için Rumları yönlendirdiği yer almaktadır³¹⁰.

Robert Koleji'nin Bulgar ayaklanması Suriye Protestan Koleji'nin de liberal değerler adı altında milliyetçi Arap ayaklanmalarına zemin oluşturan faaliyetleri gerek kendi bünyelerinde çalışan misyonerlerin hatıratlarında gerekse bu okullardaki öğrencilerin ve mezunların profesyonel hayatlarındaki tutum ve icraatlarından anlaşılabilir³¹¹. Amerikan eğitim kurumlarının öğrencilerin kişisel görüşlerine nasıl etki edebileceği hususunda ise Suriye Protestan Koleji'nin 1908 yılından itibaren Hristiyan olmayan öğrencilere getirmiş olduğu ibadet saatlerinde kilisede bulunma şartı³¹² bile başlı başına dini, ahlaki ve kültürel dönüşüm üzerine bir örnek teşkil etmiştir.

Osmanlı Suriye'sinde ise misyonerlerin eğitim ve öğretim faaliyetlerine karşı 1800'lü yılların ilk yarısından itibaren karşı okullaşma hareketi bölgenin gerek Osmanlı yönetiminde gerekse Mısır Hıdivliği kontrolünde olduğu dönemlerde benimsenmiştir. Şam ve Kahire merkezli Müslüman eğitim kurumları 1830'lü yıllardan itibaren hızla yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Ayrıca İbrahim Paşa yönetimi altındaki dönemde de "Cihadiye" okulları kurularak bu okullarda Arapça resmi eğitim dili olarak benimsenmiştir³¹³. Ayrıca Kahire'deki Hıdivlik matbaalarında basılan eserler dini içerikli olanlardan mekaniğe, astronomiden tarihe kadar pek çok farklı konuyu kapsamaktaydı.³¹⁴ Eserler Levant coğrafyasının dört bir yanına dağıtılmıştır. Bu faaliyetler hem Amerikalı misyonerlerin bölgede bahsettikleri kadar başıboş bir eğitim sisteminin olmadığını göstermekte hem de Levant coğrafyasındaki faaliyetlerinin

³¹⁰ Necdet Sevinç, **Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul: 2009, s.122. Ayrıca bkz. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, **Harp Tarihi Vesikaları Mecmuası**, S.5, 1953, 94 numaralı istihbarat raporu.

³¹¹ Sevinç, **a.g.e.**, s.126.

³¹² Sevinç, **a.g.e.**, s.126.

³¹³ Adnan Abu Ghazaleh, **American Missions in Syria: A Study of American Missionary Contribution to Arab Nationalism in 19th Century Syria**, Amond Books Inc., Vermont: 1983, s.28.

³¹⁴ Tibawi, **American Interests In Syria 1800-1901: A Study Of Educational, Literary And Religious Work**, **a.g.e.**, s.69

etkili olabilmesini önleyen bir önlem niteliği taşımaktadır³¹⁵. 1843 yılında ABCFM sekreteri Rufus Anderson Suriye ziyareti sırasında bu gelişmelere değinerek mevcut durumda misyonerlerin başarı şansının az olduğunu ve daha sadık yerel öğretmenlerin devşirilerek eğitim kurumlarına yerleştirilmesi gerektiğini söylemektedir³¹⁶.

2. AMERİKALI MİSYONERLERİN KENDİ TOPRAKLARINDAKİ “TÜRK” ALGISINA ETKİLERİ

Amerika’da Osmanlı, Türklük ve İslam tanımlamaları 19. yüzyılın başlarından itibaren oluşmaya başlamış kavramlardır. Bu kavramların hakkında oluşan kamuoyu görüşleri Amerikalı misyonerlerin Osmanlı’da yapmış oldukları çalışmaları kendi ülkelerine yansıtılmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Congregational ve Presbiteryan kiliselerinin ortaklaşa yürütmeye başladıkları misyonerlik çalışmalarının yıkıcı etkilerinden biri de genelde İslam coğrafyası özelde ise Osmanlı ve Türklük tanımlamaları üzerinden yapmış oldukları algı çalışmaları olmuştur.

Misyonerlerin hatıraları, yazışmaları ve makalelerinden açık bir şekilde anlaşılacağı üzere Türklük ve İslam, Amerikalı misyonerler için hedefte olan bir düşmandı³¹⁷. Plenny Fisk ve Levi Parsons dan itibaren Amerikan toplumuna yansıtılan imaj Türklük ve İslam karşıtı bir yapıda kurulmuştur. Filistin bölgesinde öncül çalışmalar başladığı zamanlarda bile ABCFM misyoneri P. Fisk bölge halkının karakteri ile ilgili “*aptalca bir barbarlık ve cahillik hali*” ve “*Afrikalı yamyam kabilelerin ıskellığında*” tanımlamalarında bulunmuştur³¹⁸. Misyonerler ise kurmaya çalıştıkları bu olumsuz imaj üzerinden dönem dönem maddi ve manevi çıkar arayışlarında bulunmuştur.

Amerikalı misyonerlerin Filistin coğrafyasını ana faaliyet alanı olarak belirlemiş olması ve bu coğrafyadan başlayarak Protestan Hristiyanlığı yaymaya çalışmasının ardındaki nedenlerden birisi bölgedeki Yahudi nüfusun kolayca etki altına alınabileceği düşüncesi

³¹⁵ Ghazaleh, a.g.e., s.28.

³¹⁶ ARİT Arşivi, **Report to the Prudential Committee of a Visit to the Missions in Levant**, Press of T. R. Martin, Boston: 1944, s.28-32 ve Abu Ghazaleh, a.g.e., s.30.

³¹⁷ Justin McCarty, **The Turk in America: Creating of an Enduring Prejudice**, University of Utah Press., Salt Lake City: 2010, s.1-3.

³¹⁸ McCarty, a.g.e., s.3.

olmuştur. Levi Parsons, ve P. Fisk, Yahudiler içinde özellikle Avrupa'nın gelişmişliği ile daha fazla entegre olan Rus Yahudilerini hedef almışlardır³¹⁹. Bu temel mantığın köklerinde ise Hz. İsa'nın da bir Yahudi olması ve gerçek Hristiyanlığın anlatımının da mevcut Yahudilere ilham kaynağı olacağı düşüncesi olmuştur³²⁰. İlk misyonerlerin raporlarına göre Yahudilerin bölgedeki varlıklarının artarak muhafaza edilmesi desteklenmesi gereken bir durum olmuştur. Çünkü bu bölgedeki Yahudi nüfusunun dönüştürülebilmesi ve nihayetinde bölgede nicel varlıklarının da arttırılması, misyonerlik faaliyetlerinin geleceği açısından ciddi bir adım olarak düşünülmüştür³²¹.

Amerikalı misyonerlerin Türk ve Müslüman imajı üzerindeki etkilerinden bahsederken bölgedeki çalışmalarının ardında yatan motivasyonu ve söylemlerini de incelemek yerinde olacaktır. Amerikalı misyonerlerin temel düşüncesi; bozulmuş Hristiyanlığı ve Hristiyanlık harici din, mezhep ve inanışlara sahip olanları Hz. İsa'nın yoluna sevk etmektir. Levant coğrafyasına ilk misyonerler gönderildiği vakit misyonerlerin temel iddiası; havarilerin İseviliği yaydığı üzere çalışmalar yapmak olmasına rağmen zaten bu coğrafyada doğu kiliselerinin içerisinde havarilerin öğretileri doğrultusunda Hristiyanlığı yaşayan ve gücü nispetinde tebliğ görevi yapan kiliseler bulunmaktaydı. Fakat misyonerler bu coğrafyada kendilerinden başka doğru yol üzerine çalışan herhangi bir yapının olmadığını savunmuştur³²². Amerikalı misyonerler Kalvinist gelenekten gelmesine karşın bu geleneğin özündeki metodolojiyi takip etmek yerine Amerikanlaştırma yoluna gitmişlerdir. Kalvin'in metodolojisi Hristiyanlığın yayılması için herhangi bir aracı kurum kullanmadan dünyanın geri kalanı ile iletişim kurmaya çalışmayı amaç edinmektedir. Buna rağmen Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri ve hayalleri baskın bir yapının tesis edilebilmesi yönünde olmuştur³²³. Bu baskın yapıyı tesis etme sürecinde Amerikan kamuoyu nezdinde Osmanlı İmparatorluğu hakkında önyargılarla dolu tanımlamalarda bulunulmuştur. Justin McCarty'nin ABD'deki Türk ve Osmanlı algısını derinlemesine işlemiş olduğu *The Turk in America: Creating of an Enduring Prejudice* adlı eserinde önyargı ve kötü nam hakkındaki

³¹⁹ McCarty, **a.g.e.**, s.3-5.

³²⁰ McCarty, **a.g.e.**, s.3-5.

³²¹ Eli Smith ve H. G. O. Dwight, **Missionary Researches in Armenia: Including a Journey Through Asia Minor, and Into Georgia and Persia, with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas**, London: G. Wightmann, 1834, s.464

³²² Smith ve Dwight, **a.g.e.**, s.12

³²³ McCarty, **a.g.e.**, s.33; Ayrıca bkzn. Oliver Wendell Elshree, **The Rise of Missionary Spirit in America 1790-1815**.

konuya: “19.yüzyılın tamamı ve 20.yüzyılın başlarında ABD’de bir öğrenci İslam’ı ve Türkleri araştırmak istese sadece misyonerlerin bu alanda yazmış oldukları kaynakları bulabilir ve onların görüşleri doğrultusunda bir çalışma ortaya koyabilir.”³²⁴ şeklinde açıklık getirilmiştir.

Amerikan misyonerlerin başka bir toplumu kendilerinden aşağı görmeleri ve bu konuda özgüvenli olmaları ise sadece teolojik temellere dayandırılmaz. Misyonerler ilk dönemlerde kendilerine hamilik yapan İngiltere ile kendi devletleri olan ABD’nin ekonomik ve politik gelişmişliğinin cüretkârlığını da taşımıştır³²⁵. Bu hal içindeki misyoner davranışlarını 1850’lerin başında Beyrut limanına gelen ABD donanması ile olan mektuplaşmalardan; Birinci Dünya Savaşı sırasındaki misyoner propagandalarından, faaliyetlerini aktarmada kullandıkları yazışmalarda geçen “İslam”, “Müslüman”, “Osmanlı” ve “Türk” tanımlamalarından dahi anlamak mümkündür.

Protestan misyonerlerin yıllar boyunca İslam’a karşı bakış açılarını açık açık dile getirmesine yol açan iddiaları ve İslam peygamberini “sahte peygamber” şeklinde isimlendirmeleri, Müslüman milletinden ciddi bir teveccüh görememe nedenlerinden birisi olarak sayılabilir. Bunun neticesinde 1860’larda Suriye Protestan Koleji’nin oluşumuyla başlatılan yönetsel değişim 19. yüzyıl sonunda Osmanlı coğrafyasındaki faaliyetlerin tamamını etkilediği görülebilir. Müslümanlara karşı yürütülen misyonerlik faaliyetleri neticesinde dönüştürme konusunda başarısız sonuçlar alan misyonerler, müteşebbisliğin telafisini ise “liberal” bir yapıya bürünmekte bulmuşlardır³²⁶. 19.yüzyıl sonundan itibaren Amerikalı misyonerler İslam’ı baskı altında tutabilmek için suçlayıcı söylemlerini yaymak yerine batının teknolojik medeniyetini bir araç olarak daha etkin şekilde kullanmaya başlamışlardır³²⁷.

Öte yandan Amerikalı misyonerler Osmanlı İmparatorluğunda misyonerlik hareketleri vasıtasıyla İslam ve Türklük için, ABD kamuoyu üzerinde oluşturdukları olumsuz önyargıyı liberalleştirme gibi bir çabaya girmemişler. Böylelikle Müslümanların dinden

³²⁴ McCarty, a.g.e., s.32.

³²⁵ McCarty, a.g.e., s.35.

³²⁶ Robert Elliott Speer, **Missions and Modern History; A Study of the Missionary Aspects of Some Great Movements of the Nineteenth Century, Vol.1**, New York: Fleming H. Revell Company, 1904, ss.165-178

³²⁷ McCarty, a.g.e., s.35.

çevrilememesinin bahanelerini değişik yollarla dile getirmeye çalışmışlardır. Amerikalı misyonerlere göre bir Müslüman'ın Protestanlığı tercih etmemesinin temel nedeni onun sahip olduğu insanlık adına alçaltıcı ve ahlaken en düşük vasıflara sahip olmasıydı. Bununla birlikte dinden dönen sayısının bir önemi olmamakla birlikte her koşul altında Hristiyanlığın İslam'a karşı sahip olduğu mükemmel sistematik misyonerler tarafından altı çizilen bir gösterge olmaktadır. Presbiteryan Kilisesi Misyon Şefi Robert E. Speer bir misyoner için gayet normal olan tanımlamayı şu şekilde yapmaktadır: “*Müslümanlar, gölgesi altında yaşadıkları ahlaki açıdan dünyanın en aşağılık dinine mensupturlar*”³²⁸.

Amerikalı misyonerler faaliyetlerinde başarıya ulaşmak için İngiltere'nin emperyalist metodolojisini misyonerlik faaliyetlerine uygulamaya çalışmışlardır.³²⁹ Hristiyanlığı “Anglo-Sakson” bir yapıya indirgeyerek kendi çalışmalarına milli bir dayanak dahi teşkil etmiş oldukları söylenebilir.³³⁰ Bu durum karşısında ise Müslümanlar üzerinde sosyal gözlem ve raporlama yapma konusunda Suriye misyonu dahilinde de çalışmaları olan Henry H. Jessup şunları söylemektedir: “*Büyük Britanya şüphesiz Avrupa devletlerine manevi ve ruhani liderlik etmektedir. Tanrı Müslümanları dönüştürmemiz için tüm şartları hazırlamıştır(takdirinde buyurmuştur). Ve bizim görevimiz; Anglo-Sakson ailesinin iki büyük gücü olan Büyük Britanya ve Amerika'nın bu kutsal görevleri konusunda Müslümanları İsa'ya döndürecek olan siyasi dini ve eğitimsel araçları oluşturmaktır*”³³¹.

Misyonerlerin Osmanlı hakkında bu olumsuz imajı uzun müddet gündemde tutabilmelerinin sebeplerinden birisi de prestij sahibi, iyi eğitilmiş ve entelektüel kişiler olarak tanınmış olmalarıdır³³². Andover, Hartford, Princeton ve Yale gibi kaliteli eğitim kurumlarından mezun olan misyonerlerin bölgeden vermiş oldukları bilgiler ve bu bilgiler doğrultusunda istemiş oldukları yardımlar Amerikan kamuoyu üzerinde etkili olmuştur.

Amerikalı misyonerler çalışma prensipleri açısından doğal felaketler, savaşlar ve salgın hastalıkları fırsata dönüştürme kapasitesine sahip metotlara sahip olmuştur. 19. yüzyıl

³²⁸ Samuel Marinus Zwemer ve Arthur Judson Brown, **The Nearer and Farther East: Outline Studies of Moslem Lands and of Siam, Burma, and Korea**, New York: Macmillan, 1908, s.68

³²⁹ McCarty, **a.g.e.**, s.59.

³³⁰ Samule Marinus Zweger, **The Disintegration of Islam**, New York: Fleming H. Revell Company, 1916, s.118

³³¹ Henry Harris Jessup, **The Mohammedan Missionary Problem**, Philadelphia: Presbyterian Board. of Publication, 1879, s.11-13

³³² McCarty, **a.g.e.**, s.59.

boyunca bu tip olaylarda Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine karışmaya eğilimli açıklamaları ya da devlet işleyişiyle ilgili bir kamuoyu oluşturma çabaları olmamıştır. Fakat Birinci Dünya Savaşı'na girildiği yılların hemen öncesinden başlayarak ortak kurulan çeşitli yardım kuruluşlarını da bahane edip Osmanlı İmparatorluğu üzerinde ciddi baskı oluşturmaya çalışmışlardır³³³. Amerikalı misyonerler, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra çeşitli yardım kuruluşları altında örgütlenerek karşıt algı oluşturma faaliyetlerini de bir nevi korumaya almıştır. Osmanlı Devleti'nin Washington büyükelçiliği ise bu olaylar karşısında Türklere ve İslam'a olan önyargıyı kırmak için uğraş vermiştir. Elçilik tarafından senatoya ve başkanlık makamına yazılmış olan mektuplarda; Osmanlı'nın iç meseleleri olan bu konuların Amerikan kiliselerinde ve toplumunda propaganda malzemesi olarak kullanılmasını defalarca protesto edilmiştir³³⁴. Bu kınamaların en yoğun olduğu dönemlerden biri ise 2 Ekim 1895 tarihindeki Boston Protestan İttifakı'nın kuruluş deklarasyonu sırasındadır. Amerikan kiliselerinde hızla yayılan propagandaların kaynağını oluşturan bu deklarasyonun maddeleri şu şekildedir³³⁵:

- *Ermenistan'da zorbalık yapan Osmanlı Devleti'ne karşı ABD yönetimi Avrupa ile birlikte bölgeye müdahale etmeye davet edilecek.*
- *Akdeniz'de "Amerika" ismine saygı duyulması için hükümetten Türk sularında yeterli bir donanma gücü bulundurulması istenecek.*
- *Türk yetkililerin yıktığı ya da kapattığı yatırımlar için ABD hükümeti vasıtasıyla tazminat talep edilmesi sağlanacak.*
- *Avrupa Hristiyanlarının Osmanlı'ya karşı mücadelesine destek verilecek.*

Boston Protestan ittifakı Amerikan kamuoyu ve ABD hükümeti üzerinde etkili bir baskı unsuru olmuştur. 1895 yılında baş gösteren Ermeni ayaklanmaları sırasındaki Osmanlı Devleti'nin müdahalelerine tepki gösteren misyonerlere destek olması amacıyla Amerikan Donanması'nın Akdeniz görev gücündeki gemilerinden San Francisco, Marblehead, ve Mineapolis İskenderun ve Mersin limanları önünde savaş tatbikatı yapmıştır³³⁶.

³³³ McCarty, **a.g.e.**, s.171.

³³⁴ Mithat Aydın, **Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul: 2008, s.239.

³³⁵ Aydın, **a.g.e.**, s.241. Ayrıca bkz. BOA, **HR. SYS.**,2740/27. 02.10.1895.

³³⁶ Çavdar, **a.g.e.**, s.98.

Amerikalı misyonerler kamuoyuna bu kadar olumsuzluğu yansıtırken öte yandan kendi çalışmalarının Osmanlı yönetimince benimsenmiş olduğu algısını oluşturmak istemiştir. Misyonerlik faaliyetlerinin Amerikan kamuoyunda yankı bulduğu örneklerden birisi de 14 Kasım 1916'da TIMES dergisinde yayınlanan haberdur. Haberde İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji'nin Trablusgarp, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'na rağmen büyümeye devam ettiği yazılmıştır. Bununla birlikte özellikle Balkanlarda çıkan milliyetçi ayaklanmalara rağmen kolejin pek çok unsuru bir arada barındırdığına da değinilmiştir. 62 Türk 102 Ermeni, 25 Bulgar, 62 Rum öğrencinin yanı sıra Rus, Fars, İtalyan, Arnavut, Amerikan ve Yahudi öğrencilerin de eğitim aldığı belirtilmiştir. Bunların yanı sıra 14 tane Türk öğrencinin parasının Osmanlı hükümeti tarafından karşılanması ve bunların Anadolu'da öğretmen olmalarının beklendiği diğer önemli hususlardandır. Bu kızlardan birisi ise Vezir-i Azam Kamil Paşa'nın torunudur³³⁷.

Amerikan misyonerlerinin Osmanlı İmparatorluğu içinde faaliyet gösterdiği ve algı faaliyetlerine de zemin hazırlayan coğrafyaların başında Levant bölgesi gelmektedir. Levant bölgesinin merkezi konumundaki Şam ve Cebel-i Lübnan vilayetlerinde 19.yüzyıl başlarından itibaren yürütülmüş olan misyonerlik faaliyetleri çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. Arap milliyetçiliğinin kültürel olarak uyanış dönemi kabul edilen 19.yüzyılda ise Amerikan eğitim kurumları Suriye'nin her karışında liberal eğitim çalışmaları vasıtasıyla ayrılıkçı Arap milliyetçiliğinin temellerini hazırlamıştır³³⁸. Amerikan misyonerler Arap Milliyetçiliğinin sadece doğmasına sebebiyet vermemişler aynı zamanda Arap milliyetçiliğini başarılı şekilde yönlendirmişlerdir.³³⁹ Arap uyanışı hakkında kapsamlı bir eser kaleme alan ünlü tarihçi George Antonius Amerikan misyonerlerin Arap milliyetçiliği hakkında yapmış oldukları girişimleri şu şekilde özetlemiştir: “*Onlar (Amerikan misyonerler), Arapçayı bir düşünce aracı olarak rehabilite ederek oluşturmaya çalıştıkları yeni kültür sisteminin yolunu pürüzsüzleştirmiştir*³⁴⁰.” Bir diğer örnekte ise; Amerikan eğitim kurumlarının Suriye'de çekiciliğine ve Arap milli hislerini uyandırmasına değinen Adnan Abu Ghazaleh, Amerikan misyonerlerinin Arap milliyetçiliğini cazip kılma yolunu Fransızlar ya da diğer misyoner

³³⁷ Rockefeller Archives, Frederick T. Gates Papers, Box:1, Folder:1, Lyman Abbot 1915.

³³⁸ George Antonius, **The Arab Awakening, Hamisgh Hamilton**, Londra: 1945, s.45 Aktaran: Muhammed Shafi Agwani, **The United States and Arab World: 1945-1952**, Aligarh, Muslim University, 1955, s.20.

³³⁹ Joseph L. Grabill, “Missionary Influence on American Relations with the Near East: 1914-1923”, **The Muslim World**, Vol.58, Issue.1, (January 1968), ss.43-45

³⁴⁰ Agwani, **a.g.e.**, s.20.

teşkilatlarının aksine batı eğitimi ile Arap ve Şark'ı aşağı göstermeyen çabalarına bağlamaktadır³⁴¹. Amerikalı misyonerler batının ilim ve tekniğini, başlarda kısıtlı da olsa, Arapça aktararak Levant coğrafyasını bir cazibe merkezi haline gelmişlerdir. Lübnanlı tarihçi Haydar El Şihabi ise konuyla ilgili olarak; 1800-1875 yıllarını kültürel bir uyanışın başlaması ve Arapça 'ya duyulan ilginin arttığı yıllar olarak belirterek Amerikan misyonerlerin Arapça'ya verdikleri önem sayesinde bölgede ciddi mesafeler kat ettiklerini eklemiştir³⁴².

Amerikalı misyonerlerin 19.yüzyılda Arap kültürel uyanışına ilham olduklarının en önemli kanıtlarından biri de 1857 yılında kurulmuş olan Suriye İlim Cemiyeti'dir³⁴³. Bu cemiyet 1847 yılında Amerikalı misyonerler tarafından kurulmuş olan Sanat ve Bilim Cemiyeti'nin (Society of Arts and Science) devamıdır³⁴⁴. İki haftada bir Antik Yunan felsefesi üzerine toplantılar düzenleyen bu cemiyet 1860 yılına gelindiğinde 150 üyeye ulaşmıştır. "*Mecmuat El-Ulum*" gazetesini vasıtası ile de görüşlerini tüm Suriye'ye beyan etmiştir. Bu cemiyet pek çok sembol isimi ortaya çıkarmıştır. Bunlardan en önemlisi ise bütün Suriye'nin bir araya gelerek Osmanlı idaresini defetmesi gerektiğini savunan İbrahim El Yunus'tur. El Yunus "*vatanseverlik kaderin bir makalesidir*" sloganıyla çıkartmış olduğu *El Cinan* adlı gazetede düşüncelerini daha yüksek perdeden dile getirmiştir³⁴⁵. Amerikalı misyonerlerin en büyük çalışmalarından biri olan Suriye Protestan Koleji ise 19.yüzyıldaki ayrılıkçı Arap hareketlerinin candan desteklendiği bir kurum halini almıştır. 1875 yılında beş Hristiyan öğrenci tarafından Suriye Protestan Koleji'nde kurulan Gizli Beyrut Cemiyeti ise kısa zamanda Beyrut sokaklarına astıkları anonim pankartlar sayesinde bilinirliğini arttırmıştır³⁴⁶. Bunlara ek olarak Birinci Dünya Savaşı öncesinde örgütlenen ve kurucularının büyük bölümü Suriye Protestan Koleji çıkışlı olan Edebiyat Cemiyeti(El Munteda El Edebi)

³⁴¹ Abu Ghazaleh, **a.g.e.**, s.35.

³⁴² Abu Ghazaleh, **a.g.e.**, s.64

³⁴³ Abu Ghazaleh, **a.g.e.**, s.66-69 ayrıca bkz. Fruma Zachs, "From the Mission to the Missionary: The Bliss Family and the Syrian Protestant College (1866-1920)", **Die Welt des Islams**, New Series, Vol.45, Issue.2, (2005), s.260

³⁴⁴ Fruma Zachs, "Toward a Proto-Nationalist Concept of Syria? Revisiting the American Presbyterian Missionaries in the Nineteenth-Century Levant", **Die Welt des Islams**, New Series, Vol.41, Issue.2 (July 2001) Kuruluş ile ilgili olarak Fruma Zachs iki ayrı görüşe yer vermektedir. Birinci görüşe göre cemiyetin kurucularının William Thomson, C. V. Dyck ve Eli Smith den oluşan tamamen Amerikalı bir ekip olduğu söylenegelmektedir. İkinci görüşe göre ise her ne kadar Amerikalı misyonerler kuruluştaki etkili olsalar da asıl yükü Butrus El-Bustani ve Nazif Yazıcı'nın çektiği iddia edilmektedir.

³⁴⁵ Abu Ghazaleh, **a.g.e.**, s.66-69.

³⁴⁶ Abu Ghazaleh, **a.g.e.**, s.66-69

ve Ademi Merkeziyetçi Parti (Hizb El Lamerkeziyye) Irak, Suriye ve Mısır'da örgütlenerek Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması için propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır³⁴⁷.

Birinci Dünya Savaşı öncesi ABD yönetimi, Osmanlı İmparatorluğunda faaliyet gösteren Amerikalı misyonerler gibi Osmanlı'nın iç meselelerine müdahil olmamıştır. Ancak savaşın bitimiyle birlikte ABD'nin resmi tutumunda ciddi değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin en önemli nedenlerinden birisi de kendi ailesi de bir misyonerlerden oluşan Thomas Woodrow Wilson'un 4 Mart 1913'te ABD başkanı olmasıdır. Wilson'un özel hayatındaki arkadaşı ve başkanlık yarışındaki finansörlerinden birinin yine misyoner bir aileye sahip olan Cleveland Dodge olması ise misyonerlerin yeni ABD başkanı üzerindeki etkisini ortaya koyan bir başka örneği teşkil etmiştir³⁴⁸. Bu yıllarda yaşanan birçok diplomatik ve siyasi krizin misyonerler vasıtasıyla toplumlara aktarılması iki ülke ilişkilerinin git gide bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Misyonerlerin savaş ve kaos ortamında kendi çıkarlarını maksimize edebileceği düşüncesi çeşitli kampanyalar ile Amerikan kamuoyuna aktarılıp ABD'yi de agresif ve müdahaleci bir dış politika eksenine sokmuştur. *Missionary Herald*'da yer alan ABD'nin Osmanlı'ya saldırarak Birinci Dünya Savaşı'na dahil olması gerekliliğinden, başkan Wilson'un misyonerlerden müteşekkil "gizli kabine" kurmasına kadar pek çok gelişme ise bu kapsamda değerlendirilebilir³⁴⁹. 3 Eylül 1914'te kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin ABD kamuoyunda oluşan tepkileri protesto eden Osmanlı büyükelçisi Alfred Rüstem Bey'in ,diplomatik tabirle, "istenmeyen adam" ilan edilmesi, Ermeni tehciri ile ilgili misyonerlerin ABD'ye gönderdikleri taraflı dokümanlar ve İngilizlerin Kudüs'ü işgal haberleri hem misyonerlerin düşüncelerini hem de Washington'daki atmosferi Osmanlı'ya yapılabilecek müdahale planları üzerine yoğunlaştırmıştır. James L. Barton'un kendi deyimi ile Osmanlı'nın zayıf karnı olan İskenderun'dan yapılacak bir çıkartma ile ikiye bölünmesi ve İstanbul'un Amerika tarafından işgal edilmesini gerekli gören ABCFM merkezine göndermiş olduğu görüşleri³⁵⁰ her ne kadar hiç bir zaman gerçekleşmese de Osmanlı karşıtı politika geliştirmede ABD hükümetine yol göstermiştir. 1917 yılında ABD Dışişleri Bakanlığına bağlı kurulan ve tamamına yakını misyoner cemiyetlerinde çalışmış 1500 kişilik Yakın Doğu Araştırma Komitesi misyonerlerin Osmanlı'ya ilişkin görüşlerini en üst perdeden yürütme

³⁴⁷ Abu Ghazaleh, **a.g.e.**, s.76.

³⁴⁸ Uyar, **a.g.e.**, s.176-177.

³⁴⁹ Grabill, **a.g.e.**, s.93-97.

³⁵⁰ Uyar, **a.g.e.**, s.181-182.

makamına iletebilecekleri bir fırsat olmuştur³⁵¹. Bu komitenin tavsiyeleri ile şekillenen ABD politikalarını Paris Barış Konferansında ve Wilson Prensiplerinde gözlemlemek mümkündür³⁵². Dönemin Suriye Protestan Koleji müdürü olan Howard Bliss Paris Barış Konferansı görüşmelerinde Suriye'nin Amerikan Mandası altına girmesi için ciddi girişimlerde bulunmuştur. Bunun için Suriye'deki Amerikan misyonerler Harvard mezunu bir Suriyeli olan H. L Katibah tarafından çıkarılan Suriye Milli Bülteni'nde yayınlanan; "*Suriye; Amerikan himayesindeki Suriyelilerin yurdu olmalıdır.*" şeklindeki sloganlarla Suriye toplumunun bu öneriyi desteklemesi için uğraşmıştır. Bununla birlikte ABD merkezli *Suriye Milli Cemiyeti*, *New York Yeni Suriye Cemiyeti* ve *Boston Amerikan-Suriye Kulübü* gibi örgütlenmeler vasıtasıyla ABD himayesinin gerekliliğini topluma anlatılmaya çalışılmıştır. H. Bliss önderliğindeki bu girişim ABD dışişleri bakanı Robert Lansing'i Suriye konusunda daha aktif olunması için etkilemiştir³⁵³. Amerikan misyonerlerinin yönlendirmeleri ile Suriye topraklarında Amerikan mandası idealleri, savaş sırasında İtilaf devletleri arasında yapılmış olan gizli antlaşmalar yüzünden sonuçsuz kalmıştır.

Amerikalı misyonerler tarafından etkin bir şekilde yönlendirilen ABD dış politikasının sonucu olarak 14 Mayıs 1919'da Başkan Wilson Amerika'nın Osmanlı'ya mandatörlük yapabileceğini açıklamıştır. Amerikalı misyonerlerin ABD'nin dış politikadaki amaçlarından biri de Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında etki alanı oluşturabilecek somut bir kazanım elde etmektir. Her ne kadar Osmanlı topraklarının tamamının manda ya da himayeye alınmasına itilaf devletleri karşı çıksa da en azında Doğu Anadolu'da kurulabilme olanağı olan bir Ermeni devleti için manda ve himaye hakkı elde edilmesi taraftarı olan Amerikan misyonerler bu konuda da kamuoyu oluşturma faaliyetlerine yönelmişlerdir.³⁵⁴ Toplamda çok ciddi bir bütçe ile gerçekleştirilen bu algı oluşturma faaliyetlerine sadece 1919 yılı itibarıyla bile 1 milyon dolar harcanmıştır.³⁵⁵ Bu harcamalar Birinci Dünya Savaşından sonra bölgede faaliyet gösteren misyoner yardım kuruluşları tarafından koordine edilmiştir. Faaliyetler kapsamında ise *Columbia Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi* desteği ile editörlüğü yapılan bültenler ve mecmualar ABD'nin bölgeye acilen siyasi müdahalesini desteklemek için

³⁵¹ Uyar, **a.g.e.**, s.183.

³⁵² Morris Jastrow Jr., "The Turks and the Future of the near East", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 84, International Reconstruction (January 1919), s.38-40.

³⁵³ Grabill, **a.g.e.**, s.150-158.

³⁵⁴ Grabill, **a.g.e.**, s.164.

³⁵⁵ Grabill, **a.g.e.**, s.164.

yazılar yayınlamıştır. ABD'nin 50 şehrinde vizyona giren “*Esir Ermenistan*” adlı belgeseli Amerikan toplumunda ciddi yankı uyandırmıştır. Belgeselde ajite edici ve kurgusal olaylara yer verilirken bunlardan en göze çarpanı ve simgesel olanı ise: 12 Ermeni bakire genç kızın Osmanlı haremine girmek istemeyişlerine karşın çarınca gerilerek cezalandırılması olmuştur³⁵⁶.

Misyonerlik çalışmalarının bilhassa Amerikalı misyonerler tarafından 20.yüzyılın hemen öncesinde ve ilk çeyreğinde ciddi bir özgüvenle yürütülmesinin bir diğer nedeni de Protestanlığın ABD içinde ciddi bir itibar görüyor olmasıydı³⁵⁷. Bununla birlikte misyonerlerin Amerikan ticaretindeki rolünün etkisi özellikle T. Roosevelt döneminden itibaren siyasal alandaki itibarlarını arttırmıştır³⁵⁸. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu özelinde en yüksek seviyeye çıkarılması ise Amerikan siyasetine bağlı olarak misyonerlerin sahip oldukları belli başlı avantajlar sayesinde gerçekleşmiştir. İngiliz ve Alman Protestan misyonerlerin çoğunun askerlik çağında olması ve buna bağlı olarak sayılarının azalması Amerikalı misyonerler için Osmanlı coğrafyasında ciddi bir avantaj teşkil etmiştir³⁵⁹.

3. AMERİKAN MİSYONERLİĞİNİ MEŞRULAŞTIRMA ARACI OLARAK HAYIR KURUMLARI ÖRNEĞİ

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğunun kontrolü altındaki topraklarda; savaş ve diğer felaketlerden ötürü zarar gören Hristiyan halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere Kasım 1915'te *American Committee for Armenian and Syrian Relief* örgütü kurulmuştur³⁶⁰. Bu örgütün kurulması ve hızlı bir şekilde çalışmalara başlamasıyla birlikte Amerikan misyonerleri için dini faaliyetlerin ön planda tutulduğu misyonerlik anlayışının yerini yardım ve hayır işleri temelli bir misyonerlik anlayışı almıştır. Savaş esnasında ve savaş sonrasında faaliyetlerini Suriye ve Yakındoğu coğrafyasındaki yenilenme amacıyla

³⁵⁶ Grabill, **a.g.e.**, s.164.

³⁵⁷ Paul A. Varg, “Motives in Protestant Missions, 1890-1917”. **Church History**, Vol. 23, No:1 (March 1954), s.68.

³⁵⁸ A. Varg, **a.g.e.**, s.74.

³⁵⁹ L. Barton, **a.g.e.**, s.4.

³⁶⁰ McCarty, **a.g.e.**, s.163. ayrıca bkz. James L. Barton, “American Educational and Philanthropic Interests in the Near East”, **The Muslim World**, Vol.23, Issue:2, (April 1933), ss.121-136

devam ettiren örgüt 1930'a kadar \$89,970,293.66 dolar bağış toplamıştır. Amerikalı Protestanlar 19.yüzyıl boyunca Suriye'de, Mısır'da ve Anadolu'da devam ettirmiş oldukları faaliyetler sırasında pek çok farklı örgütlenme vasıtasıyla sürdürmüştür. ACASR ise bu bölgelerde faaliyet gösteren başta ABCFM, Presbiteryen Kilisesi, Leyman Missionary Movement, Genç Hristiyan Erkekler Birliği, Genç Hristiyan Kadınlar Birliği, Robert Kolej ve Suriye Protestan Koleji olmak üzere pek çok kurumu yardım faaliyeti çatısı altında bir araya toplamıştır³⁶¹.

1925 yılı itibariyle ACASR'nin 6.270 aktif komitesi, 20.000'den fazla resmi ve gönüllü çalışanı bulunmaktaydı³⁶². ABD senatosu tarafından düzenlenen gözlem raporlarında örgütün ne kadar geniş kapsamlı ve aktif bir yapıya sahip olduğunu anlamaya yardımcı olacak ibareler mevcuttur: "*Near East Relief(ACASR) ülkemizde kardeşlik prensipleriyle çalışan; locaları, rotary kulüplerini, GHEB/GHKB ile Kolomb'un şövalyeleri olan; ticaret odalarını, tarım kuruluşlarını, iş sendikalarını, değirmen birliklerini ve hükümete bağlı olan; dışişleri, savunma, donanma bakanlıklarını bunlarla birlikte bedava reklam yapacak olan ve daha az önemli gazete/dergileri birleştirir*³⁶³."

ACASR'ın Osmanlı İmparatorluğunun doğu vilayetleri ve Suriye'de yapmış oldukları faaliyetlerin ABD kamuoyunda meşruiyet kazanabilmesi için zincirleme bir bilgi akışı ve sistematik bir propaganda metodu benimsenmeye çalışılmıştır. Amerikan misyonerlik tarihi içerisinde algı yönetiminin ve misyonerlik faaliyetlerini meşru sebeplere dayandırma çalışmalarının en yoğun olduğu ACASR'ın faaliyetlerini yürüttüğü yıllarda finansal destek tedariki hususunda iki aşamalı bir çalışma izlenmektedir³⁶⁴. Birinci aşama ABD'deki erişilen tüm kiliseler ve hayır kurumlarının dahil olduğu kalabalık toplantılar düzenlemek ikincisi ise bu toplantılarda Amerikan misyonerlerinin Suriye ve Anadolu coğrafyalarında yapmış oldukları önceki yatırımların ve şu an ki mevcut durumun sunumunu yapmaları şeklinde gerçekleşmiştir. ACASR'ın 1917 yılında yayınlanan ve Amerikan kamuoyunda farkındalık oluşturmak için benimsenen 11 maddelik eylem planı ise dönemin tüm imkanlarını

³⁶¹ McCarty, **a.g.e.**, s.165.

³⁶² McCarty, **a.g.e.**, s.165.

³⁶³ McCarty, **a.g.e.**, s.165. Ayrıca bkz. US Congress Senate, **Reports of Near East Relief for War Ending**, 30 Aralık 1922, s.3.

³⁶⁴ McCarty, **a.g.e.**, s.169. Ayrıca bkz. ACASR, **Suggestions for Local Co-operating Committees**, Aktarılan: **Take Steps for Armenian Relief**, Daily Sentinel, (7 Haziran 1912), s.12.

kullanılarak Amerikalı misyonerlerinin Yakın Doğu'da etkinliklerini arttırmasına eşsiz bir katkıda bulunmuştur³⁶⁵.

- *ACASR'in sağlamış olduğu bilgi akışından yararlanarak makaleler yazmak, bunları gazete ve dergilerde yayınlamak.*
- *Yerel medyada ACASR'in Suriye ve Anadolu'dan göndermiş olduğu telgrafların yayınlanmasını sağlamak.*
- *Tüm demiryolu istasyonlarına, otellere, kamu ilan panolarına, tüm kilise ve cemiyetin sahip olduğu pazar okullarına afişler yerleştirmek.*
- *Tramvay ve güzergahlarına posterler asmak.*
- *Broşürleri evlere ve kiliselere düzenli bir şekilde dağıtmak*
- *Kilise programlarından, bültenlerinden ve süreli yayınlarından faydalanmak.*
- *Medya editörleri ile görüşmeler yapıp ACASR yayınlarının ellerine ulaşmasını temin etmek.*
- *Medya editörleri ile sürekli irtibat halinde kalmak*
- *Gazete ve dergilerindeki boş ilan alanlarını ACASR'ye vakfetmeleri için onlarla pazarlık yapmak*
- *Yerel gazetelerin yardım fonları oluşturmaları için talepte bulunmak.*
- *Kitapçılarla ve kamu kütüphaneleriyle ACASR posterleri asmaları için görüşmek.*

Bu yukarıda belirtilenlere ek olarak ise sokak toplantıları, Ermeni-Suriyeli-Rum yürüyüşleri, Kilise ve tiyatrolarda slayt sunumları ile birlikte el ilanı ve broşür dağıtımı da Amerikalı misyonerlerin kamuoyunda algı oluşturmak adına kullandıkları yöntemlerdir³⁶⁶. Amerikalı misyonerlerin sokak bağış kampanyalarında yardım toplamak ve halkı bilgilendirmek için girişken kız çocuklarını kullanmaları da algı yönetimi konusunda başarılı bir adım olmuştur. Amerikalı misyonerler algı oluşturma sürecine katkısı olan bütün eylemlerini görsel ve fotoğraflı öğelerle desteklemeyi ihmal etmemişlerdir. Fotoğraflarda Levant ve Anadolu coğrafyalarından çaresizlik içinde açlıkla boğuşan çocuk manzaraları yer alırken Türkleri ise zorba ve zalim gösteren öğeler özenle düzenlenerek Amerikan toplumu ile

³⁶⁵ ARIT Arşivi, ACASR, **Armenia: Word Spells Tragedy**, s.37-42.

³⁶⁶ McCarty, **a.g.e.**, s.170. Ayrıca bkz. ARIT Arşivi, ACASR, **Armenia: Word Spells Tragedy**, s.37-42.

paylaşmıştır³⁶⁷. ACASR ve ona bağlı bir alt kurum olan *Near East Relief* örgütleri Birinci Dünya Savaşı sırasındaki olayları Amerikan kamuoyu ile paylaşırken; “zalim ve barbar” Türkler ile onların zorba yönetimi altında can çekişen ve eziyete uğrayan Hristiyanların mücadelesi olarak tasvir etmiştir. Amerikalı misyonerlerin 19.yüzyıl boyunca yapmış oldukları algı yönetimi ve kamuoyu oluşturma çalışmaları Birinci Dünya Savaşı sırasında Yakın Doğu’daki yardım kuruluşlarından görevlendirilmek üzere gidecekler için de büyük bir önyargı kaynağı oluşturmuştur³⁶⁸.

Amerikan misyonerlerinin Yakın Doğu’daki çalışmaları ve kendi ülkelerinde bu çalışmalar üzerinden suni bir algı oluşturmaları; nihai hedefleri olan Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu ve Levant’ taki etkisinin sona ermesi üzerine şekillenmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nı takip eden Türk İstiklal Savaşı’nın neticesinde Amerikalı misyonerlerin Yakın Doğu’ya açılan kapısı konumundaki Anadolu topraklarının kontrolünü azınlıklara karşı mutlak bir anayasal üstünlük ile birlikte Türkler almıştır. Bunun yanı sıra Amerikan misyonerlerinin misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcından itibaren en büyük destekçisi olan Ermenilerin büyük bir kısmı ise ateist değerlerin etkin olduğu bir yönetimi olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği içerisinde kalmıştır³⁶⁹.

Bu siyasi gelişmelerin ışığında İslam, Osmanlı ve Türk kimliği tanımlamaları üzere yapılabilecek tüm negatif yönlendirmeyi yapan Amerikalı misyonerler, 1920’lerden itibaren söylem ve uygulamalarda mecburi değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır³⁷⁰. İlk değişikliğe isminden başlayan ACASR, yeni formasyonunu *National Golden Rule Committee* adı altında almıştır. NGRC eski algı oluşturma yöntemlerini bir kenara bıraksa da Hristiyanların çektiği acılar için Türkleri suçlamaktan vazgeçmemiştir. Fakat Türklerin yapmış oldukları iddia edilen vahşet hikayelerinin ön planda tutulması ortadan kalkmıştır³⁷¹.

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki çalışmalarının ve faaliyetlerinin en üst düzeye çıktığı yıllar 1900’lü yılların başı olmuştur. Protestanlığa dönüştürme faaliyetlerinde yıllardır pek de umduklarını bulamayan misyonerler bu yıllarda başarılı mı

³⁶⁷ McCarty, **a.g.e.**, s.171.

³⁶⁸ McCarty, **a.g.e.**, s.172.

³⁶⁹ McCarty, **a.g.e.**, s.282.

³⁷⁰ Robert L. Daniel, **American Philanthropy in Near East 1820=1960**, Athens: Ohio Universty Press, 1970, ss.164-166.

³⁷¹ McCarty, **a.g.e.**, s.282.

yoksa başarısız mı olduklarının muhakemesini kendi notlarına ve günlüklerine yansıtılmışlardır. Amerikalı misyonerler bilhassa eğitim kurumlarıyla birlikte geliştirdikleri yeni misyonerlik yöntemleri sayesinde kendi amaçlarını da reforma tabi tutma şansı yakalamışlardır. Amerikan Misyon şefi James L Barton “*Misyonerlerin amacı kendilerinin başında olduğu Amerikan kiliseleri kurmak değildi.*” ve “*Misyon dışından kurumlar ithal etmek yerine Türkiye toprağında Türk yağmurlarıyla sulanmış, Türk güneşiyle ısınmış ve Türk elleriyle işlenmiş kurumların yetişmesi için tohum ektik.*”³⁷² diyerek bu duruma örnek teşkil etmiştir. Ayrıca kendi notlarında yerli misyoner kurumlarının yine o bölgenin yerli insanları tarafından yönetilmesinin asıl amaç ve gaye olduğuna değinerek bu konudaki başarılarını da eklemiştir³⁷³.

³⁷² Barton, a.g.e., s.195-198.

³⁷³ Barton, a.g.e., s.195-198.

SONUÇ

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerin başlangıcı Fransız yahut İngiliz misyonerlerin faaliyet geçmişleri kadar eski olmasa da misyonerlik çalışma ve yöntemleri açısından yenilikler içerdiğini söylememiz yerinde olacaktır. Protestanlık mezhebinin gündelik hayat içerisinde Ortodoks ve Katolik cemaatlere göre daha liberal unsurlar içermesi ise Amerikan misyonerlerin Hristiyanlık içi ve dışı unsurlar tarafından ılımlı karşılanmasını sağlamıştır. 1800'lerin ilk yarısında Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarında siyasi otorite tarafından herhangi ciddi bir baskı ile karşılaşmamışlar bununla birlikte Osmanlı-ABD ticaret antlaşmaları vasıtasıyla iki ülkenin karşılıklı çıkarları konusunda teşvik edici bir rol üstlenmeye çalışmışlardır. 1847 ve 1850'de Protestan cemaatine tanınan ayrıcalıklar, 1856 Islahat Fermanı ve 1867 yılında yabancıların mülk edinmesine ilişkin çıkarılan yasalar Amerikalı misyonerler için faaliyetlerin yürütülmesi açısından dönüm noktaları olmuştur.

Ne var ki, Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu içerisinde "Milenyanizm" akımının da etkisiyle hayata geçirmeye çalıştıkları faaliyetler hem Müslümanlar ve Yahudiler hem de misyonerler tarafından "sözde" olarak tanımlanan Hristiyanlığın diğer mezhepleri için ciddi bir dönüştürme misyonu içermekteydi. Kutsal topraklar(Filistin bölgesi) ve Mısır'da yaşayan Yahudiler öncelikli hedef olarak dinden döndürülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda istenilen başarılar elde edilemeyince ise Hristiyanlığın diğer mezheplerinden özellikle Ermeni ve Rumlar etki altına alınmak için uğraşılmıştır. Ermeni ve Rum azınlıklar ağırlıklı olacak şekilde tesis edilen Protestan cemaati, nihai amaçlarını ise Osmanlı İmparatorluğunun bu cemaatin yerli mensupları tarafından dönüştürülmesi şeklinde belirtmektedir.

Amerikan misyonerler Osmanlı'nın pek çok bölgesinde aktif faaliyet gösterecekler de gerek Amerika dışındaki faaliyetlerinin en önemli sebebi olan Kudüs'ün, Osmanlı Suriye'si diye tabir edilen sınırlara entegreli olması gerek ise misyonerlerin ABD'nin Yakın Doğu'daki dış politikasının bu coğrafyadan başlayarak şekillenmesine sebep olmalarından dolayı Suriye, Lübnan ve Filistin bölgeleri ciddi bir öneme sahiptir. Levant coğrafyası olarak adlandırılan bu bölge 19.yüzyıl içerisinde ciddi iç karışıklıklar, isyanlar, savaşlar, dış müdahaleler ve nihayetinde 20.yüzyılın başlarında ise Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri ile karşı karşıya gelmiştir. Bu noktada Amerikalı misyonerlerin bölgede yapmış oldukları faaliyetler ve bu

faaliyetlerin Osmanlı, ABD ve uluslararası toplumdaki izdüşümleri büyük bir önem arz etmektedir. Amerikalı misyonerlerin kendi elleriyle kaleme aldıkları notlardan döneme ilişkin gözleme dayalı bilgiler elde edilebilirken aynı zamanda Protestan ahlakın nihai hedeflerine ilişkin yol haritaları da bulunabilmektedir. Bu noktada misyonerlerin kendi aleyhlerine olan olayları ne şekilde algıladıkları ve aktardıkları aynı zamanda da dezavantajlı durumları nasıl kendi aleyhlerine çevirmek için kamuoyu oluşturmaya çalıştıklarını da birincil kaynaklardan elde etmekteyiz.

Amerikalı misyonerlerin dünya üzerinde yapmış oldukları faaliyetler genel çerçevesiyle akademik camiada işlenen bir konu olmakla birlikte Osmanlı devleti özelinde yapılan çalışmaların ele alınması son çeyrek asır içerisinde artmıştır. Yapılan çalışmalarda salt veriler ağırlıklı olarak ortaya konulurken misyonerlerin refleksleri ve politik müdahaleler için oluşturmaya çalıştıkları meşru sebepler ise belli belirsiz şekilde satır aralarında kalmıştır. ABD'nin misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcından itibaren dış politika doktrinlerinin evrilmesinde ciddi rolü bulunan misyoner örgütlenmeleri kamuoyu oluşturma ve algı yönetimi açısından etkin roller üstlenmişlerdir. Özellikle 19.yüzyıl sonlarında ve 20.yüzyıl başlarında ABD hükümeti üzerinde şahsi ilişkiler üzerinden etki alanı oluşturmaya başlayan misyoner örgütlenmeleri bir taraftan da liberal ekonomik sistem içerisinde başat ticari firmalar ile yardım faaliyetleri çerçevesinde ilişkiler tesis etmişlerdir. Bu kapsamda Amerika'nın kaliteleri üniversitelerinde eğitim görmüş misyonerler yine bu kurumlardaki akademik eğitim kapsamında Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki öznel görüşlerini genel-geçer kavramlar şeklinde topluma aktarmışlardır. Boston ve New York şehirleri başta olmak üzere hem basın-yayın ve kilise propagandaları üzerinden Osmanlı İmparatorluğundaki Hristiyanların durumlarının ve hayat standartlarının normal yaşam koşullarının çok çok altında olduğu algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylelikle sırasıyla şu adımların gerçekleştiği söylenebilir: Kamuoyunun ilgisinin Osmanlı'daki Hristiyan dindaşlarının vahim durumlarına kayması, oluşan hassasiyetle hükümet nezdinde adım atılması için baskı oluşturulması ve bu baskının sonucunda ABD'nin bölgede yer alan diplomatlarının etkisinin yetersizliği -misyonerlerin daha tecrübeli oluşu- sebebiyle misyoner örgütlerin devlet organıymişçasına kullanılması için rıza göstermesine sebep olmuştur.

Bölgede gerek Amerikan donanmasının Doğu Akdeniz açıklarındaki varlığından gerek ise Osmanlı Suriye'sinde Osmanlı'nın Balkanlardan sonra elinde kalan topraklarda etkinliklerinin artmasından dolayı edilgen yapıdan etkin bir politik aktöre dönüşen Amerikalı misyonerler faaliyetlerinin işlevlerini de bu değişen duruma göre adapte etmeyi başarmışlardır. ABD anakarasında Ermeni ve Rumlara uygulandığı iddia edilen baskılar görsel öğelerle desteklenerek halka anlatılmaya çalışılırken İstanbul ve Beyrut merkezli başlatılan yeni eğitim anlayışı ile entelektüel hareketler üzerinden yerel ve genel yönetimde “Amerikan dostları” elde edilmeye çalışılmıştır. Yeni ve modern eğitim kurumları köklü misyoner ailelerin de yönetimiyle yerli unsurlardan evrensel müttefikler oluşturmaya çalışmışlardır. Misyonerlerin 1800'lerin başlarından itibaren klasik dinden döndürme metotları kullanmaları ve istedikleri neticeleri elde edememeleri onları aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren batılı ve Amerikan değerlerini eğitim potası içerisinde doğu kültürüne empoze etmeye yöneltmiştir. Her ne kadar Osmanlı tebaasından pek çok unsuru Amerikan misyonerlik kurumları içerisinde görmek mümkün olsa da başta Osmanlı yönetimi altındaki Ermeniler, Rumlar ve Hristiyan Araplar Amerikalı misyonerlerin eğitim kurumlarının kendilerine sağlamış olduğu ayrıcalıklar içerisinde kendilerine örgütsel olarak daha rahat hareket alanı bulmuşlardır. Bu hareket alanı sayesinde Ermeniler kendilerine uygulandığı iddia edilen siyasi ve toplumsal baskıları Amerikalılar vasıtasıyla milletlerarası kamuoyuna duyurmak için çaba göstermişlerdir. Rumlar milli mücadele evresinde Amerikan okulları vasıtası ile örgütlenmeye çalışmışlardır. En önemlisi de Arap uyanışı olarak da adlandırılan Arap milliyetçiliği Beyrut başta olmak üzere Şam ve Filistin coğrafyalarında Amerikan misyonerlerin teşvik ve örgütsel katkılarıyla güç kazanmıştır.

Osmanlı Devletinin bugünkü Ortadoğu topraklarında Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin verimlilik ve süreklilik yönünden incelenecek olursa Levant coğrafyasındaki misyoner hareketliliği ve bu bölgede misyonerler tarafından belirlenen politikaların öncül uygulamalar olduğu söylenebilir. 1860'lı yıllardan itibaren evrilen Amerikan misyonerlerin eğitim politikaları hem yerel hem de genel anlamda pek çok yenilik barındırmıştır. Bu yenilikler modern misyonerliğin öncülleri olarak kabul edilen William Thompson, H. Jessup, C. D. Van Dyck, Stuart Dodge, Daniel Bliss'in gibi isimlerin Levant coğrafyasındaki teşebbüslerinden meydana gelmiştir. Özellikle Daniel Bliss'in İstanbul'da Cyrus Hamlin ve

Dodge ailesi ile koordineli yürütmüş oluğu yeni okullaşma ve kolej hamleleri 20.yüzyılın şafağında büyük bir dönüm noktası olmuştur.

Amerikan misyonerliğı değışken Osmanlı politik ortamı içerisinde 19.yüzyıl sonlarına kadar toplumsal hareketliliğe karşı pasif duruşuyla bilinirken İstanbul ve Beyrut'taki entelektüel hareketlilikler vasıtasıyla tüm azınlıkların toplumsal hareket omurgalarına nüfuz edebilmişlerdir. Özellikle Suriye Protestan Koleji'nde kendi dilleri olan Arapça ve İngilizce modern bilimleri öğrenen entelektüel kesim Beyrut'tan başlayarak Levant coğrafyası ve tüm Arap dünyasında ses getirecek toplumsal hareketliliğin temellerini atmışlardır. Bu durum sadece okumuş kesimle sınırlı kalmayıp Amerikan misyonerlerin tıbbi ve insani yardım faaliyetleri ile orta-alt sınıfa yönelik de bir etki alanı ortaya çıkarmıştır. ABD anakarasında mağduriyetleri kamuoyu ile paylaşılan Hristiyan azınlıklar savaş, deprem, yangın vb. Felaketler karşında Amerikan misyonerlerin topladıkları yardımlar ile desteklenmiştir.

Levant coğrafyasında Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin entelektüel anlamda ayrılıkçı ve adem-i merkezîyetçi görüşleri maddi ve manevi yönden desteklemiş olduğu pek çok bulgu ile sabittir. Bu çalışmadan yola çıkarak daha sonraki yapılabilecek araştırmalara ilişkin sorulacak sorulardan birisi de; Protestan ahlakın tüm dünyaya tesisi yönünde çalışmalarını yürüten misyonerler 1. Dünya Savaşı'nın ardından çalışmalarını ne yönde evriltmişlerdir? Amerikan kamuoyunun bölgedeki felaketlere ilişkin duyarlılığını tetikleyen Amerikalı misyonerler Sykes-Picot antlaşması sonrası manda yönetimlerinin baskısında nasıl hareket etmişlerdir? Bu sorulara ilaveten Yahudilerin dönüşümü ve kutsal topraklarda sayılarının artması milenyanizm düşüncesinin ön basamaklarını teşkil ederken başta Beyrut Amerikan Üniversitesi olmak üzere Levant'taki diğere Amerikan kurumlarının 20.yüzyıl siyasal hayatındaki rolü ve mezunlarının icraatları da ardıl çalışmalar için önemli konular olacaktır. *Levant Coğrafyasında Amerikan Misyonerliğinin Meşruiyet Kaynakları* Osmanlı İmparatorluğu döneminden 20.yüzyılın manda rejimlerine geçişte önemli bir köşe taşı teşkil eden misyonerlik faaliyetlerinin arka planına bakmayı amaçlamıştır. İç ve dış meşruiyet kaynakları ile algı yönetimini, motivasyon öğeleri ve misyonerliğin dönüşümü bağlantılı şekilde aktarılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

American Research Intitute of Turkey

ARIT Arşivi Bliss, Howard S.. **The Modern Missionary**, Syrian Protestant College Press, Beyrut: (Tarih yok).

ARIT Arşivi, ABCFM, **Prudential Committee, Handbook for Missions and Missionaries of the ABCFM**, Boston: 1926.

ARIT Arşivi, ABCFM, **Catalogue of the Syrian Protestant College**, American Mission Press, Beyrut: 1906.

ARIT Arşivi, **Report to the Prudential Committee of a Visit to the Missions in Levant**, Press of T. R. Martin, Boston: 1944.

ARIT Arşivi. **Take Steps for Armenian Relief**, Daily Sentinel, 7 Haziran 1912.

ARIT Arşivi, **ACASR**, Armenia: Word Spells Tragedy, (Tarih Yok).

HARVARD ÜNİVERSİTESİ ARŞİVLERİ

American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (**ABC 16.5** Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v. 5. Near East missions, 1860-1900, 1919-1931. Documents, letters. Supplementary. Microfilm A467: Reel.504.) Houghton Library, Harvard University, No.1.

American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (ABC 16.5 Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v. 5. Near East Missions, 1860-1900, 1919-1931. Documents, letters. Supplementary. Microfilm A467 Reel.504.) Houghton Library, Harvard University, No.6, Christian Herald: An Illustrated Family Magazine, 18 Haziran 1897.

ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, V.6. Near East missions, 1900-1919. Supplementary v.1, Microfilm A467: Reel.505, No.271-273.

ABC 16.5, Near East Mission. Miscellaneous Papers to 1929, Reel.505, No.136.

ABC 16.5, Near East Mission, Reel.505, No.137.

ABC 16.5, Boston Evening Transcript, 2 Eylül 1903, Reel.505, No.134.

American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (**ABC 16.5** Near East Mission. Miscellaneous papers to 1929, v.6. Near East Missions, 1900-1919. Supplementary v.1. Microfilm A467: Reel.505.) Houghton Library, Harvard University, No: 271-273.

American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (**ABC 16.8**: Syrian, Assyrian, and Nestorian missions, v.7. Mission to Syria, 1860-1871. v.2. [292]. Microfilm A467: Reel.547. Houghton Library, Harvard University, No.1.

American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (**ABC 16.8.1**. Syrian mission 1823-1871, v.6. Mission to Syria, 1860-1871. v.1, [291]. Microfilm A467: Reel.545.) Houghton Library, Harvard University, No.113.

ABC 16.8.1., Syrian mission 1823-1871, v.6. Mission to Syria, 1860-1871. v.1, Reel.545, No.113.

American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (**ABC 76**: Personal papers, Bliss, Daniel. "A few reminiscences": Ms., 15 s. With other papers connected with the beginnings of the Syrian Protestant College, 1861-1863) Houghton Library, Harvard University, No.13.

American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (**ABC 76**: Personal papers; Benton, Loanza Goulding. "The diaries, reminiscences and letters of Loanza Goulding Benton (Mrs. William Austin Benton) and William Austin Benton, DD., missionaries to Syria, 1847-1869". 1 volume.) Houghton Library, Harvard University, s.4-6. Ayrıca bkz. ABC 76: Benton, William (Syria,1847-1859), Correspondence, 1844-1871.

ABC 76, Personal papers, Bliss, No.13.

American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives, 1810-1961 (**ABC 85**: Additional files from the offices of the Board, 85.2.4 Lebanon and Syria, ca. 1950-1960) Houghton Library, Harvard University, No.272.

ABC 85, Additional files from the offices of the Board, 85.2.4 Lebanon and Syria a.g.e, No.272.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.15, Boston: Crocker & Brewster, 1819.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.17, Boston: Crocker & Brewster, 1821.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.18, Boston: Crocker & Brewster, 1822.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.19, Boston: Crocker & Brewster 1823.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.20, Boston: Crocker & Brewster, 1824.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.22, Boston: Crocker & Brewster, 1826.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.23, Boston: Crocker & Brewster, 1827.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.24, Boston: Crocker & Brewster, 1827.

ABCFM, Missionary Herald, Vol. 25, Boston: Crocker & Brewster, 1829.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.26, Boston: Crocker & Brewster, 1830.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.29, Boston: Crocker & Brewster, 1833.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.30, Boston: Crocker & Brewster, 1834.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.32, Boston: Crocker & Brewster, 1836.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.33, Boston: Crocker & Brewster, 1837.

ABCFM, Missionary herald, Vol.36, Boston: Crocker & Brewster, :1840.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.37, Boston: Crocker & Brewster, 1841.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.41, Boston: Press of T. R. Marvin, 1845.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.43, Boston: Press of T. R. Marvin, 1847.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.44, Boston: Press of T. R. Marvin, 1848.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.45, Boston: Press of T. R. Marvin, 1849.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.46, Boston: Press of T. R. Marvin, 1850.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.47, Boston: Press of T. R. Marvin, 1851.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.49, Boston: Press of T. R. Marvin, 1853.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.51, Boston: Press of T. R. Marvin, 1855.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.52, Boston: Press of T. R. Marvin, 1856.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.54, Boston: Press of T. R. Marvin, 1857.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.55, Boston: Press of T. R. Marvin, 1859.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.56, Boston: Press of T. R. Marvin, 1860.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.57, Boston: Press of T. R. Marvin, 1861.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.58, Boston: Press of T. R. Marvin, 1862.

ABCFM, Missionary herald, Vol.59, Boston: Press of T. R. Marvin, 1862.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.60, Boston: 1864.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.65, Boston: Riverside Press, 1869.

ABCFM, Missionary Herald, Vol.66, Boston: Riverside Press, 1870.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ VE GENELKURMAY ARŞİVİ

BOA, DH.MKT, 502/53.

BOA, HR. SYS.,2740/27. Tarih: 02.10.1895.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Harp Tarihi Vesikaları Mecmuası, S.5, 1953, 94 numaralı istihbarat raporu.

ROCKEFELLER ARŞİVLERİ

ROC, Office of Messrs, Religious Interests, Box.1, Folder.3, American Board of Commissioners for Foreign Missions - Pamphlets and Articles, 1905-1906.

ROC, Office of Messrs, RI, Box.1 Folder.3.

Rockefeller Archive Center, Frederick T. Gates Papers, Box:1, Folder:1, Lyman Abbot 1915.

ROC, Frederick T. Gates Papers, Box.1 No.1.

KİTAP VE ANSİKLOPEDİ

Abu Ghazaleh, Adnan. **American Missions in Syria: A Study of American Missionary Contribution to Arab Nationalism in 19th Century Syria**, Vermont: Amond Books Inc., 1983.

Agoston, Gobar ve Bruce Masters. "Missionary", **Encyclopedia of the Ottoman Empire**, New York: 2009.

Agwani, Muhammed Shafi, **The United States and Arab World: 1945-1952**, Aligarh, Muslim University, 1955.

- Arslantürk, Zeki, **Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008,
- Aydın, Mithat. **Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.
- Aydın, Mehmet, **Din Fenomeni**, Konya: Din Bilimleri Yayınları 1993
- Aykut, Dursun Ali. **Misyon ve İnciller: Misyonerliğin Tarihsel Kökenleri**, İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.
- Barton, James L.. **Türkiye’de Gündoğumu**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010.
- Daniel, Robert L., **American Philanthropy in Near East 1820=1960**, Athens: Ohio Universty Press, 1970.
- Bliss, Frederick J., **The Reminiscenes of Daniel Bliss**, New York: Fleming H. Revell Company, 1920.
- Çavdar, Tevfik. **Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu**, İstanbul: ANT Yayınları, 1970.
- Demirci, Kürşat “Hıristiyanlık”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul :İSAM Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Dodge, Bayard. **The American University Of Beirut: The Brief History Of University And The Lands Which It Serves**, Beirut: Khayat, 1958.
- Doğan, Mehmet Ali ve Heather J Sharkey (Ed.). **American Missionaries and Middle East: Foundational Encounters**, Utah: University of Utah Press, 2011.
- Elsbree, Oliver Wendell. **The Rise of the Missionary Spirit in America, 1790-1815**. Williamspport: The Williamspport Printing and Binding Company, 1928.
- Erbaş, Ali, **Hıristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004
- Finnie, David H.. **Pinoors East: The Early American Experince In The Middle East**, Cambridge: Harvard University Press, 1987.

Formen, Charles W., “Missionary Movements” **Dictionary of Comparative Religion**, (Ed. S. G. F. Brandon) New York: Charles Scribner’s Sons, 1970

Grabill, Joseph L.. **Protestant Diplomacy and The Near East**, Minneapolis: The University of Minnesota, 1971.

Greene, Joseph K.. **Leaving the Levant**, New York: The Pilgrim Press, 1916.

Halidi, Mustafa ve Ömer Ferruh. **Misyonerler, Eğitim ve Siyaset**, İstanbul: Araştırma Yayınları, (Tarih Yok)³⁷⁴

Jessup, Henry Harris, **The Mohammedan Missionary Problem**, Philadelphia: Presbyterian Board. of Publication, 1879.

Keiser, Hans Lukas. **Nearest East, American Millennialism and Missions to the Middle East**, Philadelphia: Temple University Press, 2010.

Kocabaşoğlu, Uygur. **Anadolu’daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul: Arba Araştırma Basım Yayın, 1989.

Küçük, Abdurrahman. **Misyonerlikten Diyaloga Türkiye**, Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2008.

Makdisi, Ussama. **Artillery of Heaven: American Missionaries and Failed Conservation at the Middle East**, New York: Cornell University Press, 2008.

McCarty, Justin. **The Turk in America: Creating of an Enduring Prejudice**, Salt Lake City: University of Utah Press., 2010.

Penrose, Stephen B. L. **Story of the American University of Beirut 1866-1941**, New York: The Trustees of the American University of Beirut, 1941

³⁷⁴ “Misyonerler ve Tarihçeleri” (1991 Araştırma Yayınları), “Misyonerler, Eğitim ve Siyaset” (1991 Araştırma Yayınları) ve “Misyonerlik Sosyal Hayat ve Siyonizm” (1991 Araştırma Yayınları) adlı eserler Alem Yayınları tarafından bir araya getirilmiştir.

Richter, Julius. **A History of Protestant Missions in Near East**, London: Oliphant Anderson & Ferrier, 1910.

Sabev, Orlin (Orhan Salih). **Spiritus Roberti: Shaping New Minds and Robert College in Late Ottoman Society (1863-1923)**, İstanbul: BÜTEK, 2014

Sevinç, Necdet. **Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri**, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2009.

The Voice of Daniel Bliss, Beirut: American Mission Press., 1956.

Tibawi, A. L.. **American Interests In Syria: A Study Of Educational, Literary And Religious Work**, Oxford: Clarendon Press, 1966.

Tibawi, A. L.. **Arab Education in Mandatory Palestine**, Londra: Luzac Company, 1956.

Tibawi, A. L.. **A Modern History of Syria: Including Lebanon and Palestine**, Londra: Macmillian St. Martin Press., 1969.

Tozlu, Necmettin. **Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Uçar, Ahmet. **İslam Dünyasında Misyoner Orduları**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.

Waardenburg, Jacques “Protestanlık” **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: İSAM Türkiye Diyanet Vakfı, C.34, 2007

Zwegmer, Samule Marinus, **The Disintegration of Islam**, New York: Fleming H. Revell Company, 1916.

Zwegmer, Samuel Marinus ve Brown, Arthur Judson, **The Nearer and Farther East: Outline Studies of Moslem Lands and of Siam, Burma, and Korea**, New York: Macmillan, 1908

MAKALE ve SÜRELİ YAYINLAR

Americus. "Some Phases of the Issues between the United States and Turkey", **The North American Review**, Vol. 182, No. 594 (Mayıs 1906), ss.689-700

Arpee, Leon. "A Century of Armenian Protestantism", **Church History**, Vol. 5, No. 2 (June, 1936) ss.150-167

Barton, James L., "American Educational and Philanthropic Interests in the Near East", **The Muslim World**, Vol.23, Issue:2, (April 1933), ss.121-136

Barton, James L.. "The Effect of War on Protestant Mission", **The Harvard Theological Review**, Vol. 12, No. 1 (Jan., 1919), ss.1-35

Beam, Christopher M.. "Millennialism and American Nationalism, 1740-1800", *Journal of Presbyterian History* (1962-1985), Vol. 54, No. 1, **Presbyterians And The American Revolution: An Interpretive Account**, 1976, ss.182-199.

Daniel, Robert L.. "American Influences in the Near East before 1861", **American Quarterly**, Vol. 16, No. 1, 1964, ss.72-84

Danielou, Jean. "Kilisede Misyoner Düşüncesi", Çev. Abdurrahman Küçük, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:37, Ankara: 1997, ss.101-104.

Dutton, Samuel T.. "American Education in the Turkish Empire", **The Journal of Race Development**, Vol.1, No.3, (January 1919), ss.340-362.

Erken, Ali, "Making of Politics and Trained Intelligence in the Near East: Robert College of Istanbul", **European Review of History: Revue européenne d'histoire**, Vol.23, Issue.3, 2016, ss.554-571.

Grabill, Joseph L., "Missionary Influence on American Relations with the Near East: 1914-1923", **The Muslim World**, Vol.58, Issue.1, (January 1968), ss.43-56

Işık, Ramazan. "1820-1950 Yılları Arasında Suriye ve Lübnan'da Protestan Misyonerlerin Kadınlara Yönelik Faaliyetleri", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Vol.15, No.2, 2010, ss.167-187.

Jandora, John W., “Butrus el-Bustani, Arab Consciousness and Arabic Revival”, **The Muslim World**, Vol.74, Issue.2, ss.71-84.

Jastrow Jr., Morris. “The Turks and the Future of the near East”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 84, International Reconstruction (Ocak 1919), ss.30-40.

Leland, J. Gordon. “Turkish-American Treaty Relations,” **The American Political Science Review** 22, S.3 (August, 1928), ss.711-721

Salt, Jeremy, “Trouble Wherever They Went: American Missionaries in Anatolia and Ottoman Syria in the Nineteenth Century”, **The Muslim World**, No.92, Fall 2002, No.92 ss.297-313.

Varg, Paul A.. “Motives in Protestant Missions, 1890-1917”. **Church History**, Vol.23, No.1 (March 1954), ss.68-82.

Zachs, Fruma. “From the Mission to the Missionary: The Bliss Family and the Syrian Protestant College (1866-1920)”, **Die Welt des Islams**, New Series, Vol.45, Issue.2, 2005, ss.255-291.

Zachs, Fruma. “Toward a Proto-Nationalist Concept of Syria? Revisiting the American Presbyterian Missionaries in the Nineteenth-Century Levant”, **Die Welt des Islams**, New Series, Vol. 41, Issue 2 (July 2001), ss.145-173.

İNTERNET KAYNAKLARI

Message of President James Monroe at the commencement of the first session of the 18th Congress, <https://research.archives.gov/id/306420>. (15 Nisan 2016)

TEZLER, RAPORLAR VE GAZETELER

Doğan, Mehmet Ali, **American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) and “Nominal Christians”:** Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire, (Doktora Tezi), The University of Utah, 2013.

Greenwood, Keith M.. **Robert College: The American Founders**, John Hopkins University, (Doktora Tezi), Baltimore-Marryland: 1964.

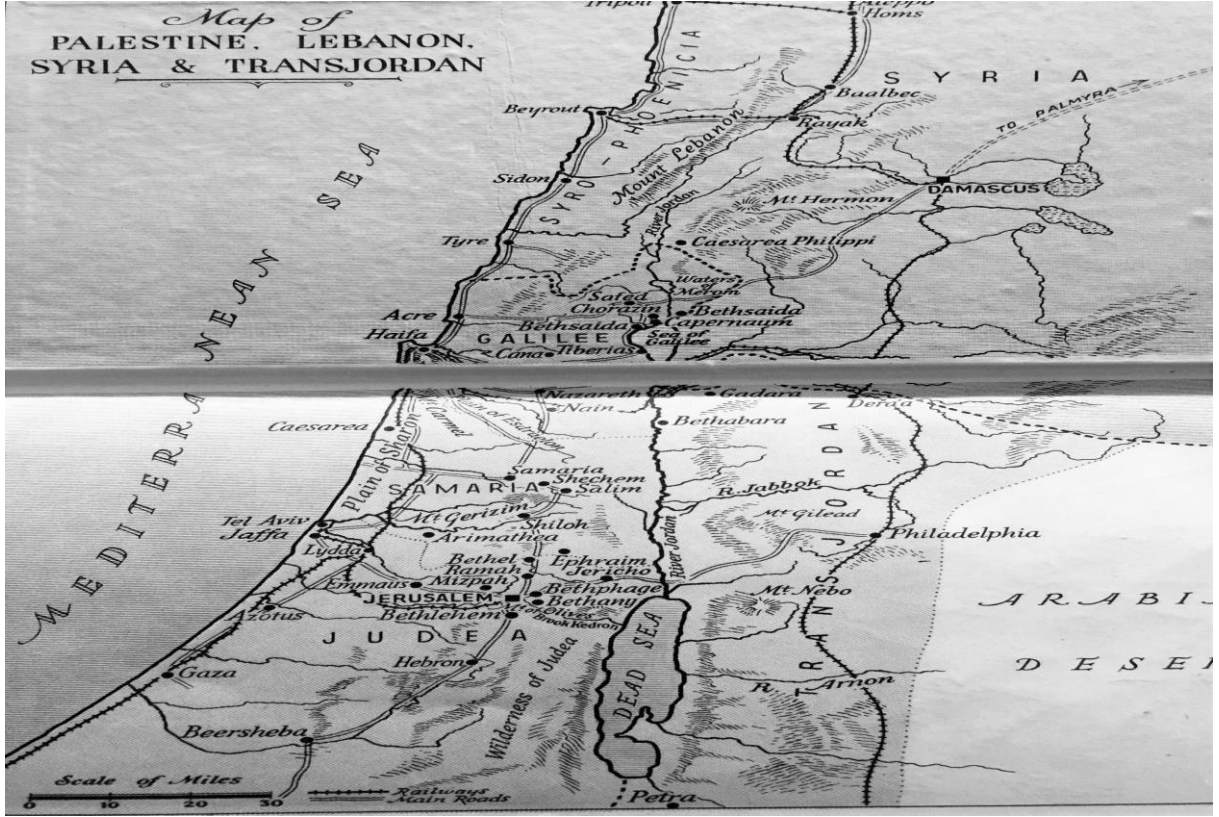
Lindner, Christine Beth, **Negotiating the Field: American Missionaries in the ottoman Syria 1823-1860**, (Doktora Tezi), University of Edinburgh, 2009.

US Congress Senate, **Reports of Near East Relief for War Ending**, 30 Aralık 1922.

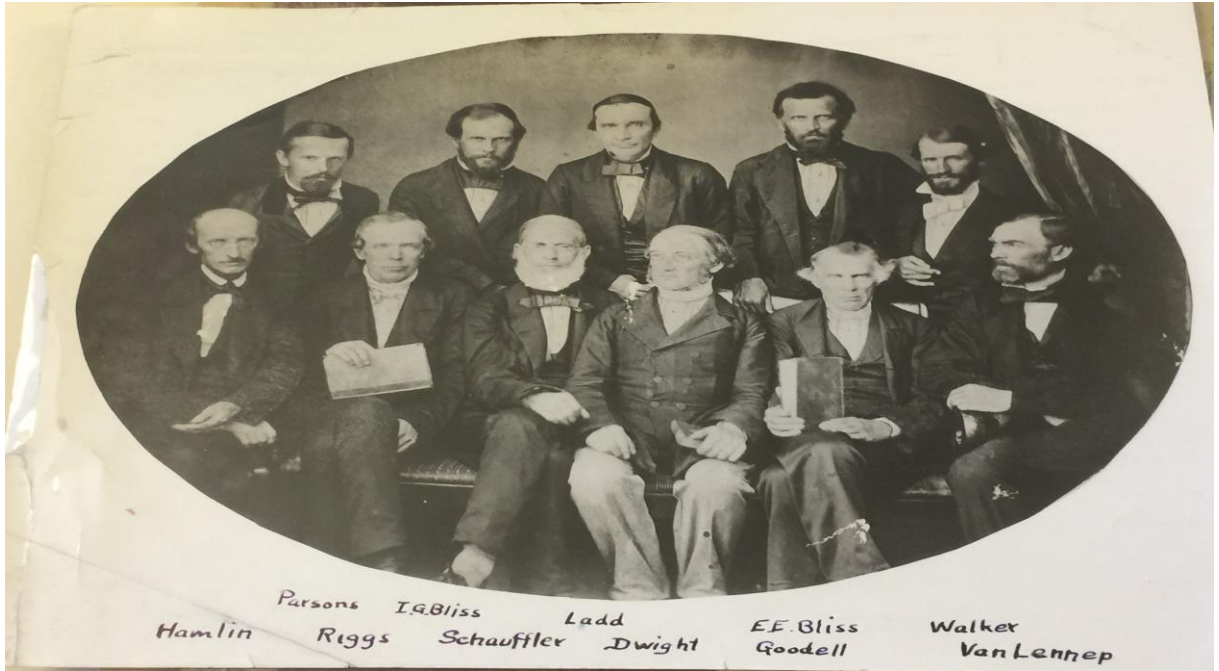
The Orient, 17 Nisan 1912, İstanbul.

Topçu, Ömer, **Protestanların Türkiye’deki Faaliyetleri**, Marmara Üniversitesi,(Yüksek Lisans Tezi),İstanbul: 2006.

EKLER

Ek 1 Misyonerlerin Gözünden Levant Coğrafyası

Ek 2 Osmanlı İmparatorluğundaki ABCFM Üyelerinin Bazıları

BIBLE-HOUSE BUILDING IN THE LEVANT

By REV. H. CLAY TRUMBULL

PREACHING and teaching and Bible distribution have always been prominent departments of foreign missionary work in any needy land. Bible translating and Bible making have been more dependent on, and more promoted by, faithful and devoted foreign missionaries than by any and all workers in Christian and civilized lands. Hence, any memories of missionaries necessarily include the workers in Bible making.

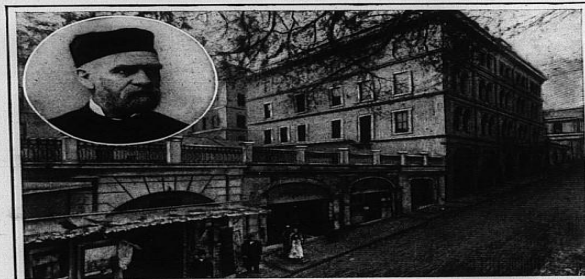
At the present time, and so for a generation past, perhaps the finest and most imposing business building in Constantinople, even in comparison with all the stately and noble structures of the metropolis of the Turkish Empire, is the Bible House, that was built through the loving labors of an American missionary, aided by the contributions of American and native Christians. And thus, at that Christian and missionary centre in the Levant.

Day unto day uttereth speech,
And night unto night showeth knowledge:
As the sun goeth out through all the earth,
And their words to the end of the world.

The founding of that building, and the work of the devoted man who put his life to it, are among my precious memories. In 1847, Isaac C. Bliss, of Springfield, Mass., went out as a missionary of the American Board to Erzurum, in Eastern Turkey, and he was one of the first in opening up the valley of the Euphrates to missionary influence. Hard and tireless work his field broke down his health, and in '52 he was compelled to return to America.

After his resignation as a missionary of the American Board, he was invited to go to Constantinople as the representative of the American Bible Society in the Levant. He accepted the position and entered with enthusiasm on his new mission. The work was not yet organized or systematized, and he set himself to the bringing of order out of confusion. His field included Greece, Egypt, Syria, Mesopotamia and Persia. He sought to become familiar with all the missionaries in all his field, and thus to co-work with and aid them.

Dr. Bliss was a charming letter-writer, and he had the quick perception and warm sympathy that enabled him to say just what should be said to each person to whom he wrote or spoke. This gave him power with all in his great field. As Constantinople was the port at which all the missionaries landed before going to any station in his field, and as the annual meetings of those missionaries were for many

REV. ISAAC C. BLISS . . . THE AMERICAN BIBLE HOUSE, CONSTANTINOPLE

years held there, and as he kept ever open house for them all, his personal influence with them was very great. Moreover, he was ever a missionary worker with them, as well as a Bible distributor, and his power for good was felt in all the Turkish Empire. But the cramped and unhealthy official quarters that he had were insufficient for his extensive work, and he conceived the idea of having a Bible House in Constantinople corresponding with that in New York, and to the securing of that he set himself. The American Bible Society said that he might have such a building if he would raise the money for it. Therefore, in 1866, he came to the United States to plead with Christians for the necessary funds.

A Hartford pastor called with Dr. Bliss on one of his rich parishioners to see if he would have a share in the new Bible House at Constantinople. As they talked in the rich man's elegantly-furnished parlor, the rich man said positively

"I can't give to this thing. I have too many calls in every direction. This cause doesn't appeal to me."

Dr. Bliss looked up admiringly at the rich paintings on the wall, and said quietly, pointing to one of them:

"That is a beautiful picture. I wish some of my people could see it. There was a poor woman in my field. She had been brought to Christ by the missionaries, and she wanted to have the knowledge of Christ extended to others. Her home was a little hut or hovel with the bare ground for a floor. She had no bed or furniture or furnishing of any sort. Her only cooking or table utensil was a brass dish or basin, in which she cooked and from which she ate and drank. She heard I was trying to get money to build a Bible House, and she longed to have a share in the undertaking. But that brass dish was secured for me, asking if the price would help me, as it was all she had. I took it and thanked her. I sold the dish for a building fund. I think a blessing came with it. And that's the sort of helpers that I have in my field."

The rich man listened and looked. The tears stood in his eyes as the story struck home. He fumbled in his pocket, took out his pocketbook, and taking a roll of bank notes he handed them to Dr. Bliss, saying: "There are a hundred dollars I want to give you. I wish it was more."

That donation went into the Building Fund, but whether it is set down to the credit of the poor Christian in Hartford or to the credit of the poor Christian in Constantinople, the Lord knows.

Dr. Bliss spent his strength and his life in this way. In 1872 the new Bible House was finished. Dr. Bliss then came to the United States and secured the transfer of the printing and making of Bibles from New York to Beirut, for which great multitudes will ever praise him. He died in the mission field, and was buried in 1889, at Assiout, in Upper Egypt, at an outpost of his immediate field of labor, from which point he had been desirous of pushing on his Bible work into the heart of Darkest Africa. But the Constantinople Bible House stands as a monument to good Dr. Bliss, while its glad rays stream out as a light to the Gentiles, in the land of the Crescent and of the shadow of death.

Copyright, 1902, by H. Clay Trumbull

Ek 3 The Christian Herald 18 Haziran 1902

Protestant College at Beirüt in the examinations in Medicine and Pharmacy of graduates of the Medical Department of the same, and the award by the Imperial Faculty of Medicine, to successful candidates, of the diploma of Doctor of Medicine and of Master of Pharmacy, without further examination.

<i>Morris K. Joseph</i>	Chairman.
<i>Samuel B. Coffey</i>	Representative of
<i>C. A. Hopkins</i>	The American Board of Commissioners for Foreign Missions.
<i>Daniel R. James</i>	The Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church in the United States.
<i>Andrew Alexander</i>	The Reformed Presbyterian Church of North America.
<i>D. Stewart Dodge</i>	The Syrian Protestant College at Beirüt.
<i>John S. Henry</i>	Robert College at Constantinople.
<i>J. W. Dodge</i>	The American Bible House at Constantinople.
<i>James Smith</i>	The American Bible Society.
<i>Henry Mitchell</i>	The Euphrates College at Harpüt.
<i>H. A. Booth</i>	The Central Turkey College at Aintab.
<i>C. C. Creager</i>	The Anapolia College at Marsovan.
<i>James M. Speers</i>	St. Paul's Institute at Tarsus.
<i>John W. Foster</i>	The American College for Girls at Constantinople.
<i>Edmund B. Coe</i>	The American Collegiate Institute for Girls at Smyrna.
<i>Henry W. Joseph</i>	The Central Turkey College for Girls at Marash.
	The International College for Boys at Smyrna.
	The American Hospital at Cesarea.
	American Bible Soc.

Ek 4 Amerikan Misyonerlerin T. Roosevelt'e Yazdıkları Mektubun Son Sayfası

OUR INTERESTS IN TURKEY

ESTIMATES AND FIGURES THAT ARE SURPRISING

American Missions Much Larger Than Those of Any Other Country—Our Holdings in Real Estate Over Six Millions of Dollars—The Great Value of These Missions to Turkey—A Justification of the Punitive Expedition to Beirut—How American Demands Have Been Flouted

BY VLADIMIR ANDREIEFF TSANOFF

At the recent papal election the issue underlying the candidacy of Cardinal Rampolla was, whether France was to continue exercising her vast protectorate over Christian missions in Turkey, or whether Germany was gradually to supplant her, through acquiring the tremendous diplomatic value of that protectorate. To retain that rise of Cardinal Rampolla; to wrest it, Germany was plotting against him. The whole world canvassed the outcome, yet, in the actual event, the disputed Christian mission interests of France were inferior in magnitude to American interests in Turkey, of which not a word has been heard, and which are neither disputed nor exploited for the private political ends of the United States. Indeed, in spite of these extensive interests in Turkey, the United States is the only one of the world-Powers which does not maintain at Constantinople a ranking ambassador. There are interesting reasons why she does not; there are interesting facts concerning American interests in Turkey; there are very interesting incidents connected with the protection of American interests from Turkish misgovernment. I shall deal with all three.

Reading day by day of the desperate struggle for freedom which the Christians in Macedonia are making against terrible odds, and of the ruthlessness with which, endeavoring to crush this heroic struggle, the American reader cannot fail to sympathize ardently with the side which champions the Cross. He cannot help wishing that somehow the Turk should be hustled, "bag and baggage," to his Asiatic haunts. But the reader feels that for this consummation the United States has neither the opportunity nor the obligation. Turkey is far distant. We have never bound ourselves by solemn international treaty to protect the oppressed Christians who are under the Turkish yoke. Certainly it is not the people of the United States which have for twenty-five years neglected the fulfillment of such an international promise as the treaty of Berlin, to which we were not a signatory. It is indisputably Europe's duty to save the Christian brothers in Macedonia. Besides, there looms the warning of Washington against "entangling alliances"; there is also the Monroe Doctrine, which, in keeping Europe out of America, seemed at first to keep America out of Europe. These considerations tend to produce in the reader's mind the impression that it is only the murder of the consul which sent the squadron to Beirut,

and not the imperilled American interests. Now that the attempt at murder has happily proved unsuccessful, the squadron proceeds toward Beirut, and some German diplomats begin to feel the shivers running down their backs, the American interests begin to assume their rightful importance.

It is a fact that Americans are quite ignorant of the vastness of these imperilled interests. Far from being insignificant in trade, they assume large proportions in real estate. More than one European Power envies American holdings in real estate in Turkey. A low estimate of these holdings, presented to President Roosevelt last winter by a deputation of twenty-four eminent citizens of New York and Boston, including the late William B. Dodge, placed them at six and a half millions of dollars, invested in American educational and religious properties in Turkey. Millions of dollars are invested in business enterprises of American firms in Turkey.

American trade with the Turkish empire is almost doubling every year, and the total figure exceeds \$20,000,000 annually, mostly American imports from Turkey (cigarettes and the like). Were the United States to cease selling to Turkey, no one would feel the loss; but were we to cease buying from Turkey, her empire would sink still deeper into the receiver's pockets. The reasons for this discrepancy between imports and exports is the notorious misgovernment of the Turk, which crushes every element of civilization, and the consequent demands for the goods of civilization. Were the Zaccaronians and the Armenians freed from the Turk, and were the other parts of the Turkish empire put under the supervision of the Powers, the foreign trade of the redeemed provinces would increase to such an extent that American imports into Macedonia and Armenia would swell by many million dollars annually. Consul Norton at Harpoot has met with difficulties even in introducing the American sewing machine into Turkey. A typewriter would be handled as an infernal machine by the ignorant and stupid Turkish customs officials; a street car tramway would be disinfected and exorcised, and an American automobile would endanger the life of its introducer into Turkey. Such is the hopelessly crass ignorance of the Mohammedan that last November a textbook of chemistry nearly cast its owner into exile. Some ingenious Turk had discovered the revolutionary symbol E2 O means "Abdul Hamid is equal to nothing!" But aside from mere interests remain the vast educational and religious holdings valued at six and a half million dollars. Had the United States been a European Power with the European hunger for America, she would have had ample basis for declaring considerable portions of Turkey American "spheres of influence."

Not only are these holdings extensive, but they are long established. Nearly a century has elapsed since devoted bands of American missionaries began to leave the shores of New England for the wilds of Asia Minor. In that inhospitable country they carried with them the blessings of the printing press, the blessings of school and the gospel. It is too late now for America to disown the self-sacrifices of a century. It is too late to disown the brave mission-

Ek 5 Boston Evening Transcript 2 Eylül 1903

Thos. Todd Jan. 4 1899 - 19
2000 copies - \$ 541
say 4 1/2 mills Ea.

AMERICAN BOARD OF COMMISSIONERS FOR FOREIGN MISSIONS.

The Gospel in Asia Minor.

The following statistics will show the extent of the Missionary Work now in progress in ASIA MINOR under the direction of the American Board, and the opportunities for enlarged effort in that work.

THE FIELD.

Missionaries have occupied as centers of labor, Constantinople, Nicomedia, Broosa, Smyrna, Manisa, Marsovan, Sivas, Tocat, Yozgat, Cesarea, Trebizond, Erzurum, Bitlis, Van, Arabkir, Harpoot, Diarbekir, Mardin, Mosul, Tarsus, Adana, Marash, Aintab, Aleppo, Oorfa, and Antioch. Connected with most of these central stations, and within a radius of a hundred miles of each, are numerous out-stations in which schools have been established, and in which the Gospel is regularly preached by educated natives. The four stations in Eastern Turkey, for example, are surrounded by 120 out-stations—Harpoot alone by sixty-seven, in which twenty-one churches have been organized.

Ek 6 Misyonerlik El Kitabı, İlk Sayfa

**AMERICAN BOARD OF COMMISSIONERS
FOR FOREIGN MISSIONS**

FOREIGN DEPARTMENT
JAMES L. BARTON, D.D. SECRETARY
ENOCH P. BELL, ASSOCIATE SECRETARY

HOME DEPARTMENT
CORNELIUS H. STAYTON, D.D. SECRETARY
EDWARD LINCOLN SMITH, D.D. SECRETARY
D. BREWER EDDY, ASSOCIATE SECRETARY

CONGREGATIONAL HOUSE, 14 BEACON STREET
BOSTON, MASSACHUSETTS

EDITORIAL DEPARTMENT
WILLIAM E. STODOL, D.D. SECRETARY

TREASURY DEPARTMENT
FRANK H. WIGGIN TREASURER
JOHN H. HOSMER PUBLISHING AND PURCHASING AGENT

COPY

April 6, 1916.

The Honorable Robert Lansing,
Secretary of State,
Washington, District of Columbia.

Sir:-

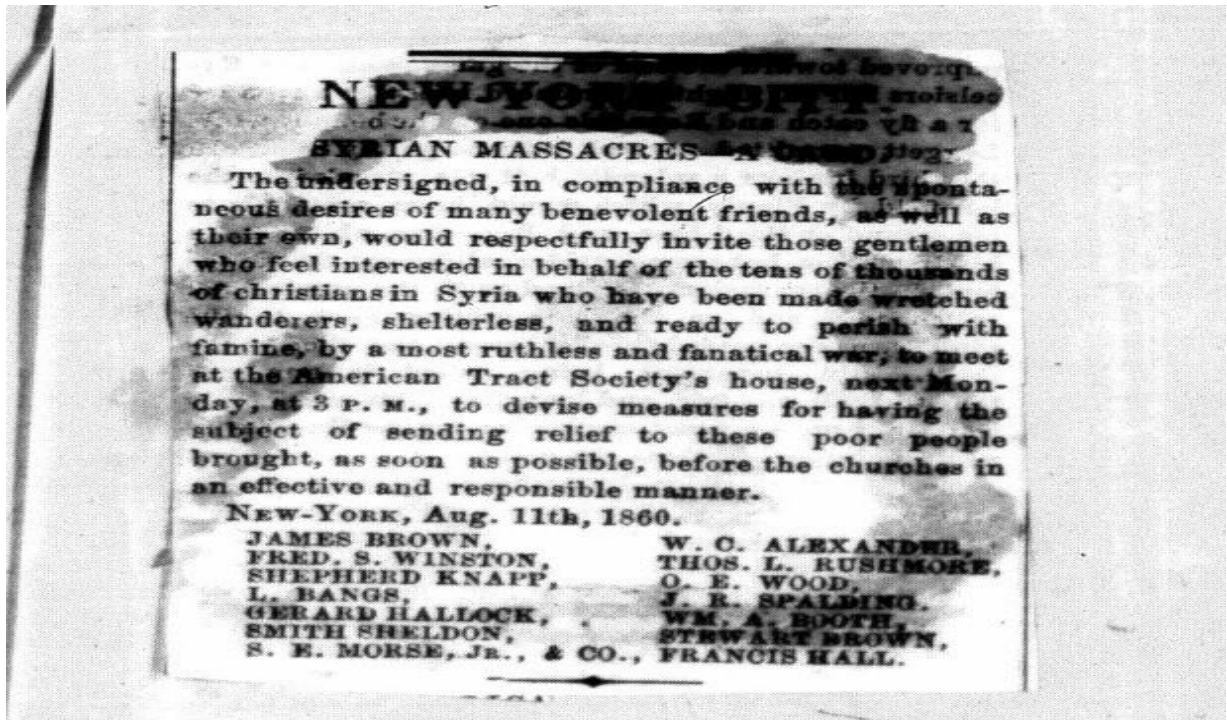
We the undersigned, officially connected with one or more of the following named American institutions in the Turkish Empire, respectfully call the attention of the Department of State to the large and long-standing American interests in Turkey. We hereby petition the Secretary of State to enter into negotiations, when the proper time arrives, with England, France, Russia and perhaps other countries, to the end that, in the International Conference which will undoubtedly be held in the near future to settle upon the future status and government of the whole or a part of the present Turkish Empire, the United States may have an officially appointed representative or representatives.

Recent correspondence upon this subject has been had with Viscount Bryce, who is close to the Administration in England. Lord Bryce, in discussing the question of the adequate future protection of American educational and philanthropic interests in Turkey, takes the ground that America's educational and philanthropic interests in Turkey are greater and more general than those of all the European nations together. He also expressed the opinion that the United States would be accorded a place in the above mentioned Conference or Convention called to deal with these questions, if the privilege were requested.

We therefore petition and request the Department of State sympathetically to consider the subject and make request of the proper authorities when the psychological time comes.

We append hereto, as a part of this petition, and as showing the grounds of our request, a partial list of the various American educational, medical, industrial, religious and benevolent institutions and departments in Turkey, founded and supported by American contributors and directed and controlled by Americans. A brief description of each, with the extent of its interest, is added.

Ek 7 Birinci Dünya Savaşı Sırasında ABCFM'den ABD Dışişleri Bakanlığına Yazılan Bir Mektup

Ek 8 Amerikan Basınında Levant, 1860

REC'D MAY 31 1918

141

DEPARTMENT OF STATE
WASHINGTON

In reply refer to
WB

May 29, 1918.

Mr. Herbert E. B. Case,
American Board of Commissioners for Foreign Missions,
14 Beacon Street, Boston, Massachusetts.

Sir:

In reply to your letter of May 22, 1918, you are informed that the telegram forwarded to you by the Department under date of May 21st appears to have been despatched directly from Vladivostok. The original message as received by the Department uses the word "Elder". The message as quoted in your letter omits the name "Arrel" directly preceding the initials "Y. M. C. A."

The Department is now in receipt of a further cable message from the American Consul at Vladivostok, dated May 27, which reads as follows:

"Inform Berton, Boston. 'Reynolds, White, Orvis, Peking; Comptons Y M C A work Samara; Mlynard, James Y M C A work Vladivostok; Elmer, Stapleton, Yokohama; Partridge, Yarrow starting for Peking.'"

I am, Sir,

Your obedient servant,

For the Secretary of State:

Assistant Secretary.

Ek 9 Birinci Dünya Savaşında ABD Dışişleri Bakanlığından ABCFM'ye Yazılan Bir Mektup

American Board Expenditures
in Turkey, 1819 - 1915.

1905 - 1914	\$2,634,344.
1895 - 1904	1,917,824.
1885 - 1894	2,187,939.
1875 - 1884	1,817,065.
1865 - 1874	1,830,848.
1855 - 1864	1,484,963.
1845 - 1854	776,773.
1835 - 1844	554,584.
1825 - 1834	128,966.
1819 - 1824	12,479.

\$13,345,785.

Malta Press for Western Asia

16,565.

TOTAL

\$13,362,350.

Ek 10 ABCFM Kayıtlarından Bir Harcama Cetveli

U.S. Army	U.S. Navy	U.S. Marine Corps	U.S. Coast and Geodetic Survey	U.S. Signal Corps	U.S. Cavalry	U.S. Infantry	U.S. Artillery	U.S. Engineers	U.S. Ordnance	U.S. Quartermaster	U.S. Medical Department	U.S. Veterinary	U.S. Chaplaincy	U.S. Judge Advocate General	U.S. Musician	U.S. Commissary	U.S. Prisoner of War	U.S. Civilian
1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.	1. Pr. 1. Inf.

Ek 11 ABCFM Tarafından Orta Doğu'daki Kolejlerin Karşılaştırılması

12452

RELIEVING REFUGEES

Deplorable Condition of Natives of Adana.

MISSIONARIES ORGANIZING RELIEF

Rev. H. I. Gardner's Letter Describing Commission of Industries—Great Work of the American Board of Missions.

Friends in this city of Rev. Harold I. Gardner, son of Mr. S. A. Gardner of Edgewood avenue, will be interested in the following letter received from him by the American Board of Missions. Mr. Gardner, who joined our Central Turkey Mission only last fall, writes of a significant gathering at Adana last December, which was attended by the Vali or Governor, the commandant, the mayor, chief of police with several other Turkish officials, also the Moslem teacher, the Armenian bishop, and priests from the Gregorian, Syrian, Chaldean, Jacobite and Greek churches. Representing other lands were the British and Persian consuls and Mr. Chambers and several missionaries of the American Board. The meeting was called to organize some form of industrial relief for the refugees from the massacre of last April. Mr. Chambers again proved to be the man of the hour. We quote from Mr. Gardner's letter: "Much of Adana and Tarsus and the villages about are in ruins and ashes. Thousands of widows, mothers

REV. HAROLD I. GARDNER.

and sisters have been forced to face life homeless, foodless and defenceless because about 25,000 fathers, husbands, sons and brothers fell in the awful days of last spring, when men of one faith slew men of another and the land was filled with horror. It is this situation which has led the Vali to form a commission of industries in order to provide a means of livelihood for poor girls and women of every sect and faith. To accomplish this the commission aims to revive and develop the Oriental embroidery, lacework and handweaves and find a market for the finished articles. For the carrying out of this commendable purpose the Vali has framed a constitution which provides for the organization of a Central Commission and Branch Commission in several points in the province. \$18,000 of government money has been assigned as capital for the enterprise. In urging Mr. Chambers to accept the presidency of the central commission, the Vali pointed out how the purpose of this work was right in line with Mr. Chambers' purpose in the uplift of this stricken people. He added that he felt assured in entrusting this work to Mr. Chambers' direction that it would be administered with perfect integrity and with the fullest intention of making it beneficial to all communities of all faiths. This tribute, together with the fact that this assembly of officials gathered in response to an invitation signed by Mr. Chambers, shows that the untiring and efficient efforts of Mr. Chambers for the betterment of conditions in this city have not passed unnoticed. Without realizing it he has served as President of the International Relief Committee, has served on the Vali's Central Relief Commission, on his sub-commissions for providing relief and work, and on his Orphanage Commission. It is also due to Mr. Chambers' work and direction that a hospital has been established with a door open to all so far as its limited equipment and capacity will allow. For a Turkish governor to have so recognized a foreigner and a Christian missionary and to have given so large a sum of government money entirely into his control and subject to his order is an act without precedent and of great significance. "You may be interested in a few impressions. First, I am very glad to have this chance to see Adana. Of course the great contrasts between an Oriental and Occidental city make the simple being here and going about a continuous variety show. But while all this is interesting, what really comes home to one with tremendous force is the terrible condition. I had read and heard but it is more than I had ever dreamed. The large sections here and in Tarsus are all in ashes. The poor wretched people that come round to Mr. Chambers for help, the visit to a village where a few sad women mourned in the ruins about them the loss of all, the pretty little homes in the vineyards, empty and desolate and burned, to listen to the stories concerning the poor orphan boys and girls in Mrs. Christie's school and in Miss Webb's.

(Continued on page 3.)

RELIEVING REFUGEES.

(Continued from page 1).

to see the bullet holes in Mr. Chambers' sitting room and the mounds over the bodies of Rogers, Maurer and the man killed in Mr. Chambers' arms, and to hear on every side the awful tales of torture and the hunting down of men for days as men would hunt wild beasts all makes me realize as never before that the depths to which human nature can go are as great as the heights to which it can climb when touched by the Spirit of God. Agan I am impressed very strongly with the bigness of the man with whom it is my privilege to be associated these first days. Mr. Chambers is a man by whom you can feel truly honored. I marvel at the calm, efficient, considerate manner in which he handles the multitude of affairs that come to his direction. Yesterday a man wanted to build a brick factory so he came to Mr. Chambers to consult him. He has to oversee the policy of the girls' seminary, the work of the hospital which he has been able to establish, must be President of the International Relief Committee, serve on all the government committees for relief, look out for all the outstations this city and Hadjin, and now assume the tremendous responsibility of the Committee of Industries for the Province. The last two nights he has worked till about midnight on accounts and correspondence because he has a stream of people coming here all day long. To expect any man to do it looks to me absurd. Yet he is never flurried and always has time to be kind. To see him here is probably the best lesson I could have. The widow and child of Rev. D. M. Rogers are in New Britain, Conn.

Ek 12 Misyoner Yardım Örgütlerinin Amerikan Basınında Yer Almasına Bir Örnek